

ANALELE DOBROGEI

Revistă de istorie medie, modernă și
contemporană

Seria a treia

An VI / 2024

Manuscrisele și orice corespondență se vor trimite pe adresa Colegiului de redacție al
revistei „**ANALELE DOBROGEI**”
Piața Ovidiu nr.12, 900745, CONSTANȚA
e-mail: analeledobrogei@gmail.com

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC

Ioan Aurel Pop, Președinte al Academiei Române, Președinte al Consiliului Științific
Constantin Ardeleanu, Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române
Alberto Basciani, Roma Tre University
Daniela Bușă, Institutul de Istorie “N.Iorga” al Academiei Române
Daniel Cain, Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române
Ovidiu Cristea, Institutul de Istorie “N.Iorga” al Academiei Române
Constantin Iordachi, Central European University, Budapesta-Viena
Alp Yücel Kaya, Ege University, Izmir
Krassimira Mutafova, University “Kiril and Metodiu”, Veliko-Târnovo
Cosmin Popa, Institutul de Istorie “N.Iorga” al Academiei Române
Anca Popescu, Institutul de Istorie “N.Iorga” al Academiei Române
Ivan Roussev, University of Economics, Varna

COLEGIUL DE REDACȚIE

Dr. Constantin Aurel Mototolea, director revistă
Dr. Emanuel Plopeanu, editor
Dr. Delia Roxana Cornea, redactor-șef
Dr. Sorin Marcel Colesniuc, membru
Dr. Lavinia Dacia Dumitrașcu, membru
Dr. Corina-Mihaela Apostoleanu, membru
Dr. Florin Anghel, membru
Dr. Constantin Cheramidoglu, membru

Informatică editorială, traduceri în limba engleză:

Drd. Georgeta Daniela Stratides

Autorii articolelor își asumă răspunderea pentru conținutul acestora.

CUPRINS

I. Dobrogea pe drumul modernizării. Interferențe economice, diplomatice și culturale	5
Constantin Ardeleanu, <i>Aspecte din activitatea unui vice-consul britanic în Dobrogea otomană (I)</i>	5
Cristian Cealera, <i>Contribuția comunității britanice la dezvoltarea Constanței moderne în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Frații George și Henry/Harry Guarracino</i>	29
Corina Apostoleanu, <i>Începuturile turismului la Marea Neagră. Intervenții în presă și mărturii de vilegiaturiști</i>	45
Alice-Georgiana Fănar, <i>Constantin Găvenea. O istorie grafică a Tulcei prin acuarele și litografii din perioada 1951-1984</i>	53
II. România interbelică – diplomatie, lideri, ideologie	71
Florin Anghel, <i>„Întorcând spatele haosului de ieri”. Vizitele țarului Boris al III-lea al Bulgariei în România (30 octombrie 1933 și 25-28 ianuarie 1934)</i>	71
Constantin Cheramidoglu, <i>Imaginea lui Iuliu Maniu în presa franceză a timpului</i>	99
Florin Müller, <i>Fascismul în România - Dimensiuni ideologico-culturale</i>	113
III. Represiune, rezistență, corupție în perioada regimului comunist	123
Cosmin Popa, <i>Imobilele individuale, marcă a corupției la nivel înalt în timpul regimului Ceaușescu</i>	123
Silviu B. Moldovan, <i>Ecaterina Madgearu: o „ancoră” a lumii vechi în noua lume a „fericirii” generale</i>	139
Gabriel Stelian Manea, <i>Religie, sfinți și politică. Vizita papei Ioan Paul al II-lea în Polonia, în 1983</i>	155
IV. Varia	189
Ovidiu Cristea, <i>Ileana Căzan: O tentativă de portret</i>	189
V. Recenzii	193
<i>Turkish Cultural Legacy in the Balkans. From Empire to the Republic of Türkiye</i> , Delia Roxana Cornea, Metin Omer, Emanuel Plopeanu editors, Editura Mega, Cluj Napoca, 2023, 349 p. (Florin Anghel)	193

SUMMARY

I. Dobrogea on the course of modernisation. Economical, Diplomatical and Cultural Interferences	5
Constantin Ardeleanu, <i>Aspects Regarding the Activity of a British Vice-consul in Ottoman Dobrudja (I)</i>	5
Cristian Cealera, <i>The Contribution of the British Community to the Development of Modern Constanța in the Second Half of the XIXth century. Brothers George and Henry/Harry Guarracino</i>	29
Corina Apostoleanu, <i>The Beginnings of Tourism on the Black Sea. Press Speeches and Testimonials from Vacationers</i>	45
Alice-Georgiana Fănar, <i>Constantin Găvenea. A Graphic History of Tulcea through Watercolors and Lithographs from 1951-1984</i>	53
II. Interwar Romania – Diplomacy, Leaders, Ideology	71
Florin Anghel, <i>"Turning Back Yesterday's Chaos". Visits of Tsar Boris III of Bulgaria to Romania (October 30, 1933 and January 25-28, 1934)</i>	71
Constantin Cheramidoglu, <i>The Image of Iuliu Maniu in the French Press of the Time</i>	99
Florin Müller, <i>Fascism in Romania – Ideological and Cultural Dimensions</i>	113
III. Repression, Ressistance, Corruption in the Communist Regime	123
Cosmin Popa, <i>The Individual Real Estate, a Mark of High-Level Corruption during the Ceausescu Regime</i>	123
Silviu B. Moldovan, <i>Ecaterina Madgearu: an „Anchor” of the Old World in the New World of „General Happiness”</i>	139
Gabriel Stelian Manea, <i>Religion, Saints and Politics. Pope John Paul II's Visit in Poland in 1983</i>	155
IV. Varia	189
Ovidiu Cristea, <i>Ileana Căzan: An Attempt of a Portrait</i>	189
V. Reviews	193
<i>Turkish Cultural Legacy in the Balkans. From Empire to the Republic of Türkiye</i> , Delia Roxana Cornea, Metin Omer, Emanuel Plopeanu editors, Editura Mega, Cluj Napoca, 2023, 349 p. (Florin Anghel)	193

ASPECTE DIN ACTIVITATEA UNUI VICE-CONSUL BRITANIC ÎN DOBROGEA OTOMANĂ (I)

Rezumat: Articolul prezintă aspecte ale activității vice-consulului britanic la Constanța (Kustendjie), Frank Fremoult Sankey, în primul an de la numirea sa în funcție. Într-o perioadă de dezvoltare susținută pentru portul Dobrogea, imediat după finalizarea căii ferate Dunăre-Marea Neagră, Sankey a încercat să-și afirme autoritatea asupra unei comunități numeroase și oarecum obediente de supuși britanici. Textul se bazează pe o serie de documente inedite deținute în arhivele britanice, dintre care opt sunt reproduse în anexă, și care contribuie la o mai bună înțelegere a istoriei Constanței la începutul anilor 1860.

Cuvinte-cheie: Frank Fremoult Sankey, Constanța, Marea Neagră, Dobrogea, tătari.

Introducere

Istoria Dobrogei otomane este încă relativ puțin cunoscută. Cu accesul la sursele otomane încă dificil, din rațiuni lingvistic-paleografice, dar nu numai, documentele din arhive occidentale pot contribui la a aduce la lumină informații noi despre trecutul comunităților umane care au viețuit în regiunea dintre Dunăre și Marea Neagră. Acesta este și obiectivul articolului de față, care își propune să prezinte aspecte din istoria Dobrogei și a Constanței așa cum sunt ele reflectate în corespondența vice-consulului britanic, Frank Fremoult Sankey (1828–1879), numit în postul de la Kustendjie¹ în anul 1860.

Despre Sankey se cunosc puține lucruri, activitatea sa în actualul spațiu românesc fiind menționată de ES Paul Brummell², fostul ambasador al Marii Britanii în România, sau de Cristian Cealera, pasionat cercetător al istoriei

* Constantin ARDELEANU: Institutul de Studii Sud-Est Europene / Colegiul Noua Europă, București, e-mail: ardcons@gmail.com.

¹ După cum se vede și în documentele din Anexă, numele orașului apare scris în diferite moduri. Voi folosi forma Kustendjie, care s-a impus treptat.

² Paul Brummel, *Britain in Focșani*, online la adresa <https://blogs.fcdo.gov.uk/paulbrummell/2017/09/19/britain-in-focsani/> (link accesat pe 6 aprilie 2024).

comunității britanice din Kustendjie³. Textul meu insistă asupra câtorva dintre problemele care l-au interesat pe Sankey în perioada în care a încercat să-și impună autoritatea asupra numeroasei comunități de supuși britanici de la Constanța, dar și să exploreze posibilitățile comerciale ale zonei. Având probleme financiare serioase, vice-consulul Sankey, a testat și modalități prin care să își sporească veniturile. Acest lucru explică interesul său de a oferi protecție consulară și altor străini care locuiau la Kustendjie sau doar se aflau în trecere, precum și pe cel legat de vânzarea terenurilor din valoroasa zonă a peninsulei.

Un vice-consul și neajunsurile sale imobiliare și financiare

Începerea construcției căii ferate care traversa Dobrogea otomană, în septembrie 1857, a dus la dezvoltarea rapidă a așezării Kustenjie, micul port otoman de pe litoralul Mării Negre⁴. Într-un raport din 1858, consulul britanic la Varna, Edward St. John Neale, menționa că populația abia de număra vreo 400 de persoane. Coloanele de granit și marmură stăteau mărturie pentru vremuri mai bune, însă la acel moment portul era complet impracticabil. La Kustenjie nu exista nici măcar un funcționar vamal, însă prezența acolo a reprezentanților companiei DBSR (Danube and Black Sea and Kustendjie Harbour Company) crea premisele unui viitor mai bun⁵.

După incertitudini ținând de criza financiară europeană și rezolvarea altor aspecte logistice, lucrările efective au început în septembrie 1858. Numărul supușilor britanici stabiliți la Kustendjie a crescut rapid. Deja în decembrie 1859, Horatio Bronte Suter, consul la Varna, scria despre nevoia deschiderii unui vice-consulat în Dobrogea. „Comunitatea britanică de la Kustendjie crește aproape zilnic în număr și importanță”, iar o dispută între căpitanul și echipajul unei nave britanice care acostase la Kustendjie făcea necesară deplasarea sa la Kustendjie, ceea ce impunea o călătorie relativ

³ Cristian Cealera, #citeșteDobrogea: „Colonia” britanică de la Kustendjie–Constanța (1857–1882) (II), online la adresa <https://m.ziuaconstanta.ro/fondul-documentar-dobrogea-de-ieri-si-de-azi/articol/citestedobrogea-colonia-britanica-de-la-kustendjie-constanta-1857-1882ii4025html> (link accesat pe 6 aprilie 2024).

⁴ Detalii despre construcție în Henry C. Barkley, *Between the Danube and the Black Sea; or, Five Years in Bulgaria*, John Murray, Londra, 1876; analize în J.H. Jensen și Gerhard Rosegger, *British Railway Builders along the Lower Danube, 1856–1869*, în „The Slavonic and East European Review”, 46.106, 1968, pp. 105–128; Constantin Ardeleanu, *Efectele construirii căii ferate Cernavodă – Constanța asupra navigației dunărene (1859–1860)*, în „Analele Universității Ovidius din Constanța. Seria Istorie”, 3, 2006, pp. 41–54.

⁵ The National Archives of the United Kingdom, Public Record Office, Foreign Office (FO), Fond 78, Dosar 1392, ff. 198–200 (parte din General Description of the Dobrutcha, inclusă în Statistical Report on the Province of Bulgaria, ff. 169–237, anexă la raportul consulului Neale către Earl of Malmesbury, Ministrul de Externe, Varna, 28 martie 1858).

dificilă și scumpă. Instrucțiunile sale îi permiteau să numească unul, însă nu cunoștea nici un britanic dispus să ocupe un astfel de post⁶.

Un candidat a apărut însă rapid: în prezența locotenent-colonelului Frank Femoult Sankey. Acesta ajunsese în Orient în perioada Războiului Crimeii, când servise la instruirea trupelor neregulate de bașbuzuci otomani. La finalul conflictului era în Anatolia, unde a fost implicat în încercarea de a supune deplinului control otoman diverse triburi de nomazi arabi. A intrat în serviciul diplomatic în 1857, când a fost numit vice-consul (neplătit) la Urfa (fosta Edessa, actualmente Şanlıurfa în Turcia), iar mai apoi vice-consul la Alexandretta (Iskenderum). A acceptat apoi postul de vice-consul la Focșani, de unde, în iulie 1860, a fost transferat la Kustendjie. Conform declarației sale, Sankey era fluent în franceză, italiană și arabă și se descurca în germană, greacă, turcă și română⁷.

Sankey a ajuns la Constanța pe 27 septembrie 1860, exact la timp pentru a asista la festivitatea de inaugurare a căii ferate dintre Dunăre și Marea Neagră, deschisă cu mare fast pe 4 octombrie. Și Suter era acolo pentru eveniment, astfel că schimbul oficial de corespondență între consulatul de la Varna și ambasada de la Constantinopol a mai durat. Abia la început de decembrie 1860 Sankey a primit firmanul de investitură de la Înalta Poartă, precum și instrucțiunile oficiale ale superiorului său de la Varna⁸.

Situația vice-consulului era însă departe de a fi bună. La sosirea la Kustendjie, Sankey locuise într-o cămăruță din casa de oaspeți a DBSR, transformată în hotel pentru găzduirea călătorilor care tranzitau orașul. A trebuit astfel să se mute într-o locuință neterminată, pentru care afirma că plătea suma imensă de £100/an, deși locuința nu avea loc pentru cancelaria consulară. Kustendjie devenise un loc atractiv și, dincolo de sumele mari solicitate drept chirie, așezarea avea și un mare deficit de case de locuit. Conducerea DBSR se oferise să construiască un sediu pentru vice-consulat pe terenul companiei, ceea ce însemna un cost anual de £150, o sumă pe care nu și-o permitea, având în vedere salariul său de £200/an. Deși colonia era foarte numeroasă, cu 150 de cetățeni britanici și vreo 300 de supuși ionieni și maltezi, taxele consulare pe care le încasa erau foarte mici și aveau să rămână așa până la finalizarea lucrărilor din port și deschiderea orașului pentru mari afaceri cu cereale. Tot din acest motiv și dreptul său de a se implica în afaceri era unul iluzoriu⁹.

⁶ FO 78/1457, ff. 224–225 (Horatio Suter către ambasadorul Henry Bulwer, Varna, 17 decembrie 1859).

⁷ FO 78/1929, ff. 288–289 (Sankey către Lordul Clarendon, Ministrul de Externe, Bexley Heath, 28 mai 1866; mesajul lui Sankey include, la f. 290–191, și o scurtă descriere biografică).

⁸ FO 78/1526, ff. 72–73 (Suter către Lordul Russell, Ministrul de Externe, Varna, 3 decembrie 1860).

⁹ *Ibidem*, ff. 76–77 (Suter către Russell, Varna, 15 decembrie 1860).

Astfel, Sankey a solicitat de la bun început fie o creștere de salariu, fie o alocație financiară pentru cheltuielile cancelariei consulare. Suter era de acord, căci, cunoscând situația orașului Kustendjie, aprecia că era imposibil să supraviețuiești acolo cu un salariu atât de mic. În plus, era și o chestiune de prestigiu social: mulți dintre angajații DBSR aveau salarii cel puțin egale, pe lângă tot felul de facilități din partea angajatorului, între care și locuință cu chirie redusă. Ministerul de Externe de la Londra a acceptat să îi ofere £100/an pentru chiria casei și cheltuieli de birou, însă nu a fost de acord cu creșterea salariului lui Sankey¹⁰.

Curând, autorităților britanice de la Istanbul și Londra li s-a solicitat să intervină pentru a rezolva plângeri legate de datorii mai vechi ale vice-consulului. O astfel de solicitare venea de la bancherul Abraham Elias din Focșani, care îl acuza pe Sankey că îi datora suma de 12.500 franci¹¹. Într-un răspuns detaliat, vice-consulul explica detaliile afacerilor în care fuseseră implicați, în calitatea sa de comisionar pentru un negustor de cereale din Genova. Existaseră probleme cu una dintre chitanțele de plată, iar Sankey a trebuit să plece de la Focșani spre noul său post înainte să reușească să se vadă cu bancherul. Însă menționa că transmisese informații oficiale pe canale diplomatice, astfel că era mai degrabă păgubit decât vinovat. Era gata să-i plătească bancherului suma solicitată, însă solicita să primească în schimb toate actele tranzacției respective, care avea valoarea de 63.000 franci¹². Autoritățile britanice considerau explicația lui Sankey drept puțin satisfăcătoare, vice-consulul fiind un personaj care nu se bucura de multă încredere în lumea afaceriștilor din Levant¹³. Tot cam atunci la Foreign Office ajungea și plângerea unui negustor din Urfa. Sankey afirma că nu-i datora decât cel mult 5.000 de piaștri, își asumase datoria și urma s-o plătească atunci când situația lui financiară avea să fie mai bună¹⁴.

Și din astfel de motive, ambasadorul britanic din capitala otomană și conducătorii diplomați de la Londra nu s-au grăbit să-i găsească un alt post atunci când, în anii următori, Sankey a cerut cu insistență, din motive de sănătate, să fie transferat la un alt consulat. Cât despre disputa dintre Sankey și Elias, aceasta a fost trimisă spre judecata curții consulare de la Constantinopol.

¹⁰ FO 78/1599, f. 82 (Suter către James Murray, subsecretar de stat la Foreign Office, Varna, 14 mai 1861).

¹¹ FO 78/1596, f. 340 (Concept al unui mesaj de la Foreign Office către Sankey, Londra, 10 mai 1861).

¹² *Ibidem*, ff. 344–346 (Sankey către Russell, Kustendjie, 1 iunie 1861; o analiză juridică a cazului, primită de la Board of Trade și datată 14 iunie 1861, la f. 348–349).

¹³ FO 78/1929, ff. 280–281 (Notiță a Foreign Office-ului despre activitatea lui Sankey, 30 mai 1866).

¹⁴ FO 195/689, ff. 305–306 (Sankey către Bulwer, Kustendjie, 14 martie 1861).

Ordine și autoritate publică

Deschiderea circulației pe calea ferată transformase Kustendjie într-o așezare tot mai frecventată de călători și aventurieri, iar Sankey aveau mult de lucru în calitate sa de vice-consul britanic, dar și de însărcinat cu protecția supușilor Franței și Sardiniei în portul dobrogean. I se solicitase să se ocupe și de cei greci, dar încă nu acceptase, căci „supușii mei englezi și ionieni îmi absorb mult din timp”¹⁵. Însă, în martie, îl informa pe ambasadorul britanic la Constantinopol, că oferea supușilor piemontezi, francezi, greci și ruși¹⁶.

Pe acolo treceau supuși maghiari care încercau să ajungă în spațiul italian, în așteptarea unor noi dispute între italieni și austrieci. Kustendjie era descris drept un cuib de spioni, cu autoritățile locale primind instrucțiuni de a-i reține pe cei considerați mai periculoși. Pretextul arestărilor era că acei călători, care aveau pașapoarte piemonteze, nu dețineau și teșcherele de drum de la funcționarii turci. Sankey descria un asemenea caz, când șase maghiari ajunși la Kustendjie, în drum spre Constantinopol, îi solicitaseră protecția pentru a nu fi arestați. Guvernatorul otoman îi promisese că nu-i va reține, dar totodată nu le putea permite să-și continue drumul spre capitala otomană. Însă maghiarii au plecat spre Constantinopol, la bordul vaporului britanic „Blarney”, ajuns la Kustendjie pentru diverse afaceri sau poate tocmai pentru a facilita acest trafic. „Blarney” a revenit în portul dobrogean, având la bord și doi călători piemontezi, cu pașapoartele în regulă, dar care au fost arestați de guvernator. Mai apoi, la ordinul Marelui Vizir, cei doi au fost întorși la Constantinopol, sub pretextul de a nu fi avut teșcherele necesare¹⁷.

Sankey pare foarte dornic să îi sprijine pe toți acești călători/ revoluționari / aventurieri ajunși în zonă. Superiorii de la Constantinopol îl acuzau că oferise pașapoarte britanice la doi supuși piemontezi, Stefano Kovats și Carlos Iustiani. Sankey explica pe larg că pașapoartele acestora fuseseră confiscate și că aveau nevoie de acte eliberate de un vice-consulat european pentru a-și putea continua drumul. Cum nu erau urmăriți de autorități, le oferise documente de drum, nu pașapoarte, astfel că totul fusese cât se poate de legal¹⁸.

În februarie 1861 vice-consulul dăduse un passavanti pentru a merge la Galați și unui anume Stefan Altmann, negustor din Medgidia. Altmann fusese oprit pe drum la Hârșova și reclama că fusese reținut și închis prin implicarea agentului Societății austriece de navigație pe Dunăre (DDSG) și al unui funcționar otoman. Sankey reclama comportamentul scandalos al celor doi, dar raportul i-a creat probleme, căci nu era clar de ce un locuitor din

¹⁵ *Ibidem*, ff. 297–299 (Sankey către Suter, Kustendjie, 15 ianuarie 1861, Doc. 1 în Anexă).

¹⁶ *Ibidem*, ff. 303–304 (Sankey către Bulwer, Kustendjie, 14 martie 1861).

¹⁷ *Ibidem*, ff. 297–299 (Doc. 1 citat).

¹⁸ FO 78/1599, f. 112 (Suter către Murray, Varna, 13 iunie 1861) și ff. 114–115 (Sankey către Suter, Kustendjie, 8 iunie 1861); FO 195/689, ff. 307–308 (Sankey către Bulwer, Kustendjie, 5 aprilie 1861).

Medgidia avea dreptul la protecție britanică¹⁹. Vice-consulul își motiva sprijinul prin faptul că Altmann era o persoană respectabilă, care fusese în serviciul unui ofițer britanic în timpul Războiului Crimeii²⁰.

Sankey a avut mult de lucru pentru a încerca să își impună autoritatea în fața unei colonii de câteva sute de cetățeni și protejați britanici puțin obișnuiți cu respectarea legii în acea periferie otomană. În februarie 1861, vice-consulul își informa superiorii de faptul că terasierii și alți angajați englezi ai DBSR erau adesea turbulenți și nu se supuneau legilor. Cavașii turci îi aduceau beți la locuința sa, neavând unde să-i țină în arest, căci închiderea lor alături de supuși otomani ar fi provocat și mai multe probleme. Erau apoi tot felul de dispute între britanici și ionieni, care puteau avea urmări dintre cele mai grave, având în vedere că cei din urmă erau „numeroși și cu cuțitele la îndemână”. La Kustendjie erau doar șase cavași, o forță insuficientă pentru păstrarea ordinii publice, astfel că Sankey solicita sporirea forțelor de ordine și amenajarea unei închisori adecvate²¹. În martie 1861, Sankey a primit scrisoarea vizirală prin care i se confereau autorități suplimentare în relație cu supușii britanici²².

În rapoartele sale, Sankey a tot reclamat abuzurile unora dintre elitele otomane locale. Când casa unui anume maior Cadri Effendi a fost spartă, jefuită și incendiată, patru creștini albanezi angajați ai DBSR, considerați suspecti, au fost închiși și schingiuiți pentru a-și mărturisi fapta²³. Mai apoi au fost prinși și adevărații infractori, dar Cadri Effendi și șeful poliției, Salim Bey, au fost trași la răspundere abia după protestele vice-consulului. Sankey scrie des despre relația sa excelentă cu guvernatorul de Kustendjie, Ahmet Rassim Effendi, care se afla „într-o poziție foarte dificilă”, căci, „toată lumea, cum se întâmplă de obicei într-un oraș turcesc, se străduiește să-l inducă în eroare și să-l pună într-o lumină proastă în fața locuitorilor și a autorităților străine”²⁴.

În lunile următoare, Sankey a avut un conflict și cu funcționarul otoman care conducea biroul sanitar proaspăt creat în port. Pe 14 august 1861, când, după apusul soarelui, același vapor „Blarney” ancora în port, agentul firmei respective, un anume piemontez S.V. Stampa, s-a îndreptat spre vas, cu o barcă, pentru a fi informat despre încărcătura adusă. Funcționarul Mehmed Ali Aga l-a acuzat pe Stampa că adusese pe uscat un călător sau un pachet, ceea ce contravenea reglementările sanitare, astfel că a dispus carantinarea vasului. A urmat un conflict în toată regula, cu Sankey implicându-se pentru

¹⁹ FO 195/689, ff. 27–28 (Sankey către Suter, Kustendjie, 15 februarie 1861), f. 53 (Suter către Bulwer, Varna, 16 martie 1861) și ff. 177–178 (aceiași, Varna, 12 iunie 1861).

²⁰ *Ibidem*, ff. 187–188 (Sankey către Suter, Kustendjie, 13 iunie 1861).

²¹ *Ibidem*, ff. 12–12a (Sankey către Suter, Kustendjie, 6 februarie 1861, Doc. 2 în Anexă).

²² *Ibidem*, ff. 51–52 (Suter către Bulwer, Varna, 16 martie 1861).

²³ *Ibidem*, ff. 17–23 (Sankey către Suter, Kustendjie, 14 februarie 1861, Doc. 3 în Anexă). Copii ale raportului sunt incluse și la ff. 105–111, ca și în FO 78/1599, ff. 49–63.

²⁴ TNA FO 195/689, ff. 39–40 (Sankey către Suter, Kustendjie, 26 februarie 1861).

a-l apăra pe agentul unei case comerciale britanice. Vice-consulul a protestat față de atitudinea unui funcționar otoman pe care îl acuza de incompetență²⁵, reclamații similare venind și din partea căpitanilor unor vase franceze²⁶. Vaporul era în carantină și o lună mai târziu, Sankey raportând că era la mijloc și o dispută privată între agentul italian și funcționarul otoman²⁷. Și autoritățile sanitare otomane au depus plângere împotriva lui Stampa, complicând și mai mult cazul²⁸.

Cert este că, în 1861, activitatea comercială la Kustendjie era în creștere, fiind însă complicată de reglementările sanitare și vamale otomane, deloc prietenoase cu vasele care ancorau în portul dobrogean. Una dintre probleme ținea de faptul că vasele nu primeau certificate vamale adecvate, ceea ce făcea ca ele să fie reținute de autoritățile otomane de la Constantinopol²⁹.

Aspecte administrative și imobiliare în Dobrogea și la Kustendjie

Construcția căii ferate, imigrația tătarilor și reorganizări administrative în regiune și la Kustendjie au provocat schimbări majore în legătură cu situația juridică și valoarea terenurilor din Dobrogea. Sankey a trimis superiorilor săi mai multe rapoarte în acest sens, acuzând modul discriminatoriu în care elitele turcești își rezervau terenurile al căror preț urma să crească după finalizarea portului.

În martie 1861, vice-consulul amintea că guvernatorul Ahmet Rassim încerca să împartă terenurile libere din zona Medgidia către imigranții tătari³⁰. Era o chestiune delicată, care produsese dispute între diferite grupuri de coloniști, iar Ahmet Rassim urmărea să-și impună atât propria autoritate, cât și pe cea a statului otoman³¹. În mai, schimbări administrative treceau caimacamul de Kustendjie de la pašalâcul de Silistra la cel de Tulcea, în vreme ce Medgidia devenea o entitate administrativă distinctă, dependentă tot de pašalâcul de Tulcea. Schimbarea îi nemulțumea pe tătari, riscând să transforme Medgidia într-un refugiu al răufăcătorilor care, aprecia vice-consulul, fugeau de regimul de mai mare justiție de la Kustendjie³².

²⁵ *Ibidem*, ff. 251–253 (aceiași, Kustendjie, 16 august 1861, Doc. 8 în Anexă).

²⁶ *Ibidem*, ff. 255–256 (Suter către Bulwer, Varna, 4 septembrie 1861).

²⁷ *Ibidem*, ff. 261–263 (Sankey către Suter, Kustendjie, 28 septembrie 1861).

²⁸ *Ibidem*, ff. 259–260 (Suter către Bulwer, Varna, 2 octombrie 1861).

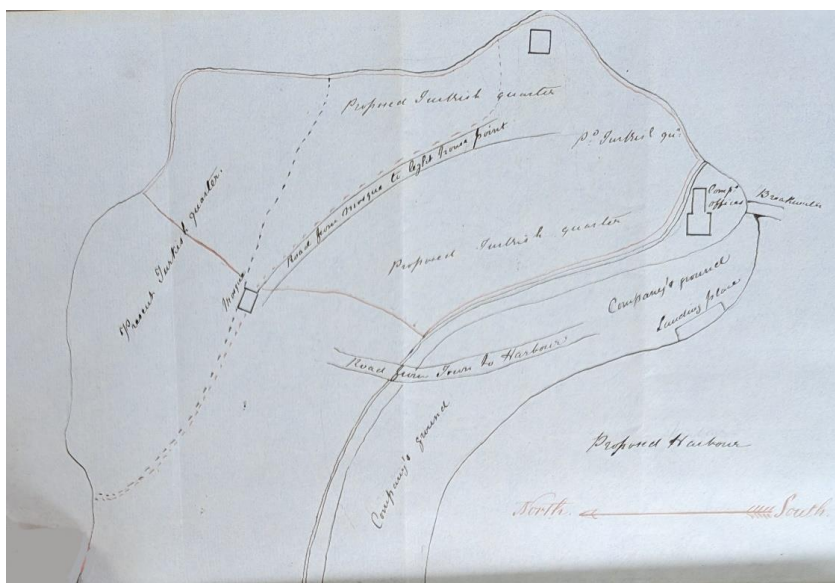
²⁹ *Ibidem*, ff. 326–328 (Barkley către Sankey, Kustendjie, 4 noiembrie 1861), ff. 324–325 (Sankey către Bulwer, Kustendjie, 5 noiembrie 1861), f. 330 (Sankey către Barkley, Kustendjie, 5 noiembrie 1861) și f. 336 (Barkley către Sankey, Kustendjie, 20 noiembrie 1861).

³⁰ Detalii despre oraș în Kemal Karpat, *Ottoman Urbanism: The Crimean Emigration to Dobruca and the Founding of Mecidiye, 1856–1878*, în „Studies on Ottoman Social and Political History”, Brill, Boston, 2002, pp. 1–25; Nilghiu Ismail și Serdar Göktaş, *Rolul căii ferate Köstence–Boğazköy (Constanța–Cernavodă), moștenire otomană, în transportul refugiaților crimeeni și cerchezi*, în „Revista română de sociologie”, 32.5–6, 2021, pp. 343–356.

³¹ FO 195/689, ff. 69–71 (Sankey către Suter, Kustendjie, 27 martie 1861, Doc. 4 în Anexă).

³² *Ibidem*, 183–184 (aceiași, Kustendjie, 31 mai 1861, Doc. 6 în anexă).

Având multe cuvinte de laudă pentru guvernatorul Ahmet Rassim, care se ocupa și de dezvoltarea urbană a orașelului Kustendjie, unde începuse să modernizeze străzile³³, Sankey îi reproșa totuși politicile legate de distribuirea celor mai valoroase pământuri. Terenurile din peninsulă, între piață și far, erau foarte râvnite. Supuși creștini dețineau deja terenuri acolo, dar guvernatorul refuza să le permită să construiască magazine sau case de locuit. Doar musulmanii s-ar fi bucurat de acest drept și tot lor le era permis să achiziționeze alte terenuri. Sankey acuza astfel aranjamente obscure, menite să favorizeze financiar elitele turcești³⁴.

Schița lui Sankey, anexată la Raportul său din 4 mai 1861 (f. 145, Doc. 5 în Anexă)

Nu erau atunci în Kustendjie mai mult de 600 supuși musulmani, aprecia vice-consulul, dar guvernatorul le rezervase un teren pe care ar fi putut locui lejer între 8.000 și 10.000 locuitori. Era o stratagemă imobiliară pusă la cale de câțiva influenți membri ai consiliului local, în așteptarea creșterii prețului terenurilor. Sankey venise cu propuneri de împărțire mai echitabilă a terenurilor din peninsulă, dar guvernatorul nu părea deloc dornic să încurajeze ca europenii să preia controlul total al afacerilor în localitate. Vice-consulul nu considera că guvernatorul ar fi avut un interes financiar direct în această chestiune, ci că acționa mai degrabă din fanatism religios și din gelozie față de creștini. Astfel, în acel moment dezvoltarea urbană a așezării

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, ff. 69–71 (Doc. 4 citat).

Kustendjie era aproape blocată, în așteptarea unui inginer care să vină cu un plan urbanistic³⁵.

După o discuție a ambasadorului britanic cu Marele Vizir, Ahmet Rassim raporta la Istanbul că informațiile vice-consulului nu erau adevărate. La Kustendjie, mai spunea acesta, nu se făcea nici o distincție între supușii creștini și cei necreștini ai Sublimei Porți³⁶.

Între alte inițiative ale lui Sankey, merită amintit și proiectul de a cultiva bumbac în Dobrogea, apreciind că zona Mangalia oferea condiții propice pentru creșterea acestei plante. Vice-consulul cerea astfel semințe de bumbac și acordul de a încerca o astfel de cultură³⁷.

O dispută cu John Trevor Barkley

În februarie 1861 Sankey a trimis superiorilor săi un raport detaliat despre regiunea Kustendjie. Diviziunea administrativă avea 30 de sate și o populație de 27.296 locuitori, dintre care 12.884 tătari, 3.530 creștini, 3.000 turci, 1.160 moldo-valahi, 630 ionieni și greci și 600 occidentali (englezi, germani, francezi și italieni). Guvernatorul era, cum mai aminteam, „un ins luminat”, în vreme ce consiliul local era controlat de turci cu vederi dintre cele mai retrograde, inclusiv în legătură cu rolul căii ferate în dezvoltarea regiunii și a așezării³⁸.

În continuarea raportului său, Sankey făcea o analiză extrem de critică a căii ferate și portului, aflate într-o situație precară din punct de vedere tehnic. Drumul de fier șerpuia pe pante abrupte, dificil de parcurs pe timp de iarnă. De la Medgidia, linia era așezată în albia văii Carasu, o zonă inundabilă, astfel că atunci șinele se găseau sub apă. Și orașelul Medgidia avea de suferit din felul în care fusese construită linia, care înrăutățea mult starea sanitară a localității. Magaziile de cereale de la Cernavodă erau prost plasate, și acelea fiind inundate. Linia era de proastă calitate, Sankey considerând că trebuia „refăcută înainte să poată fi folosită pe scară largă”. Cât despre port, acela era doar pe hârtie, iar la ritmul de lucru de atunci finalizarea sa ar mai fi durat un deceniu. Până ce nu va exista „un port sigur”, concluziona Sankey, Kustendjie nu era decât „un oraș lipsit de importanță și o gaură pentru capitalul britanic”³⁹.

Erau, și după părerea consulului Suter, păreri exagerat de critice față de situația prezentă și viitoare a respectivei întreprinderi britanice⁴⁰. Ajuns la Londra, raportul vice-consulului a fost citit la sediul Ministerului de Externe, în prezența lui Sir Samuel Cunard, președintele „Comitetului de

³⁵ *Ibidem*, ff. 141–143 (Sankey către Suter, Kustendjie, 4 mai 1861, Doc. 5 în Anexă).

³⁶ *Ibidem*, f. 215 (Suter către Bulwer, Varna, 31 iulie 1861).

³⁷ *Ibidem*, f. 310 (Sankey către Bulwer, Kustendjie, 17 aprilie 1861).

³⁸ *Ibidem*, ff. 17–23 (Doc. 3 citat).

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 15 (Suter către Bulwer, Varna, 19 februarie 1861).

administrație” al DBSR, care a solicitat imediat explicații de la directorul aflat la Kustendjie, John Trevor Barkley. Disputa dintre Barkley și Sankey pare să fi fost directă, dar și epistolară. Pe 18 aprilie 1861, Barkley i-a adresat o scrisoare dură vice-consulului, acuzându-l că pusese în circulație, în documente oficiale, acuze vehiculate deja într-un articol publicat, la final de ianuarie, în gazeta *Courier d'Orient* din Constantinopol. Scrisoarea către redacția publicației ar fi fost trimisă de un anume L. Fuberyer, un francez care lucrase ca secretar al guvernatorului și își exprima astfel ranchiuna față de DBSR, care refuzase să-l angajeze. Barkley considera că Sankey era fie complice al francezului, fie prost informat: „Mi-e greu să cred că ai întocmit un raport oficial bazat pe observațiile superficiale ale unui pasager care a făcut o singură călătorie pe linie”⁴¹, Sankey s-a simțit lezat de tonul scrisorii directorului, astfel că Suter, consulul britanic la Varna, a devenit mediator între cele două părți⁴².

Somat să dea explicații⁴³, Sankey scria că trimisese raportul după ce călătorise de-a lungul liniei, în timpul unei partide de vânătoare, alături de secretarul său, Edlmann. Nu fusese în legătură cu clevetitorul francez și nici nu citise articolul de presă⁴⁴.

Pe la final de mai, Suter i-a împăcat pe cei doi, după ce Sankey acceptase că raportul său era cuprindea multe exagerări⁴⁵. Plimbat pe linie de doi dintre angajații DBSR, Gordon și Alport, Sankey se arăta satisfăcut de situația drumului de fier: însoțitorii „mi-au explicat pe îndelete că ceea ce eu consideram defecte erau în fapt probleme la majoritatea căilor ferate și nu afectau câtuși de puțin buna funcționare a liniei”. Vizitase apoi și carierele de piatră, unde încărcătura pentru 1.000 de vagoane era deja pregătită de livrare. „Cum a sosit și mult așteptatul vas care a adus vagoanele de transportat piatra, există acum perspectiva unui progres rapid al lucrărilor din port”⁴⁶.

Colaborarea dintre vice-consul și director pare să fi fost relativ bună. În iunie 1861, Barkley îi solicita sprijinul pentru a-i trage la răspundere pe cei care blocau drumul de fier, așezând pe șine pietre sau alte obstacole. Erau activități extrem de periculoase, ce se puteau solda cu accidente teribile și

⁴¹ *Ibidem*, ff. 127–129 (Barkley către Sankey, Kustendjie, 18 aprilie 1861); alte documente relevante la ff. 119–122 (Barkley către Suter, Kustendjie, 19 april 1861), ff. 123–124 (fragmente din scrisoarea de la DBSR, cu detalii din ce i se comunicase lui Cunard) și ff. 115–116 (Suter către Bulwer, Varna, 26 aprilie 1861).

⁴² *Ibidem*, f. 135 (Sankey către Barkley, Kustendjie, 19 aprilie 1861) și f. 133 (Sankey către Suter, Kustendjie, 19 aprilie 1861).

⁴³ *Ibidem*, ff. 155–156 (Suter către Sankey, Varna, 10 mai 1861).

⁴⁴ *Ibidem*, ff. 159–161 (Sankey către Suter, Kustendjie, 13 mai 1861); continuarea corespondenței la ff. 149–152 (Suter către Bulwer, Varna, 18 mai 1861), f. 165 (Sankey către Suter, Kustendjie, 21 mai 1861) și f. 163 (Suter către Bulwer, Varna, 27 mai 1861).

⁴⁵ *Ibidem*, f. 167 (Suter către Bulwer, Varna, 3 iunie 1861) și f. 169 (Barkley către Suter, Kustendjie, 1 iunie 1861).

⁴⁶ *Ibidem*, ff. 171–172 (Sankey către Suter, Kustendjie, 31 mai 1861).

„pierderi de vieți și bunuri”. Soluția propusă de director era ca muhtarii să fie făcuți responsabili de acțiunile locuitorilor din respectivele sate⁴⁷. Sankey transmitea informațiile la Constantinopol și ceruse deja convocarea șefilor de sate pentru a-i informa despre faptul că trebuiau să se implice în a împiedica acțiunile care împiedicau buna funcționare a căii ferate⁴⁸.

Concluzii

Primul an de activitate al lui Sankey ca vice-consul la Kustendjie nu a decurs sub cele mai bune auspicii. Orașul era în plină dezvoltare, dar cu portul încă nefinalizat, marile afacerile cu cereale, și câștigurile directe și indirecte la care spera, mai aveau de așteptat. Fără o bogată experiență diplomatică, vice-consulul a intrat rapid în conflict cu John Trevor Barkley, cel care putea să-i fie aliat important. Nici relațiile cu elitele otomane locale n-au fost dintre cele mai bune, iar superiorii săi de la Varna, Istanbul sau Londra aveau suficiente motive să nu aibă mare încredere în el. Era un început prost și nu a trecut mult până când Sankey să solicite transferul spre locuri cu climă mai bună și poate cu oportunități mai mari, aspecte despre care îmi propun să scriu într-un text viitor.

⁴⁷ *Ibidem*, ff. 320–321 (Barkley către Sankey, Kustendjie, 22 iunie 1861, Doc. 7 în Anexă).

⁴⁸ *Ibidem*, f. 318 (Sankey către Bulwer, Kustendjie, 24 iunie 1861).

Anexe documentare**Doc. 1****Sankey către Bulwer, Kustendjie, 15 ianuarie 1861⁴⁹**

Autoritățile otomane împiedică circulația unor supuși maghiari, care doresc să se îndrepte, via Constantinopol, spre spațiul italian.

The present political state of Europe and the expectation of hostilities in Italy next spring have caused numbers of Hungarians to quit their country for Italy. The principalities are now swarming with them and many pass this way for Constantinople believing in the facilities offered by a railway and harbor, which they too late discover to be a delusion. These men are followed everywhere by spies and the Turkish authorities in the provinces receive telegraphic instructions from the Porte to arrest them. Public opinion would not admit of such pondering to the appetites of Austria in Constantinople, so the odium is thrown on the provincials. This sheriffs officer and constabulary duty seems to chime in exactly with the humour of the Turks, and they allow themselves considerable latitude in interpreting these orders.

The usual pretext for seizing people who have Sardinian or other passports, is their not being accompanied by Turkish teskeres, but they forget this prudent precaution and surveillance in other cases, and only become sedulous about passports regulation when they scent unfortunate Hungarians. Some three weeks ago six Hungarian gentlemen came here en route for Constantinople and to escape arrest came to my house for protection. The Governor at my request said he would not arrest them, but would prevent them preceding to Constantinople for which place the Austrian consular agent here refused to visé their passports, but viséd them for Galatz, where all had been prepared for their apprehension; on the same evening, the Blarney steamer came into the roads, and these gentlemen visited the ship with me, and being much pleased with her accommodation, took their passages to Constantinople. The day before yesterday, the Blarney again arrived and amongst other passengers were two gentleman in the Sardinian service, with passport viséd, and en règle, carrying dispatches from the Sardinian Minister at Constantinople to the Consul General at Bucharest. They were allowed to land unquestioned, but in the evening a message was brought them that the Governor desired their presence. On their arrival at the Governor's house they were told to consider themselves under arrest, and their effects were also brought away from the hotel. I was not aware of this until 24 hours after the occurrence, when, as acting for Sardinia in this town by request, I immediately demanded the release of the two Sardinian subjects and an explanation of the business. The governor here, it seems was acting

⁴⁹ *Ibidem*, ff. 297–299.

under orders from the Pasha of Silistria and shortly afterwards a telegram was received from the Grand Vizier and communicated to me by the Governor, wherein he was ordered to send the two gentlemen back to Constantinople, because forsooth they had no teskeres, which at Constantinople they had been informed would be unnecessary.

The formality of informing me of their action was considered superfluous, and the whole business exceedingly ill-judged and arbitrary. I give H.E. the Governor my opinion pretty freely on this very ignoble proceeding towards the illtreated and oppressed subjects of a despotic country, and which was conduct entirely the reverse of that usually observed by Turkey towards unfortunate refugees who calculated upon a safe asylum and refuge under the mild dominion of H.M. the sultan Et. Et. In justice to Ahmed Rassim Effendi I must say that he seems heartedly ashamed of the part put upon him and does not allow any little official differences to interfere with our amicable relations.

The enclosed dispatch will inform the Sardinian minister at Constantinople of the occurrence.

I think it is also my duty to tell you that I have been requested to extend my protection to the French subjects, and the Greek have since made the same demand which I have not yet accepted, my own subjects, English and Ionian absorbing so much of my time.

Doc. 2

Sankey către Suter, Kustendjie, 6 februarie 1861⁵⁰

Arată dificultățile de a păstra ordinea publică la Kustendjie, unde supușii britanici sunt implicați în tot felul de dispute și nu există un arest potrivit pentru străini.

Enclosed I have the honor to forward copy of proceedings of a court held by me at this Vice Consulate with Mess. George Barkley and Henry Burns as assessors, for your approbation and confirmation. The complainant Dimitri Voliziano has announced his intention of appealing of as being dissatisfied with the decision.

I think the present a favorable opportunity of making known to you the difficulties under which I labour with regard to enforcing order and keeping the peace at Kustendjee, and the absolute necessity of being furnished with means to make my authority respected.

The navies and other Englishmen employed on the line are often turbulent and mutinous acknowledging no authority, and setting at defiance all interference.

⁵⁰ *Ibidem*, ff. 12–12a.

The Turkish police bring these men to my house drunk at all hours of the night, but as I have no place to confine them, and do not think it advisable that they should be put into a Turkish prison, where constant misunderstandings and quarrels would take place between them and the natives, all these irregularities go unpunished.

We have in this town only six cavasses, who are not strong enough to keep the peace, and I have in vain applied to the Governor for a suitable place in which to confine Englishmen.

He truly says that he cannot satisfy me, being obliged to give up one room in his own house for a native prison.

To render my authority of any use, I should be supplied with the means of enforcing it, otherwise any attempt on my part to enforce order, without the power of putting threats into execution, will only have the effect of bringing the office into contempt.

The quarrels between British and Ionian subjects, if not speedily stopped, are likely to lead to grave consequences, as the latter are in great force here and very ready with their knives.

It is absolutely necessary for public order and tranquillity, that I should be supplied with the means of keeping at least three resolute cavasses and of obtaining a proper place of confinement for disorderly British subjects.

Begging you to bring the subject speedily under the notice of H.M. Government.

Doc. 3

Sankey către Suter, Kustendjie, 14 februarie 1861⁵¹

Raport cu detalii generale despre starea regiunii. Informații despre tătarii stabiliți la Medgidia și situația considerată proastă a căii ferate și a portului Kustendjie.

I have the honor to forward the following general report of the district of Kustendjee and the state of the Railway and Harbour works at present.

The Dobrudcha is divided into five sections or Kaimakamluks, viz: Kustendjee with 30 villages, Mangalia with 30 villages, the town of Medgidieh, Hersova and the plain of Babadagh under the orders of the Governor of Kustendjee. Districts of Mancina and Sakcic under the government of Tulcha; Seni Skelessi and Topchi Kalessi under that of Silistria, Trupchilar dependant on Shumla and Bazargik and Balchik under Varna.

The district of Kustendjee contains about 3.000 Turkish, 12.884 Tartar, 3.530 Raya, 1.160 Moldo-Wallachia, 630 Ionian and Greek and 600 English, German, French and Italian inhabitants making a total of 27.296.

⁵¹ *Ibidem*, ff. 17–23.

It produces annually about 107,000 quarters of grain and barley, the greater part of which is exported to Constantinople in small native craft and 125,000 oke of wool which is exported principally to Marseilles by European houses at Varna. A small quantity of wax is also exported.

The Dobrudcha presents throughout a barren undulating appearance, but the soil is productive, wherever it has been cultivated; it consists of a deep clay and the great drawback to its advancement is the want of water; the wells in some of the villages being 2 and 300 feet deep; it is also destitute of wood, except at Babadagh, distance of 24 Miles to the north west of Kustendjee.

The extensive immigration of Tartars will no doubt soon bring a large tract of land into cultivation but so little encouragement is given them by the Turks and so few facilities offered for their settling, that I fear the immigration will soon cease altogether.

From several conversations I held with Tartar chiefs it seems that they were taught to look upon Turkey as a sort of terrestrial paradise where produce springs up spontaneously; an idea well suited to attract a people not given much to labour.

These ideas seem to have been propagated and encouraged by ship agents who contracted for the transport of so many thousand Tartars at 7 silver roubles per head, paying only five to the master of ships; this was a lucrative business to both brokers and masters, as the run from the Crimea takes only from 30 to 40 hours.

The new Governor of Kustendjee Ahmet Rassim Effendi is an enlightened man and arrived with full powers from the Porte to draw out the plan of a town and build the necessary public edifices.

The means however have not been furnished and the revenue is too small to allow of any public works being undertaken. The Medjilis or Council is composed of Turkish residents, the greater part of whom cannot read or write and whose ideas belong to the reign of Sultan Selim.

These men are of course systematically opposed to all innovation and cannot perceive the justice of treating Christians on an equality with Mussulmans. An instance of this occurred a few days ago during the temporary absence of the Governor.

The house of a certain Major Cadri Effendi had been entered and a sum of money stolen, after which the thieves set fire to the house; four Christian Albanians employed by the Railway Company were amongst the most forward in endeavouring to extinguish the flames; they were of course seized by order of Cadri Effendi, acting for the Governor and imprisoned on suspicion of robbery and arson; one of them was bound hand and foot and pricked with the points of knives to extort a confession; this proving useless they cased his feet and head in mud which they kept wetted with cold water, the temperature at the time being 20 degrees below freezing point, and blistered the skin of his hands with hot coals; altogether they kept the unfortunate man without sleep and subject to torture for 62 hours.

On the Governor's return the man was liberated, there not being the slightest grounds for suspicion and Cadri Effendi was told not to do so again; I have not heard of any satisfaction being given to the unfortunate man for this wanton cruelty. The real thieves were afterwards discovered with the money in their possession, one of them is a Turk and the other an Armenian employed at the Telegraph office.

The more I see of Turkey the more I am confirmed in my opinion that the Tanzimat exists but in name beyond the walls of Constantinople.

The consent of the Medgilis is required before anything can be done for the good of the town; things therefore are likely to remain in statu quo as far as the Porte is concerned and not content with being themselves stationary they put as many obstacles as possible in the way of the Railway Company by raising new and vexatious questions daily, forgetting that a Commissioner for the Railway has been constantly resident here to see that the Company kept to the terms of the Concession.

The prosperous future of Kustendjee seems distant and dubious, as no one in his senses would think of engaging in extensive mercantile transactions without a port of embarkation, magazines for storing grain and uninterrupted postal communication, summer and winter. None of these requisites exist and I think it my duty in a general report of this description to set forth the actual state of the works.

On starting from the station at Kustendjee the permanent way winds round the bent of the harbour at every steep incline up which the engine cannot be propelled in frosty weather: the incline lies in a deep cutting with almost perpendicular sides, which are constantly falling in and stopping up the road; after about a mile of this incline the way curves to the northward, making a variety of very small curves to escape the necessity of some levellings and cutting, but which render any great speed dangerous. The line is ballasted as far as the town of Medjidieh, 25 miles from Kustendjee where the Kara-su lakes begin, further on, the line is laid in the bed of the lakes which were drained for the purpose; this part of the line is now under water as the melting snow, rains and the overflow of springs will always tend towards the lakes and eventually refill them, and the sleepers being laid the whole length of the line on the ground level, the damp will speedily rot them. The partial drainage of the lakes has also been the cause of rendering Medjidieh unhealthy in the extreme by the production of virulent fevers. By carrying the line a little to one side, it would have been safe from inundation and on solid ground.

The granaries at Cernavoda have been built below high water line and at present contain about two feet of water.

I am not an engineer, but according to the opinion of persons capable of judging and my own, I believe the line will have to be relaid before it be of any extensive use.

What is at present called the harbour of Kustendjee, is an open roadstead, protected indeed from the north and west winds, but open to south and east, which blow with great violence during autumn and spring, proofs of which are afforded by the wrecks which strew the shore.

The water is too shallow to allow of ships anchoring conveniently near the shore. Consequently the place is cut off from all communication except by an occasional coasting steamer during the winter.

Under ordinary circumstances the construction of the breakwater would require about three years to complete, but if the works are carried on as they have been since my arrival at Kustendjee ten years will not complete the harbour. Till a safe harbour exists Kustendjee will remain a town of no importance and a sink for British capital.

I have read with astonishment articles in the Constantinople papers stating that in spite of the severe winter the railway traffic was not interrupted and that the returns were sufficient to defray the working expenses.

On the contrary, there has been no traffic and the trains ceased running in the depth of winter; at present even the state of the line prevents the starting of trains.

A very good lighthouse has been erected about half a mile to the eastward of the easternmost point of the bay; this cannot be said to point out the harbour, as it would lead ships directly on the rocks; it has twice happened that captains of ships have borne down upon it at night, believing it to be the entrance of the port and saved themselves by anchoring suddenly. This is the present actual state of affairs, which I have had abundance of time and opportunity to ascertain by personal observation.

Doc. 4

Sankey către Suter, Kustendjie, 27 martie 1861⁵²

Caimacamul de Kustendjie încearcă să instituie ordinea în rândul imigranților tătari. În oraș, musulmanii sunt avantajați când vine vorba de achiziția de terenuri.

The Governor of Kustendjee is at present occupied in partitioning out the waste lands amongst the newly arrived Tartars. In this he has encountered many difficulties and obstacles, but his energy is equal to the occasion.

The Dobriga seems to have been up to the present time a sort of debateable land, each tribe of the old Tartar settlers obeying the orders of its chief, and fancied itself exempted from obedience to the authorities sent by the Porte. In this way owing to the feebleness and want of energy of former Governors, these settlers have exercised privileges of foreign subjects, refusing to appear on a summons, unless ordered to do so by the head of the

⁵² *Ibidem*, ff. 69–71.

tribe. They have also taken upon themselves to dispose of the lands round about their settlements, and to prevent the new settlers from taking possession of the lands allotted to them by the Turkish authorities.

Consequently, the Governor has found himself obliged to take stringent measures for enforcing obedience and has imprisoned all the most mutinous chiefs.

Much as I admire his firmness and energy in this matter, I do not think his policy with regard to the land on the site of the proposed town of Kustendjee is likely to be beneficial. The most valuable piece of ground, is the peninsula running into the sea between the market place, and the light house. This spot being close to the stores and jetties, will of course be the most advantageous for the construction of mercantile establishments. Portions of this land are already in possession of Christian subjects of the Porte, who intended building houses and stores.

The Governor however has prohibited them from building, unless on the condition of letting their stores and houses to none but Mussulmans, he also refuses to sell any more Government land in the same locality to Christians. There are not more than five or six Turks in Kustendjee who have the means of buying lands and building houses and these are anxious to dispose of their property and retire into the interior far away from contact with Europeans. If this measure of the Governor is continued in force it will effectually put a stop to enterprise, as anyone building on the abovementioned spot will be compelled to rent his buildings to one of the few Mussulmans residing in this place at a very low rental whereas mercantile firms establishing in this port will gladly pay high rents to command an advantageous position.

Out of this tabooed spot the opening price put by the Governor on land is so exorbitant that no bidders can be found and consequently, the progress of the town will be very slow, as people will rather wait to see really what advantages Kustendjee presents as a mercantile town, when the harbour is finished, to laying out large sums of money on land which may not return them after all a profitable percentage.

I believe that the jealousy of Christians is an universal feeling amongst the Turks, perhaps natural, and Ahmet Rassim Effendi seems to be doubly imbued with the same, which he allows to blind him, to the real interests of his country; and instead of seizing on such a favourable opportunity of increasing the revenue, by favouring the highest bidders, and facilitating the means of building, he places obstacles in the way of all progress.

The fact stands thus at present. The Turks, either will not, or can not undertake any thing in the shape of enterprise, and wish to abandon the ground; the Christians Ottoman subjects are willing to speculate, and pay high prices, but are prevented by what I must consider a rather arbitrary measure, so that the best position is likely to remain a barren waste for some time to come.

Doc. 5**Sankey către Suter, Kustendjie, 4 mai 1861⁵³***Noi detalii despre situația imobiliară din Kustendjie.*

On the 27th March I had the honor to acquaint you with certain measures in contemplation with regard to the land forming the peninsula from the market place, to the light house point.

I believe the question of sufficient importance to the commercial prosperity of Kustendjee, to venture troubling you with further particulars on the same subject.

It is proposed to appropriate all this valuable space, which, if built upon, might accommodate from eight to ten thousand inhabitants, for a Mussulman quarter exclusively, when we have not at the present moment more than six hundred Mussulman residents in the town of Kustendjee. Most of these are owners of small plots of land which they are anxious to dispose of and retire into the interior, but are prevented from treating with Christians.

Several Christian Ottoman subjects have bought land in the locality in question, but are prevented from erecting houses and stores, unless under the condition of renting them to none but Mussulmans, which condition, seeing there are no Mussulmans to rent the buildings amounts to a prohibition.

It is said that some members of the Medgilis have been clever enough to gain the Governor's adherence to this device for getting all the most valuable land into their own hands at low prices with the view of selling it to Europeans at some future period, with considerable advantage to themselves.

I proposed to the Governor, if it were necessary and just to have an exclusively Mahomedan quarter, to divide the peninsula lengthways and have the ground in immediate contact with the Company's works, for commercial purposes. Ahmed Rassim Effendi however did not seem to see the benefit of encouraging European enterprise.

At a public sale of land, I was witness to the refusal of a Raya's offer, on the ground of his being a Christian.

I think this state of affairs hard both upon Christians who have bought land with the intention of building and the small Mussulman proprietors who are prevented from disposing of their property to advantage.

Indeed these latter cry out most loudly and complain of being sacrificed to the cupidity of three or four coreligionists, who have influence in the Medgilis.

Public rumour gives the Governor a pecuniary interest in enforcing the above mentioned measures, but I believe him too honest and upright a man to enter into any such designs for gain and rather conceive that the Mullah and other members of the Medgilis for their own purpose have worked

⁵³ *Ibidem*, ff. 141–143.

successfully on his weak point, which is a tendency to fanaticism and jealousy of Christians which he sometimes suffers to appear.

The accompanying rough sketch will perhaps give an idea of the valuable space intended exclusively for a Mahomedan quarter.

Affairs are now at a complete stand, the requisite permission to build in other parts of the town not having been granted. First it is that the plan of the town is not ready, next that an engineer is expected; when he arrives it is discovered that he has no instructions about the town.

It seems as if all possible obstacles were placed in the way of advancement and the Governor assured me that more than 50 buildings could ere now have been in course of construction had the necessary permission been sent from Constantinople.

The fine season is therefore likely to pass in this way and the Irade and winter arrive at one and the [same] time; consequently great discouragement and discontent prevail, especially amongst those who have been at the trouble and expense of collecting building materials.

Doc. 6

Sankey către Suter, Kustendjie, 31 mai 1861⁵⁴

Reorganizări administrative în Dobrogea, care complică activitatea caimacamului și a sa.

I have the honor to inform you that the district of Kustendjee has been placed under the Pashalik of Tultcha instead of Silistria, at the request of the Governor, considering the greater facilities of communication.

I further regret to have to state that Medjidieh has again been raised to a separate kaimacamlik, under the same Pashalik, and that Ahmet Rassim Effendi has no further jurisdiction in that town.

Mehmet Bey, Kabail Kaimakam, a chief of the old Tartar settlers, has been reinstated in the government of that town from which acts of extortion and injustice had caused his removal. This reinstatement is attributed to the influence of his brother-in-law, Said Pasha of Widin who possesses large landed property near the town of Medjidieh.

The Tartars are very much dissatisfied with this arrangement, having begun to feel the good effects of Ahmet Rassim's administration, whose moderation and sense of justice have inspired all classes with confidence.

Ahmet Rassim Effendi with not more than 20 zaptiehs keeps the whole district in order, and has captured several parties of armed bandits who infested the roads.

He has also begun paving and macadamising the streets of the town and never lets and opportunity of improvement to escape if within his means.

⁵⁴ *Ibidem*, ff. 183–184.

This separation of Medjidieh within an hour's distance of this town and the principal railway station, will, I think, be of name, as Medjidieh will become as before, a refuge for persons wishing to escape the hands of justice at Kustendjee. It will also render matters between British and Ottoman subjects more difficult of settlement.

Doc. 7

Barkley către Sankey, Kustendjie, 22 iunie 1861⁵⁵

I have the honor to inform you that attempts to throw the trains off the line of rails are now of daily occurrence.

During a single journey a train frequently encounters two to three obstructions (stones or fencing rails) in different parts of the line. These are for the most part placed on the rails near the villages of Hassan chia, Omer chia or Hassan Capee, but are often found elsewhere.

The drivers reported that on several occasions groups of men have been observed watching the train pass, and that on one occasion (yesterday) at Hassan chia, a man placed a stone on the rail within 20 yards of the train, which was then running at 25 miles the hour, and which could not be arrested until the miscreant had escaped.

This was done in the presence of several villagers.

I have repeatedly called the attention of the governor of this place to the fact that their attempts will one day inevitably prove successful, and that a terrible accident and loss of life and property will ensue. I have also caused representations in the same sense to be made to the Ministers at Constantinople.

I entertain no doubt but that these attempts can be readily put a stop to by rendering the muhtar of each village responsible for their perpetration within the boundary of their village.

There can be no doubt whatever but that the men who commit these atrocities do so openly in the presence of the villagers, and consequently there can be no injustice in visiting the crime in the representatives of communities which render themselves participaters in the guilt of the active offenders by the attitude which they assumed towards them.

I should feel obliged if you would kindly communicate these facts to the local authorities and H.B. M's Embassy at Constantinople with a view to means being taken to protect the lines of the Company's passengers and servants from the imminent danger to which they are now exposed.

⁵⁵ *Ibidem*, ff. 320–321.

Doc. 8**Sankey către Suter, Kustendjie, 16 august 1861⁵⁶**

Raportează o dispută iscată între funcționarul serviciului sanitar otoman și agentul vasului britanic „Blarney”.

I have the owner to submit the following to your consideration.

On the 15th inst. at 7 AM my assistance was requested by Mr. S. V. Stampa agent for the English steamer “Blarney” for the following reason.

That the Blarney anchored in Kustendjee roads after sunset on the 14th inst. too late to obtain pratique, the he, Mr. Stampa, went off in a boat and hailed to know what cargo there was on board. Mr. Stampa further declared that he did not communicate with the ship and referred to the captain and crew as witnesses, that the quarantine officer, the next morning, refused to give the Blarney pratique or look at her papers, stating that Mr. Stampa had been on board and brought off a passenger, thereby placing the town in quarantine.

It having been proved that the person returning with Mr. Stampa had accompanied him from the shore, the quarantine officer then declared that Mr. Stampa had landed a parcel from the steamer.

I proceeded to quarantine office with Ahmed Rassim Effendi, Governor of Kustendjee and throu him asked the quarantine officer why, having seen Mr. Stampa go on board he had not prevented him landing till the ship had received pratique; whether the ship’s papers had been examined or any term fixed for her detention, whether, as he had declared the town in quarantine, he had notified the same to the Austrian steamer there about to proceed to Constantinople with passengers from Kustendjee; whether he would give me the requisite assistance to pass a paper through the quarantine, which the master of the Blarney wished to communicate to me officially.

Mehmed Ali Agha, the quarantine officer did not recognize the right of the governor or myself to put questions to him, said that he was responsible to no one but his superior at Varna and that he would answer when a properly authorized commission was appointed to enquire into his conduct. He further declared that he had not prevented the landing of Mr. Stampa because Kustendjee was not a regular quarantine station and no god was put on ships in quarantine, the captain alone being held responsible.

In the face of this he refused to receive the declaration of the captain and crew of Blarney.

I thought it my duty to protest formally against the quarantine authorities at Kustendjee for all loss occasioned to the owners and other parties by the detention of the Blarney.

⁵⁶ *Ibidem*, ff. 251–253.

The conduct of Mehmet Ali Agha in this matter has shown him to be utterly unfit for his post, as it was clearly his duty to prevent any communication with the Blarney while in quarantine, if such took place under his notice too late for prevention, to prevent the landing of the parties by force if necessary.

I trust therefore for the interests of shipping that Mehmed Ali Agha will not be suffered to detain ships on such frivolous pretences and that a more efficient person be placed in charge of the quarantine establishment at this port.

ASPECTS REGARDING THE ACTIVITY OF A BRITISH VICE-CONSUL IN OTTOMAN DOBROGEA (I)

Abstract: The article presents aspects of the work of the British vice-consul in Constanța (Kustendjie), Frank Fremoult Sankey, in the first year after his appointment. In a period of sustained development for the port of Dobrogea, immediately after the completion of the Danube–Black Sea railway, Sankey attempted to assert his authority over a large and somewhat obedient community of British subjects. The text is based on a number of unpublished documents held in British archives, eight of which are reproduced in the appendix, and which contribute to a better understanding of the history of Constanța in the early 1860s.

Keywords: Frank Fremoult Sankey, Constantza, the Black Sea, Dobrudja, tatars.

CONTRIBUȚIA COMUNITĂȚII BRITANICE LA DEZVOLTAREA CONSTANȚEI MODERNE ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX- LEA. FRAȚII GEORGE ȘI HENRY/HARRY GUARRACINO

Rezumat: În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în perioada 1857-1882, la Kustendjie (Constanța de astăzi) a existat o comunitate britanică de câteva sute de persoane, formată din angajații companiei Danube Black Sea Railway Ltd.(DBSR) și din membrii familiilor acestora. Acest consorțiu din Regatul Unit primise de la Imperiul Otoman două concesiuni în Dobrogea: construirea căii ferate Cernavoda-Kustendjie și exploatarea micului port Kustendjie. Ingineri, comercianți, funcționari, atașați diplomatici, impiegați și intendenți de cale ferată, marinari sau simpli meseriași, acești britanici au contribuit prin acțiunile lor la modernizarea și dezvoltarea așezării Kustendjie, care dintr-un mic sat de păstori musulmani s-a transformat în scurt timp într-un orașel prosper de aproape 6000 de locuitori. O contribuție deosebită a fost cea a fraților George și Henry/Harry Guarracino, cetățeni britanici de origine napoletană. În articolul de față prezentăm informații inedite legate de prezența și aportul celor doi, primul - George, acționar DBSR și personaj implicat în inaugurarea căii ferate din Dobrogea, iar cel de al doilea, Henry, vice-consul britanic la Kustendjie și antreprenor de succes. De numele lui Henry Guarracino se leagă și construirea în orașul lui Ovidius a primului cazin al orașului, denumit Kursaal, Sala de Cură și care a funcționat în perioada 1880-1892, pe când Dobrogea intrase deja sub administrare românească. Același Henry Guarracino a fost prezent la prima vizită, în toamna anului 1879, a principelui Carol al României și tot el a fost cel care a construit Hotelul Carol, actualul Comandament al Marinei, primul mare hotel al Constanței românești.

Cuvinte-cheie: George și Henry Adelbert Guarracino, DBSR, Kustendjie, Constanța, secolul al XIX-lea, comunitate britanică, Dobrogea, primul cazino al Constanței, Hotel Carol.

*Dr Cristian CEALERA: Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța; e-mail: cristiancealera@yahoo.com.

Pe data de 15 august 1838, două mari puteri ale lumii, Regatul Unit al Marii Britanii și al Irlandei și Imperiul Otoman, au încheiat la Balta Liman¹ un tratat comercial extrem de avantajos pentru occidentali, care, din acel moment, puteau să aibă larg și liber acces pe piața Semilunii.

Aflați în plină revoluție industrială, supușii reginei Victoria (1837-1901) aveau acum posibilitatea să deruleze mari tranzacții pe piața Orientului, fără a mai plăti taxe împovărătoare, precum li i se impusese în trecut. Interesul pentru afaceri în provinciile Imperiului, fie ele efectiv stăpânite sau doar controlate de către otomani, a crescut și mai mult după Marea Foamete din Irlanda (1845-1852).

Forțat să găsească soluții pentru a-și hrăni populația din Insulă, Regatul Unit a înțeles să își îndrepte atenția spre grânele din Principatele Române, state aflate sub suzeranitatea otomană. Aflată efectiv sub stăpânire turcească, Dobrogea a intrat și ea în atenția oamenilor de afaceri britanici, care au început să studieze oportunități de afaceri pe tărâmul dintre Dunăre și Marea Neagră.

Între anii 1853-1856 a avut loc Războiul Crimeii, un conflict împotriva Rusiei țariste, câștigat de Imperiul Otoman, aliat cu Regatul Unit al Marii Britanii și al Irlandei, Al Doilea Imperiu Francez (1852-1870) și Regatul Sardiniei. La finalul acestui război s-a semnat Tratatul de Pace de la Paris (30 martie 1856), în urma căruia Marea Neagră a devenit zonă liberă pentru comerț.

Britanicii au profitat de situație căutând să investească în teritoriile riverane, iar Dobrogea a intrat astfel în atenția potenților investitori. Dacă în nordul provinciei, marile puteri au creat Comisia Europeană a Dunării (CED), ajungând să profite de Gurile Dunării, în sudul mai pauper s-a născut ideea creării unei căi ferate care să lege portul Kustendjie (Constanța) de Cernavoda (Bogazchioi, în turcă), locul în care ajungeau vase pline cu cereale din Țara Românească.

Pe 1 septembrie 1857, o companie proaspăt înființată (un consorțiu format din mari societăți și investitori), Danube Black Sea Railway and Kustendjie Harbour Company Limited (DBSR) obținea de la turci, în baza firmanului emis de sultanul Abdul Medgid, pe o perioadă de 99 de ani, concesiunea căii ferate Kustendjie (Constanța) - Bogazchioi (Cernavoda), cât și pe cea a micului port.

Construcția acestei prime căi ferate din Dobrogea (inaugurată în 1860) și exporturile efectuate prin portul Kustendjie au fost elementele care au condus la crearea unei așa-zise "colonii britanice" în mica așezare de la țărmul Mării Negre.

¹ Baltalimani este și astăzi o mică localitate din districtul Sarıyer, provincia Istanbul, aflată pe coasta europeană a Bosforului. Și-a primit numele de la Baltaoğlu Süleyman, amiralul șef al flotei otomane care, în 1453, a avut un rol major în cucerirea Constantinopolului, de către sultanul Mahomed al II-lea.

Angajații companiei DBSR (ingineri, intendenți, impiegați sau simpli meseriași), negustorii, funcționarii sau diplomații britanici implicați în activitățile din Kustendjie au fost rezidenți aici în perioada 1857-1882, locuind împreună cu familiile lor. Mulți dintre ei au contribuit efectiv la dezvoltarea așezării, revitalizată economic și care s-a transformat într-un timp scurt, dintr-un mic sat de păstori musulmani, într-un orașel modern de aproape 6000 de suflete.

O familie britanică care, prin doi dintre reprezentanții ei și-a pus amprenta asupra istoriei "coloniei" din Kustendjie, a fost familia Guarracino. Nu am fi reușit niciodată să refacem această poveste dobrogeană a fraților Guarracino dacă nu am fi avut la bază o cercetare anterioară, minuțioasă, realizată de către un terț. Startul a fost dat prin eforturile doamnei Lucy Hood, unul dintre membrii actuali ai familiei Guarracino, care, după ani de studiu, în iulie 2012, a publicat două lucrări: *Recollections of Maud Guarracino (married name Hagen) - notes taken by her daughter Lucy Hood, from her direct account*, respectiv *Guarracino Family, Our Levantine Ancestors (by Lucy Hood)*, ambele pe site-ul <http://www.levantineheritage.com>².

Până la aceste articole ale doamnei Hood, în Dobrogea și în România s-a scris puțin despre familia Guarracino și despre prezența fraților George și Adelbert Henry, la Kustendjie, în perioada 1857-1882. Henry a fost uneori menționat în lucrări din secolul al XX-lea, în diverse contexte, dar fără ca el să beneficeze de o cercetare mai atentă. Articolele lui Lucy Hood, sursele biografice folosite de către autoare, ne-au permis să abordăm subiectul, să înțelegem unele detalii, apoi să extindem cercetarea și să aflăm, la rândul nostru, lucruri inedite.

Numele latin al familiei Guarracino nu pare să lămurească apartenența sa britanică, dar situația se clarifică imediat, odată cu aflarea câtorva date biografice. În primul rând, trebuie să spunem că numele, mai degrabă o poreclă (inițial), vine de la un mic pește ce trăiește în Marea Mediterană și Oceanul Atlantic, *chromis chromis*, denumit în italiană *coracino* iar în dialect napoletan, *Lo Guarracino*³.

Membrii familiei Guarracino erau originari, de fapt, din Spania, dar s-au mutat în Italia pentru a participa la un război și au rămas apoi în zona orașului Napoli, devenind cetățeni ai acestei urbe⁴. Pentru meritele lor

² <http://www.levantineheritage.com/maud-guarracino-submission.html>.

³ Rainer Froese, Susan M. Luna, *Chromis chromis* (Linnaeus, 1758) *Damselfish*, 2016, <https://fishbase.mnhn.fr/summary/1706>; L.A. Rocha, R.Myers, *Damselfish - chromis chromis*, 2015, <https://www.iucnredlist.org/species/188324/1858212>; <http://www.naplesldm.com/guarr.php>.

⁴ Lucy Hood, *Guarracino Family, Our Levantine Ancestors*, <http://www.levantineheritage.com/maud-guarracino-submission.html#7b>.

deosebite (din timpul războiului), ei au primit un palat în insula Procida, în golful Neapole, devenind una din "marile familii" ce locuiau acolo⁵.

În 1822, un anume Dominico Guarracino merge și se stabilește în insula Corfu, de unde, asociat fiind cu un englez pe nume Suter, face negoț în tot Levantul și începe o relație strânsă cu Serviciul Consular Britanic ce acționa la Constantinopol și în întreg Imperiul Otoman⁶. Încă din 1818, Dominico s-a căsătorit cu Izabela Eliza Suter (probabil rudă cu asociatul său), cetățean britanic și fiica unui căpitan, George Suter, ce servise în Marina Regală⁷. Isabela a avut doi frați, ambii diplomați iar unul dintre ei, Horatio Bronte Suter⁸ a murit în 1864, la Varna, unde activa ca și consul⁹.

În anul 1927, Dominico Guarracino era înregistrat ca fiind consul general britanic în Insulele Ionice¹⁰. El și soția sa au avut împreună patru băieți: Frederick (1819-1889)¹¹, George (1826-1896), Horace Bronte Carolo Luigi (1828 - 1898)¹² și Adelbert Henry (1845-1903), primii trei alegând cetățenia mamei și doar ultimul, Henry (Harry), optând pentru cea italiană, după tată¹³ (ulterior, și el a devenit și britanic). Toți cei patru au studiat în Anglia, dar au trăit și lucrat la Constantinopol și în alte zone din Imperiul Otoman, activând atât ca diplomați (consuli, vice-consuli, consuli general), cât și ca antreprenori și ingineri¹⁴.

În studiul de față ne vom concentra atenția doar asupra celor doi frați ce au avut legătură cu orașul Kustendjie și anume asupra celui de al doilea născut, George, și a mezinului Adelbert Henry (Harry).

George Guarracino s-a născut în 1926, în Corfu, iar în 1844, la doar 18 ani, făcea parte din Serviciul Consular Britanic și era numit atașat al consulatului din Erzurum, în Estul Anatoliei¹⁵. Patru ani mai tâziu era vice-consul la

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Lucy Hood, *op.cit*.

⁸ El a fost tatăl inginerului de mine Henry Charles Nelson Suter, răpit de tâlhari în Macedonia, Grecia, în 1881 și eliberat grație intervenției consulului de Salonic, Sir John Elijah Blunt, Fanny Janet Blunt, *My Reminiscences*, John Murray, Albemarle Street, London, 1918, p. 172.

⁹ David Wilson, *List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and its former territories, from the sixteenth century to about 1860*, sursă - levanterittage.com, july 2011, p. 29.

¹⁰ British Library Newspapers, *The Standard* (London England), Wednesday, September 17, 1828; issue 417.

¹¹ Frederick a deținut funcții de consul și consul general la Batumi, Samsun, Constantinopol și Creta.

¹² Horace Bronte a avut funcții diplomatice printre care cea de consul general în Moldova, în 1860, când a avut, la Iași, o întrevedere cu domnitorul A.I. Cuza.

¹³ Lucy Hood, *op.cit*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ David Wilson, *op.cit.*, p. 19.

Samsun, acolo unde fratele lui Frederick ocupa postul de consul¹⁶. În 1856, în virtutea unei strânse relații cu renumiții ingineri Charles Liddell și Lewis Dunbar Brodie Gordon (cărora le fusese avocat în diverse procese administrative și comerciale), George Guarracino devine agent al companiei Danube Black Sea Railway Ltd. (DBSR), desfășurându-și activitatea în birourile din Constantinopol¹⁷.

În perioada 1858-1865 ambasadorul britanic din Constantinopol era Henry Bulwer, bun prieten al lui George Guarracino și, se pare, coleg cu acesta într-o lojă masonică¹⁸. Lui Bulwer îi scrie o scrisoare George, în anul 1860, și în care tânărul Guarracino se interesează de postul vacant de consul de la Kustendjie¹⁹. Cunoaștem bine faptul că George nu obține acest post, care nu era de consul, ci de vice-consul, și care avea să fie ocupat din iulie 1860 de către Frank Fremoult Sankey²⁰.

George Guarracino participă ca agent DBSR la un eveniment deosebit din istoria micului oraș Kustendjie, el fiind prezent, pe 4 octombrie 1860, la inaugurarea liniei ferate Kustendjie - Cernavoda. Iată ce scria jurnalul britanic *Burnley Express* despre acest moment: "Miercuri (n.a. 2 octombrie) a venit de la Constantinopol steamerul companiei Austrian Lloyd's, Elleno, cu domnul Gorge Guarracino, agentul local al companiei și numeroși alți oficiali și oaspeți din capitală, invitați la ceremonie..."²¹.

În afara acestui moment nu am găsit încă alte consemnări legate de prezența sa la Kustendjie, dar este puțin probabil ca alte vizite să nu mai fi avut loc, chiar dacă activitatea sa ca agent DBSR era una de birocrat și legată de birourile din capitala otomană. Ce este însă cert, George nu a agreat prea mult acest post, având nevoie de mai multă acțiune.

În 1840 el se căsătorise la Constantinopol cu Evelina Nora Churchill, fiica lui William Nosworthy Churchill (1796-1846), fondatorul unui săptămânal în limba turcă din Constantinopol, *Cerîde-i Havâdis* (Jurnalul de Știri), și care avea finanțare guvernamentală²². Probabil și grație acestei relații, George a reușit să ajungă corespondent la Constantinopol (pentru Turcia și Balcani) al jurnalului *The Times (London)* începând cu anul 1867²³. Mai mult, el era prieten

¹⁶ *Ibidem*, p. 18.

¹⁷ Lucy Hood, *op.cit.*

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ <https://nrocatalogue.norfolk.gov.uk/index.php/diplomatic?listPage=11&page=14&sortDir=asc&sort=alphabetic&genres=3979879&listLimit=15&onlyDirect=1>.

²⁰ *The Foreign Office List, forming a Complete British Diplomatic and Consular Handbook - With maps, showing where Her Majesty's Ambassadors, Ministers, Consuls, and others, are resident abroad; together with a list of foreign diplomatic and Consular representatives resident within the Queen's Dominion*, Edward Hertslet, Harrison, January 1865, London, p. 144; David Wilson, *op.cit.*, p. 19, 24, 65.

²¹ Lucy Hood, *op.cit.*

²² <https://islamansiklopedisi.org.tr/ceride-i-havadis>.

²³ Lucy Hood, *op.cit.*

bun cu John Walter al III-lea (1819-1894), parlamentar liberal, dar și editor și acționar principal la reputatul jurnal englez²⁴.

În același an 1867, în cursul verii, George Guarracino îl acompaniază pe sultanul Abdul Aziz în Anglia și în Franța, iar la Londra participă la o recepție la Guildhall, alături de soție și de una din fiice (ca "miniștrii din străinătate"), și de premierul britanic Benjamin Disraeli și prințul de Wales²⁵. După câțiva ani, George Guarracino a intrat în conflict cu noul sultan Abdul Hamid al II-lea (1876-1909), căruia i-a adus unele critici în *The Times*, drept pentru care noul Mare Vizir al Imperiului a emis împotriva sa un ordin de expulzare din Imperiul Otoman, ordin care însă, grație relațiilor ziarului *The Times*, nu a fost pus în aplicare²⁶.

Carierea lui George Guarracino a avut minusuri și plusuri, iar la un moment dat el a cunoscut și gustul amar al unui mare eșec. În noiembrie 1867, el și alți doi parteneri englezi, John Charnaud și Alfred Barker, au obținut de la Ministerul Lucrărilor Publice Otomane concesiunea pentru construirea cheiurilor portuare de la Smyrna (practic, un nou port, cu toate dependențele aferente)²⁷. Au apărut probleme financiare și tehnice, iar acțiunile britanicilor au fost cumpărate de o companie franceză condusă de doi frați, Dussaud, care au devenit acționari principali și au preluat concesiunea *Smyrna Quay Company*²⁸. George a pierdut astfel o mare parte din banii investiți.

Rămas corespondent al publicației *The Times*, George Guarracino a decedat pe 18 martie 1896, la Pera (Constantinopol), lăsând în urmă trei fiice, Isabelle Blanche, Ethel Hellen și Hilda²⁹.

George Guarracino a fost angajat DBSR, a fost prezent la Kustendjie în mai multe rânduri, dar nu a fost niciodată rezident al orașelului dobrogean. Nu același lucru însă este valabil și pentru fratele său Adelbert Henry, numit de către apropiați Harry.

Henry Adelbert (Harry) Guarracino, mezinul familiei, a fost bucuria târzie a părinților săi, căci s-a născut în 1845 (în insula Kefalonia), fiind cu 26 de ani mai mic decât întâiul născut Frederick și cu 16 ani față de al treilea frate, Horace Bronte³⁰. În 1870, pe când fratele Frederick era deja consul general la Samsun, el locuia la Constantinopol, alături de mamă și de cei doi frați ai săi³¹. Inginer civil ca profesie, în același an 1870, Henry a obținut contractul de realizare a drumului Terapia - Pera³², la cinci luni după Marele

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Sibel Zandy-Sayek, *Struggles over the shore: building the Quay of Izmir (1867-1875)*, p. 66.

²⁸ *Ibidem*, p. 70.

²⁹ Lucy Hood, *op.cit.*

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Lucy Hood, *op.cit.*

³² *Ibidem*.

Incendiu din Pera³³. A fondat apoi firma *Enterprise Guarracino*, cea care în perioada 1871-1873 a construit prima secțiune a căii ferate anatoliene dintre Uskudar (Scutari, Istanbul) și Izmir (Smirna)³⁴.

La un moment dat, împreună cu fratele său George, Henry a cumpărat acțiuni la DBSR, devenind unul dintre investitorii de rang secund ai companiei, iar în anul 1884 (după răscumpărarea din 1882 a concesiunilor britance de către statul român) a încasat ultimul dividend de la aceasta³⁵.

Nu știm cu exactitate când anume a devenit Henry Guarracino rezident la Kustendjie, foarte probabil, după 1874, odată cu finalizarea lucrărilor de la linia Uskudar-Izmir. Ce este însă sigur este faptul că în perioada 30 octombrie - 1 noiembrie 1879, la vizita principelui Carol I al României, el se afla deja la Kustendjie, unde fusese numit vice-consul în exercițiu³⁶. Henry a participat la cina consulilor străini, desfășurată în casa lui Edward Harris, la sfârșitul lunii octombrie, în prezența principelui Carol I al României.

Mandatul său de vice-consul a fost unul destul de scurt, puțin peste un an, și a fost efectuat în perioada 12 martie 1879 - 24 iulie 1880³⁷. Chiar și după încheierea serviciului diplomatic, Henry continuă să locuiască la Kustendjie, unde acționa atât ca acționar DBSR, cât și ca antreprenor local.

În 1881 numele lui apare în capitolul *Subscripții*, în cartea *Constantinople. După Anthologia Hellenă* de Pericle P. Kiustengeanu³⁸. Pe lista abonaților care au contribuit financiar la apariția albumului, Henry Guarracino este menționat alături de nume ilustre și personalități publice locale și naționale³⁹ precum Mihail Kogălniceanu, Remus Opreanu, Mihail Koiciu, Anton Alexandridi (întâiul primar constănțean al administrației românești), dr. A. Bolton, Henry Senac (trafic manager DBSR), dr. I. Valindas, dr. Cicilianopoulos, S. Chefala sau N. Sarry⁴⁰.

În vârstă de 36 de ani, Henry Guarracino s-a căsătorit pe 11 martie 1882, la St.Mark, Surbiton (astăzi cartier în South West London), cu Beatrice Charlotte Crafer, fiica unui fost înalt cleric al Sfântului Ordin și al Tezaurului Majestații Sale⁴¹. Fericitul eveniment a fost amplu mediatizat în ziarul „Surry

³³ A avut loc pe 5 iunie 1870 în Pera, cartierul din Constantinopol unde se aflau ambasade, hoteluri și clădiri rezidențiale și care a fost distrus în proporție de două treimi, mii de persoane pierzându-și viața.

³⁴ Lucy Hood, *op.cit.*

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *The Foreign Office, List and Diplomatic and Consular Year Book for 1907*, p. 246.

³⁷ *The Foreign Office List 1881 forming a complete british diplomatic and consular, compiled by Sir Edward Hartslet, Harrison, London, 1881*, p. 107.

³⁸ Pericle P. Kiustengeanu, *Constantinople, După Anthologia Hellenă sau după epigramele din Anthologia Hellenă, traducțiune după limba hellenă, după broșura elaborată de dl. P. Condogiorgi, Typhografia Pericle M. Pestemalgioglu, sucursala Brăila, Constanța, 1881*.

³⁹ *Ibidem*, p. 71.

⁴⁰ *Ibidem*, pp. 69, 71, 72.

⁴¹ Lucy Hood, *op.cit.*

Cornet": "Nuntă. Sâmbătă, o foarte frumoasă nuntă a avut loc la St.Mark Church, părțile contractante fiind Miss Beatrice Charlotte Crafer, fiica cea mică a regretatului Charles Long Crafer, Esq., de la Visteria Majestății Sale, și Mr. Adelbert Henry Guarracino din Kustendjie, România. Ceremonia a fost oficiată de reverendul John Griffiths, fost gardian la Wadham College, Oxford (un vechi prieten al părinților miresei) și de venerabilul arhidiacon Burney... Micul dejun a fost servit la Eastfield, reședința lui Mr. John Loxley, care a pus-o cu mare plăcere la dispoziția domnișoarei Crafer, cu această ocazie. După-amiaza, noii căsătoriți au plecat spre Folkestone, în drum spre România, unde vor fi rezidenți. În această călătorie ei vor vizita Paris, Marseille, Nice, San Remo, Genoa, Napoli, Florența, Roma, Brindisi și Constantinopol"⁴².

Cei doi tineri au locuit o perioadă la Kustendjie. Noua doamnă Guarracino a fost actriță (sub numele de scenă Beatrice Selwin) și scriitoare, autoare a unei cărți de bucate, *"Please, M'm, the Butcher – A complete guide for the Housewife of Moderate Means"* (1903), lucrare care s-a bucurat de succes la public⁴³.

Mai trebuie spus faptul că Henry Guarracino este înregistrat cu domiciliul în Pera în 1887⁴⁴, semn că, la acea dată, rezidența sa dobrogeană se încheiase. Odată întors la Constantinopol se asociază cu Charles Francis Tristram, soțul unei nepoate, și împreună cu acesta s-a ocupat de construcții de căi ferate în Turcia, Grecia, China și Rusia⁴⁵, iar din anul 1896, împreună cu soția sa și-a stabilit domiciliul în Anglia, la Kensington⁴⁶. În 1901 figura înregistrat ca membru al Lojei Francmasonice Drury Lane Lodge 2127⁴⁷ și în același an, un recensământ menționează că locuia la adresa 54 Flats, Kensington Mansions Trebovir Rd, Kensington, Londra, împreună cu soția, cu două rude ale acesteia și doi servitori (Henry și Beatrice nu au avut copii)⁴⁸.

La doar 58 de ani, pe 26 decembrie 1903, Henry Guarracino a decedat subit pe când se afla la o fermă din West Sussex, Tyting Farm, St. Martha, iar cauza morții, trecută în raportul medicului legist, a fost *"cauze naturale, ca urmare a unor sincope produse de o boală de inimă"*⁴⁹.

În opinia noastră, Henry Guarracino nu trebuie uitat atunci când este rememorată istoria modernă a Constanței, el fiind, așa cum menționa și regretatul istoric de artă Doina Păuleanu, „un personaj important” al orașului

⁴² *Surry Cornet*, 18 march, 1882, British Library Newspaper.

⁴³ Lucy Hood, *op.cit.*

⁴⁴ *Ibidem.*

⁴⁵ *Ibidem.*

⁴⁶ Daily News (London, England), Wednesday, March 4, 1896; Issue 15579.

⁴⁷ <https://masonicperiodicals.org/static/media/periodicals/119-FCN-1901-02-16-001-SINGLE.pdf>

⁴⁸ Lucy Hood, *op.cit.*

⁴⁹ Surrey Times & County Express. Saturday, January 2nd 1904.

din acea perioadă⁵⁰. Astfel, pe lângă faptul că era reprezentantul diplomatic al Regatului Unit la vizita Principelui Carol la Kustendjie (30 octombrie – 1 noiembrie 1879), el este și cel care a avut și inițiativa construirii hotelului Carol (actualul Comandament al Marinei)⁵¹. Acesta a fost construit între anii 1880 - iunie 1882, după planurile arhitectului Alexandru Orăscu, iar principele României a fost cel care a pus piatra de temelie, cu ocazia primei sale vizite la Kustendjie, în 31 octombrie 1879⁵².

Pe lângă ideea construirii hotelului, Henry Guarracino s-a ocupat efectiv și de lucrările de la hotel Carol, începute în primăvara anului 1880. Firma lui Guarracino a terminat lucrările mai repede decât se preconizase, fapt atestat de ziarul central *L'Indépendance Roumaine*, care pe 14 august 1881 publica următoarele: „Inaugurațiunea și deschiderea la 1 iunie 1882. – Pensiuni cu prețuri fixe pe zi – Apartamente de orice fel, situate la bordul Mării Negre, mare pavilion, grădină, aspect splendid”⁵³.

Deschiderea noului hotel, anunțată și de către presa locală, era văzută ca un adevărat beneficiu pentru întregul oraș, precum și de către autorități, prefectul Remus Opreanu opinând că hotelul avea să contribuie „puternic la înmulțirea vizitatorilor pentru băile de mare”⁵⁴. În toamna anului 1884, prezent la Constanța pentru a cerceta istoria anticului Tomis, italianul Bruto Amante scria următoarele: „O companie engleză a construit pe țărmul mării, pe punctul cel mai încântător, un frumos hotel (Carol I), care a costat un milion și jumătate și care poate să rivalizeze cu cele mai bune stabilimente de felul său din cele mai mari orașe din Europa.”⁵⁵. Compania engleză era, evident, DBSR, prin antreprenorul și acționarul ei Henry Guarracino.

Numele fostului vice-consul britanic apare și în povestea Cazinoului din Constanța, mai exact, în cea a primului căzin al orașului (nu cel de astăzi, Cazinoul Comunal), funcțional între anii 1880-1892. El se afla pe coasta sud-estică a peninsulei, la capătul promontoriului, nu departe de Farul Genovez. Acest Cazin se numea *Kursaal*, Sala de Cură, de relaxare, unde vilegiaturiști și

⁵⁰ Doina Păuleanu, *Cazinoul din Constanța. Boemă, loisir și patrimoniu european la Marea Neagră*, Editura Ex Ponto, Constanța 2011, p. 24.

⁵¹ <https://boemasiloisir.ro/portfolio/items/hotel-carol-i-actual-sediul-comandamentului-flotei-navale-romane/>

⁵² *Ibidem*.

⁵³ „*L'Indépendance Roumaine*”, nr.1171, Ediția A, București, 2/14 august 1881, p. 2, apud Doina Păuleanu, *Cazinoul...*, p. 56.

⁵⁴ Remus Opreanu, *Espunere generală a situațiunii județului Constanța. Dare de seamă făcută Consiliului Județean în ziua de 18 ianuarie 1881 de către D. Prefect al Județului*, în „*Farul Constanței*”, II, nr. 41, 22 februarie 1881, p. 3.

⁵⁵ Bruto Amante, *Ovidiu în exil. Descriere făcută în urma unei vizite la Constanța, antica Tomi*, traducere din limba italiană de Clelia Bruzzesi, Stabilimentul Grafic I.V.Socescu, București (f.a.), ediție anastatică apărută în anul 2018, la Editura Next Book, sub egida Centrului cultural județean „Theodor Burada”, pp. 37-38.

localnicii puteau lua masa, participau la baluri, dansau, citeau sau participau la evenimente culturale.

Henry Guarracino a fost antreprenorul care, în 1880, s-a ocupat de construirea acestui *Kursaal* iar în noul local a existat chiar și o încăpere care purta numele său, Sala Guarracino. În același an 1880, el își manifesta intenția de a mai construi un pavilion cu destinație turistică, mai jos de nivelul bulevardului Elisabeta și în comunicare cu micul căzin din paiantă. Din câte cunoaștem, acest proiect al pavilionului adițional nu a mai fost concretizat.

Informații extrem de prețioase, legate de modul în care Henry Guarracino a reușit construirea *Kursaal*-ului, se regăsesc în arhivele vremii, în schimbul de adrese dintre cetățeanul britanic și autoritățile locale.

În toamna anului 1879 se începuse construcția Bulevardului Elisabeta Doamna, după ce Remus Opreanu reușise să cumpere teren (de la DBSR și alți proprietari privați), pentru oraș, în acea zonă. Consiliul Comunal al urbei anunțase că în acel perimetru zero, central (roșu), al bulevardului „*nu se va permite construcțiuni decât de piatră sau cărămidă*”⁵⁶. Bineînțeles, existau și excepții de la regulă (n.n. în dulcele stil balcanic). Astfel de excepții erau așa-numitele "case ale lui Mihail Kogălniceanu", mai multe corpuri de clădire făcute din paiantă, dar completate cu porțiuni din piatră (chiar și cu inscripții antice incastrate), și pe care același Henry Guarracino le construise pe bulevardul Elisabeta Doamna (ulterior bd. Regina Elisabeta)⁵⁷. "Casele lui Kogălniceanu" nu mai există astăzi, dar ele se aflau oarecum vis-a-vis de locul unde în 1910 avea să se ridice Cazinoul Comunal.

La acea vreme încă vice-consulul britanic și acționar DBSR, Henry Guarracino solicită Primăriei Constanța dreptul de a construi (pe platoul Principesa Maria) în capătul Bulevardului Elisabeta, lângă Farul Genovez, „*un pavilion de dans pentru distracția publică*” promițând să achite Comunei, în sezonul estival, și o taxă de 50 de lei, drept chirie⁵⁸. Solicitarea sa este aprobată de către autoritățile orașului, dar acestea îi pun însă câteva condiții: „*Dl. Guarracino i se va ceda pe timp de trei ani locul necesar pe platoul Principesa Maria, pentru construirea unui pavilion de dans, întrucât nu va împiedica circulația pietonilor. Construcția va fi făcută după planul prezentat și se va ridica oricând Primăria va găsi de cuviință. Chiria pentru primul an va fi de 50 lei, pe al doilea an 100 lei, și pe al treilea an 150*”⁵⁹.

După ridicarea construcției, care „*a dat satisfacție generală publicului străin și indigen*” și care costase nu mai puțin de 10.000 de franci, antreprenorul

⁵⁶ SJANC, fond Primăria Constanța, dosar 12/1880, f. 42, prin bunăvoința doamnei dr. Delia Roxana Cornea.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 16 față-verso; vezi și Doina Păuleanu, *Cazinoul...*, p. 48.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 76 față-verso; vezi și dosar 18/1879, f. 95, Procesul nr. 155 al ședinței Consiliului Comunal Constanța din data de 7 iulie 1880.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 76 față-verso; vezi și dosar 18/1879, f. 95, Procesul nr. 155 al ședinței Consiliului Comunal Constanța din data de 7 iulie 1880.

dorea să facă noi investiții⁶⁰. Astfel, într-o nouă cerere adresată Primăriei el se arăta dispus „a cheltui încă atâta pentru a mări și a înfrumuseța stabilimentul, dacă Primăria va binevoi a-mi conceda același loc însă pentru timp de zece ani, cu chirie gratuită și la finele acestui termen construcția și dependențele sale le las Comunei, devenind ele proprietatea ei exclusivă”⁶¹.

Această nouă cerere a fost însă respinsă în acel an de Consiliul Comunal, care a motivat că, deși mărirea localului de dans era necesară, construirea sa din lemn nu putea asigura o durată lungă de funcționare în condiții bune⁶².

Sezonul estival 1880 este unul de mare succes. Spre exemplu, într-un interval de numai două săptămâni sunt înregistrați 124 de turiști de vacanță, printre aceștia numărându-se miniștrii plenipotențieri ai Turciei și Angliei la București, precum și alți numeroși turiști de la Constantinopol și din Transilvania⁶³.

Construirea Bulevardului Elisabeta, deschiderea kursaalului lui Henry Guarracino și numeroase alte cafenele și localuri deschise în zonă au consființit transformarea capătului de peninsulă într-o atracție deosebită. Localnicii și turiștii iau cu asalt fațada Cazinului iar pentru a le satisface dorințele oamenii de afaceri fac tot posibilul să își deschidă puncte de serviciu în zonă.

În anul 1881, scăpat de "povara" mandatului de vice-consul, Henry Guarracino își continuă visul său antreprenorial, acela de a prelua în concesiune, pe mai mulți ani, exploatarea Cazinului. El face o nouă adresă Primăriei, cerere ce îi este acceptată de municipalitate însă sub anumite condiții: „1). Primăria cedează domnului Henri Guaracino locul comunal situat între Far și grădinița (a se înțelege grădina-n.n.) Bulevardului Elisabeta Doamnă, în întinderea indicată în planul semnat de domnia sa și certificat de Primărie sub nr. 805, cu începere de la 1 aprilie a.c., până la finele anului 1885, sub condițiunile următoare: 2). Dl. Guaracino se obligă ca pe lângă salonul de dans existent pe acest loc, construit de domnia sa în virtutea deciziunii Consiliului Comunal sub numărul 155 de la 1 iulie 1880, să clădească adaosele indicate cu culoare roșie în planul menționat la articolele de mai sus; 3). Adaosele vor fi clădite în paianță/lemn și cărămidă, în grosime de 16 cm; pereții din afară vor fi căptușiți cu scânduri ca și salonul existent. Baza acestei construcțiuni va fi întărită cu piatră și mortar lucrat cu var și nisip, fără pământ sau lut (nisipul de mare se refuză), iar temelia adaosului va

⁶⁰ Sărbătoarea de la 10 Mai la Constanța, în „Farul Constanței”, an III, nr. 87, 16 mai 1882, p. 2.

⁶¹ SJANC, fond Primăria Constanța, dosar 6/1880, f.4 față-verso.

⁶² *Ibidem*, f. 7; Vezi și SANIC, Fond Primăria Constanța, dosar 18/1879, f. 135. Procesul-verbal nr. 222 al ședinței Consiliului Comunal Constanța din 10 septembrie 1880.

⁶³ Gheorghe Dumitrașcu, *Aspecte ale situației Dobrogei în perioada noiembrie 1878-mai 1883. Activitatea primului prefect de Constanța*, Remus Opreanu, în Anuarul Institutului de Istorie „A.D.Xenopol”, tom XVIII, 1981, p.299, vezi și „Farul Constanței”, an I, nr. 11, 19 iulie 1880, p. 2-3 și „Farul Constanței”, an I, nr. 12, 26 iulie 1880, pp. 3-4, unde sunt publicate liste cu persoane importante venite la băile de mare.

avea grosimea de 40 centimetri și adâncimea de 80 centimetri. [...] Construcția cea nouă va fi uniformă în ceea ce privește ca stil și formă cu cea existentă. Mortarul ce se va întrebuința atât la facerea temelior, cât și la pereți, va conține var și nisip. [...] 5). Dl. Guaracino se obligă a pune la dispoziția Primăriei gratis salonul de dans, de câte ori Primăria va voi să dea baluri de binefacere românești; aceste baluri nu vor trece însă peste cifra de opt pe an. Dl. Guarancino sau reprezentantul său va trebui să fie avizat cu o săptămână înainte pentru fiecare bal. 6). După expirarea termenului fixat la articolul 1, toată construcția va rămâne proprietatea Comunei, drept prețul chiriei locului. Ea se va preda de către dl. Guaracino în bună stare”⁶⁴.

O ultimă clauză prevedea încheierea unei polițe de asigurare în favoarea Primăriei pentru cazurile de incendiu, prin care antreprenorul era obligat să refacă salonul de dans construit în 1880, precum și adaosele ce urmau să fie construite în baza amintitului contract. Polița plătită Societății Generale de Asigurare România se ridica la 134 lei/an pentru „valoarea totală a clădirii parter construită în strada Bulevard Elisabeta Doamna, servind de curs salon și care se învecinează la dreapta cu Farul Constanța, în lungime de 23, 85 metri și lățime 16 metri”, suma asigurată fiind una semnificată de 16.000 lei.⁶⁵

Pe data de 16 mai 1882, ziarul Farul Constanței publica un amplu material despre cum fusese celebrată, în orașul lui Ovidiu, ziua de 10 mai. Era vorba despre o triplă aniversare: împlinirea a 16 ani de când Carol devenise domnitor al României (1866), cinci ani de la Proclamarea Independenței (1877) și un an de la încoronarea lui Carol ca prim rege al României. Redăm un fragment din acest articol::

”O muzică militară execută în Piața Independenței cele mai frumoase arii naționale, iar la ora 8, când orașul întreg era îmbrăcat în lumină, o horă, simbol al unirii românilor, încorona veselia zilei. Pe Bulevardul Elisabeta Regina domnii orășeni au asistat la o serată venețiană, preparată cu multă grijă de Dl. Macri, căpitanul Portului. Un număr însemnat de vase, toate împodobite cu lumini care se răsfrâng plăcut în tainicele și puțin unduitoarele valuri ale mării, au parcurs în strigăte de <<Ura>> de la capătul Portului în lungul Bulevardului, până la Sala Guarracino, executând un fel de joc marin. [...] La 11 ore a avut loc o serată dansantă, dată de Dl. Prefect în onoarea mării zile, în salonul de dans Guarracino, unde cu orchestra Regimentului II de Roșiori, condusă de Colonel Capel Maestru Leer s-a dansat până după 2 ore din noapte. Aceasta este, pe scurt, darea de seamă de serbarea de la 10 Mai, la Constanța”⁶⁶.

⁶⁴ SJANC, dosar 6/1880, fila 16 față-verso, prin bunăvoința doamnei dr. Delia Roxana Cornea.

⁶⁵ Ibidem, ff. 26-29.

⁶⁶ Sărbătoarea de la 10 Mai la Constanța, în „Farul Constanței”, an III, nr. 87, 16 mai 1882, p. 2; programul serbării, publicat în același număr al ziarului, apare prezentat în Doina Păuleanu, Cazinoul..., p. 33.

În decembrie 1882 statul român a răscumpărat cu 16 milioane de franci cele două concesiuni britanice din Dobrogea ale DBSR-ului, exploatarea portului Kustendjie și calea ferată Constanța – Cernavoda. Acest lucru a condus implicit la plecarea celor mai multe dintre familiile britanice. După acest moment, locuințele foștilor rezidenți britanici au început să intre în proprietatea statului român. Astfel s-a întâmplat și cu Casa Guarracino, care era amplasată pe locul viitoarei Terase Farul, în vecinătatea Gării Vechi (n.n. în zona Tribunalului de astăzi)⁶⁷. Alături de acest imobil, statul român a preluat și alte case "englezești" precum Casa Blunt (Blundt), a fostului consul John Elijah Blunt, casa Harris (a managerului șef al DBSR) și altele⁶⁸.

În opinia noastră, Henry Guarracino, ca antreprenor și proprietar al Cazinoului Kursaal, a mai activat la Constanța până în 1886, când i-a expirat concesiunea de cinci ani oferită de Primăria orașului pentru Kursaal. Nu știm dacă, după 1884, a mai locuit efectiv în orașul lui Ovidius sau doar venea aici, din când în când, pentru a-și superviza afacerile. În 1887, el avea deja domiciliul la Constantinopol și din acest moment, dispare definitiv din consemnările de la Constanța. Creația sa, primul cazin al Constanței, a funcționat până la sfârșitul anului 1891 când a fost aproape distrus de o puternică furtună. Vechea clădire a fost dezafectată de primărie care a dispus construirea unui Cazin, tot pe Bulevardul Elisabeta, și care avea să funcționeze între 1892-1910.

Aportul lui Henry Guarracino, prin activitățile mai sus prezentate, este unul deosebit, el contribuind din plin la dezvoltarea orașului, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea.

Scurta prezentare a celor două portrete este, în opinia noastră, în măsură să ne ajute să creionăm imaginea unor britanici educați, întreprinzători, oameni de afaceri experimentați, care fiecare în felul său, și-au adus aportul (mai mic sau mai mare) la dezvoltarea orașului de la malul Mării Negre.

THE CONTRIBUTION OF THE BRITISH COMMUNITY TO THE DEVELOPMENT OF MODERN CONSTANTA IN THE SECOND HALF OF THE XIXth CENTURY. BROTHERS GEORGE AND HENRY/HARRY GUARRACINO

Abstract: In the second half of the 19th century, in the period 1857-1882, in Kustendjie (today's Constanta) there was a British community of several hundred people, made up of employees of the Danube Black Sea Railway Ltd. (DBSR) and from their family members. This UK consortium had received two

⁶⁷ Petre Covacef, *Construcțiile executate în Portul Constanța până la primul război mondial, partea a doua*, „Analele Dobrogei”; Serie Nouă, Anul V, nr. 2, Constanța, 1999, p. 163.

⁶⁸ Ibidem, p. 109.

concessions in Dobrogea from the Ottoman Empire: the construction of the Tchernavoda – Kustendjie railway and the exploitation of the small port of Kustendjie. Engineers, merchants, officials, employees and railway superintendents, sailors or simple craftsmen, these British contributed through their actions to the modernization and development of the settlement of Kustendjie, which from a small village of Muslim shepherds turned into a small town in a short time prosperous of almost 6000 inhabitants. A particular contribution was that of the brothers George and Henry/Harry Guarracino, British citizens of Neapolitan origin. In this article we present unique information related to the contribution of the two, the first - George, a DBSR shareholder and a person involved in the inauguration of the Dobrogea railway, and the second, Henry, the British vice-consul in Kustendjie and a successful entrepreneur. Henry Guarracino's name is also associated with the construction of the city's first Cazin in Ovidiu's city, called Kursaal, Cure Room and which operated in the period 1880-1892, when Dobrogea had already come under Romanian administration. The same Henry Guarracino was present at the first visit, in the fall of 1879, of Prince Carol of Romania, and he was also the one who built Hotel Carol, the current Navy Command, the first large hotel in Romanian Constanta.

Keywords: George and Henry Adelbert Guarracino, DBSR, Kustendjie, Constanta, 19th century, British community, Dobrogea, the first casino of Constanta, Hotel Carol.

OPENING OF THE DANUBE AND BLACK SEA RAILWAY.

KUSTENDJIE, FRIDAY, OCT. 6.—Yesterday was the day finally fixed for the opening by the directors, of whom a deputation had already arrived some days before, via Vienna, from London. His Excellency Ethem Pasha, Minister of Public Works, and the principal members of his council, had also come up in the Tahri-Bahri on Monday, to represent the Porte. On Tuesday and Wednesday these gentlemen were conducted over the line by Mr. Liddell, the chief engineer; Mr. Parkes, the secretary of the company; and Messrs. Barkley, the resident engineers. The works at both ends of the line, the stations, permanent way, and other parts of the undertaking, were all minutely inspected, and the whole declared by the minister and his official colleagues to be in the most satisfactory state. On Wednesday evening the Austrian Lloyd's steamer Elleno, chartered specially for the occasion arrived from Constantinople with Mr. G. Guarracino, the local agent of the company, and a numerous party of official and other guests invited from the capital and other parts of the Levant to take part in the inaugural ceremony. His Excellency Sir

WEDDING.—On Saturday a very pretty wedding took place at St. Mark's Church, the contracting parties being Miss Beatrice Charlotte Crafer, youngest daughter of the late Charles Long Crafer, Esq., of Her Majesty's Treasury, and Mr. Adelbert Henry Guarracino, of Kustendjie, Roumania. The ceremony was performed by the Rev. John Griffiths, D.D., late warden of Wadham College, Oxford (an old friend of the bride's parents), and the Venerable Archdeacon Burney. The bride was charmingly attired in a dress of ivory satin, with wreath of orange blossoms, and tulle veil with silk embroidery. The bridesmaids, three in number, were Miss Le Towzel, Miss Loxley, and Miss Green, their dresses being cream-colour, dark pansies, with hats to match adorned with cream-coloured feathers. The bride was given away by her step-brother, Mr. Campbell McGill, while Lieut. McGill, R.N., acted the part of "best man" to the bridegroom. The ceremony was witnessed by a large number of the friends of the bride's mother, who resides in Cadogan-road, Surbiton. The wedding breakfast was served at Eastfield, the residence of Mr. John Loxley, the use of which was kindly placed at the disposal of Mrs. Crafer for that purpose. In the afternoon the newly-wedded couple left for Folkestone, en route for Roumania, where they will reside. On their journey thither they will visit Paris, Marseilles, Nice, San Remo, Genoa, Naples, Florence, Rome, Brindisi, and Constantinople.

Fig.1 a. Burnley Express menționează prezența lui George Guarracino la inaugurarea căii ferate din Kustendjie (<http://www.levantineheritage.com/maud-guarracino-submission.html#78>). Fig.1.b Nunta lui Henry Guarracino, anunțată în ziarul Surry Comet, 18 martie 1882 (<http://www.levantineheritage.com/maud-guarracino-submission.html#141>)

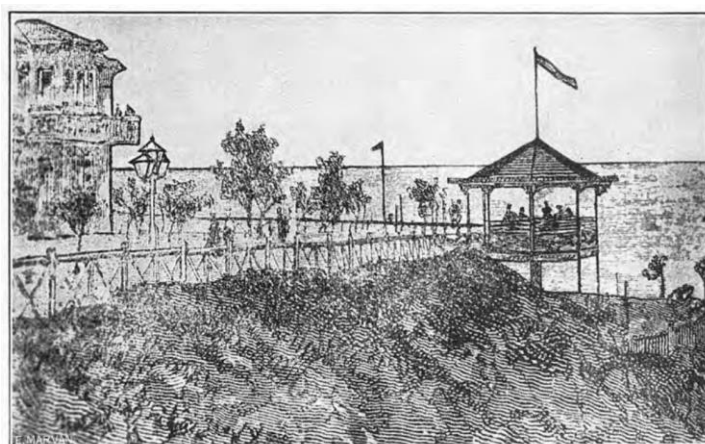

Fig. 2. Capătul bulevardului Elisabeta și primul Cazin, Kursaal, construit de Henry Guarracino în 1880, preluare din volumul *Tomi-Constanța. Monografie alcătuită de colonelul Ionescu M.Dobrogeanu*, Constanța, 1931.

ÎNCEPUTURILE TURISMULUI LA MAREA NEAGRĂ. INTERVENȚII ÎN PRESĂ ȘI MĂRTURII DE VILEGIATURIȘTI

Rezumat: De la finalul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX, activitățile turistice prin contur pe litoralul românesc, fiind înregistrată și o atenție sporită a autorităților locale față de dezvoltarea capacităților balneare ale stațiunilor nou create și a orașului Constanța. Prin corespondența pe care o întrețin cu familia și prietenii, vilegiaturiștii contribuie la istoricul domeniului, și alături de relatările din presă, creează o imagine complexă a turismului la Marea Neagră, în primele sale manifestări.

Cuvinte-cheie: turism, stațiuni turistice, Dobrogea, presa dobrogeană, cărți poștale ilustrate.

Constanța a fost percepută și ca stațiune balneară, de la începuturile dezvoltării sale moderne¹. Autoritățile locale au fost preocupate de necesitatea dezvoltării orașului în această direcție, prin investiții în zona litorală și a „băilor”. Finalul secolului al XIX-lea vine cu numerose modificări în aspectul orașului, pavări de străzi, deschideri de pavilioane care să înfrumusețeze spațiile de promedandă, organizarea de evenimente recreative, deschiderea de cafenele și restaurante etc. În termeni contemporani, edilii înțelegeau că orașul are un potențial unic în geografia economică a Regatului României și acesta trebuie să fie integrat în evoluția modernă a întregului teritoriu.

Vilegiaturiștii² se puteau relaxa plimbându-se pe țărm, admirând peisajul marin, ascultând concertele muzicii militare ori delectându-se cu atracțiile oferite de Kursaalul (Cazinoul)³, dat în folosință în 1880, la scurtă vreme de la

* Corina APOSTOLEANU: Dr. în Biblioteconomie, Biblioteca Județeană „Ioan N. Roman” Constanța, corinaapostoleanu27@gmail.com.

¹ Gabriela Tănase, *Evoluția turismului pe litoralul românesc (1878-1941)*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2021, *passim*.

² Termenul este folosit în presa timpului în legătură cu vizitatorii orașului din timpul sezonului estival. Este cunoscut faptul că, mai târziu, conștanțenii foloseau cuvântul „sezonishti”, referindu-se și la vizitatorii care alegeau să se cazeze în locuințe particulare.

³ Istoricul Cazinoului din Constanța a fost tratat pe larg în numeroase articole de presă și lucrări de referință, de aceea, în articolul de față, am subliniat doar câteva momente din

revenirea Dobrogei în spațiul românesc. Primul Cazinou era o clădire modestă de lemn, cu un salon de dans, două săli de lectură, două săli de jocuri și terasă. Cazinoul, în toate etapele sale de existență, nu a încetat să fie unul dintre simbolurile orașului Constanța, și locul „obligatoriu” de vizitat, în orice anotimp.

Consemnarea în presa locală a existenței unei clădiri „intermediare” a Cazinoului înainte ca aceea dată în folosință în 1910 să devină emblematică, arată că nu se putea concepe sezonul estival, în absența variatelor posibilități de divertisment și petrecere a timpului liber pe care acesta le oferea vilegiaturiștilor al căror număr creștea an de an.

Amenajarea plajei de la Vii începe la 1885⁴ și în scurtă vreme devine un loc frecventat de amatorii de băi de mare, încântați și de peisajul care se desfășura în fața privirilor lor.

După 1900, locurile amenajate cu instalații specifice băilor se înmulțesc: plaja „Modern”, începând cu 1906, „Tataia”, din 1914, „Duduia”, respectiv, plaja „Trei Papuci”, după Primul Război Mondial⁵. Toate aceste locuri pitorești ale Constanței au intrat în memoria colectivă a locuitorilor orașului cu propriile legende și povești. Utilizate inițial preponderent de localnici, plajile au devenit cunoscute de vilegiaturiști și frecventate din ce în ce mai mult.

Plimbările pe bulevardul Elisabeta, deschis pentru public la 24 iunie 1882, deveniseră o obișnuință pentru vilegiaturiști, dată fiind apropierea de mare. Numeroasele cafenele, cofetării, hoteluri, birturi, băcănii, deschise odată cu înflorirea orașului demonstrează încă o dată importanța economică pe care Constanța o avea, în relație cu economia națională și cea regională.

Pe la 1905, primarul orașului Constanța, Ion Bănescu, rămâne ferm în fața ironiilor din presa locală și propune Ministerului de Finanțe să investească într-o nouă plajă, situată între mare și lacul Siutghiol, în apropierea unui sat de pescari. Astfel, ia naștere una dintre cele mai cunoscute stațiuni, Mamaia.⁶ Primăria Constanța se va implica, la rândul ei, în popularizarea noilor băi, prin materiale publicitare, însoțite de fotografii.

Mangalia, oraș cu un trecut bogat în istorie și vestigii arheologice elenistice și romane, își trăia existența de mic târg aflat într-un din punctele sudice ale țării, fără vreo preocupare specifică pentru valorificarea plajii,

evoluția acestui obiectiv cultural și turistic. Pentru un istoric detaliat al Cazinoului, vezi: Doina Păuleanu, *Constanța. Spectacolul modernității târzii. 1878-1929*. Vol 1. Editura Arcade, București, 2006; Doina Păuleanu, *Cazinoul din Constanța. Boemă, loisir și patrimoniu european la Marea Neagră*. Editura ExPonto, Constanța, 2011.

⁴ Vezi Constantin Cioroiu, Marian Moise, *Litoralul românesc la 1900. Repere istorico-literare*. Ediția a 2-a, Europolis, 200, *passim*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Vezi și Maria Cica-Comăniță, *Poveștile Mamaiei. Centenarul stațiunii Mamaia 1905-2005*. Editura Telegraf Advertising, Constanța, 2005.

înainte de 1878. La finalul secolului XIX și începutul secolului XX, odată cu sporirea preocupărilor legate de dezvoltarea economică a zonei, administrația locală se interesează și de activitățile turistice. Plaja devine unul dintre locurile de interes, unde vizitatorii trebuie să găsească dotările moderne necesare.

Techirghiolul se afla în atenția medicilor, încă de la finalul secolului al 19-lea⁷, dată fiind existența lacului sărat și a nămolului sapropelic ale cărui proprietăți curative încep să fie recunoscute în lucrările științifice.

Abia după câteva decenii de amenajări și dotări edilitare (șosea, iluminat, apă curentă etc.) și construcții adecvate, Techirghiolul s-a integrat în cerințele unei stațiuni⁸.

Tot în 1928, devine stațiune balneară și Carmen Sylva, ulterior Eforie Sud și i se recunoaște statutul de oraș⁹. Ca și în situația Techirghiolului, era necesară o amplă dezvoltare edilitară, care să permită dezvoltarea localității ca destinație turistică.

„Sezonul” de băi își face simțită prezența în viața orașului Constanța și al stațiunilor nou înființate, astfel că litoralul trăiește în funcție de trecerea anotimpurilor.

Firește, începuturile au fost dificile pentru edilii care au înțeles că orașele pe care le administrează au potențial turistic, și astfel pot deveni și stațiuni, în timpul verii, sau, ceva mai târziu, permanent, cu dotările aferente.

Dincolo de toate documentele oficiale ale timpului care reflectă dezvoltarea urbanistică și balneară a acestor localități, considerăm la fel de importante și mărturiile contemporanilor, vilegiaturiști, a căror corespondență devine un receptor sensibil al existenței în sezonul turistic.

În aceeași măsură, ziarele timpului sunt „oglinzile” intențiilor edilitare și reușitei ori eșecului acestora. Punerea în lumină a epocii, prin surse complementare, nu face decât să sprijine înțelegerea unor concepții și idei legate de dezvoltarea turismului, care au urmat evoluția socială.

Activitățile economice grupate sub numele de „turism”¹⁰ sunt mai degrabă în fazele de stabilizare a domeniului, așa cum apar ele în articolele din presă, dar și în corepondența privată.

⁷ Pentru un istoric al stațiunii vezi Th. Ionescu, *Constanța și Techirghiolul, Ghid ilustrat*, Institutul Grafic „Albania”, 1924; Aurelia Lăpușan, Ștefan Lăpușan, *Techirghiol pentru Europa*, Editura ALMA, Galați, 1999.

⁸ Techirghiolul primește denumirea de stațiune balneară în 1928, în 1929 devine oraș, iar în 1930 stațiunea are o plajă cu instalațiile necesare.

⁹ În 1927, Carmen Sylva a ieșit din componența comunei Tuzla.

¹⁰ Termenul folosit ca atare se regăsește în publicații, la finalul secolului al XIX-lea, cu toate că unele manifestări similare erau mult mai vechi, de prin secolul al XVII-lea, odată cu „marele tur” al aristocraților, care vizitau Europa, pe parcursul unui an sau chiar mai mult. Unele surse documentare vorbesc și despre „turism” în epoca romană, având în vedere curele marine ale aristocraților.

Cărțile poștale utilizate în acest demers fac parte din Colecțiile Speciale ale Bibliotecii Județene „Ioan N. Roman” Constanța și au fost achiziționate prin sistemul de anticariat, înainte de 1990. Imaginile pe care acestea le reprezintă se referă la stațiuni, peisajul marin, clădiri emblematice, dotări edilitare etc.

Dincolo de exprimarea convențională a mesajelor specifice corespondenței de vilegiatură¹¹, se află observații relevante pentru momentul în care stațiunile de la mare încep să se dezvolte și numărul de vizitatori crește de la an la an. Să le trecem însă în revistă:

Către Zoe Rioșanu¹², scris cu creion negru. Imagine cu Techirghiol, Băile Movilă

Marea s-a liniștit. Pământul asemenea; natura toată a reintrat în liniștea atât de necesară bolnavilor și celor în cură de băi.

23 iunie 1913

Gh. A.

În vara anului 1915, Hélène se adresează lui Zoe Rioșanu, de la Constanța
Pe aici e o plictiseală nemaipomenită. Timpul frumos, lume multă.

Tot către Zoe Rioșanu. Vederea reprezintă clădirea Cazinoului, inaugurată în anul 1910.

Aerul e bun, băile sunt plăcute.

Mariana, 11 august 1916

La 10 iulie 1918, Marioara se adresează fratelui Vasile Niculae, cerând bani, folosind o carte poștală cu imaginea Cazinoului.

Traiul se scumpise după Primul Război Mondial și cheltuielile prevăzute de vilegiaturiști sporeau în timpul sejurului.

În 19 septembrie 1920, pe verso unei imagini cu Băile Movilă, Iancu spune că *lumea a plecat aproape toată. Au mai venit ofițeri și colonei, seria 4. Băile calde se închid pe 8 septembrie. Copiii au făcut și ei băi și plajă.*

Nepoții Vasile și Nicoleta îi scriu bunicii, pe o carte poștală cu imaginea Farului din Tuzla, comunicându-i că sunt bine.

Coleta face băi reci cu mine.

Techirghiol, 30 iunie 1921.

¹¹ Am păstrat numele reale ale semnatarilor, pentru autenticitate. În cele mai multe dintre situații, există o distanță temporală mai mare de un secol de la trimiterea corespondenței.

¹² Zoe Rioșanu (n. Porumbaru) a fost soția lui Alexandru Rioșanu, dr. în drept în Franța, senator al Partidului Conservator. Rioșanu era o veche familie boierească, din județul Olt.

Coleta către Ioana Dumitrescu din Caracal, cu creion verde.

Hotel pension „Plaja”, 10 august 1926

Muzica cântă sub fereastra noastră. Să nu fi neliniștită. Totul va merge bine. S-a schimbat mult Movila. E cât Sinaia.

Domnișoarelor Lizi și Zozo Peretz

Dragă Lizi și dragă Zozo,

Aicea mă amuz foarte bine. Marea e splendidă și timpul e foarte frumos. Eri am fost în barcă și astăzi m-am plimbat cu vaporul.

Yvonne, 22 apr 1925

Constanța

Încă de la finalul secolului XIX, și apoi, în mod sistematic, ziarele constănțene arătau o preocupare intensă legată de turismul sezonier. Articolele, cu conținut apreciativ, ori dimpotrivă, critic la adresa autorităților completează abordările din documentele de arhivă. Nu lipsesc notele ironice, când jurnalistul se delectează cu observații fine ale comportamentelor de vacanță, așa după cum putem observa mai jos

“Starea sanitară a orașului Constanța”

Din pricina unor zvonuri legate de holera asiatică la Varna, un pasager de la Constantinopole a adus șirea. Consecința a fost: toată luna iulie a anului 1892 nu au fost viligiaturiști la Constanța.

Și epidemia de variolă a fost un zvon.

Constanța este unica stațiune balneară română accesibilă pentru toate sterile sociale”.

La finalul articolului se reproduce anunțul domnului primar Koiciu, cu privire la condițiile cele mai bune pentru băi.

„Constanța”, nr 21, 4 iul 1893, p. 1.

În Constanța, la 29 iulie erau peste 200 de familii. Oameni de la București, Focșani, Galați. Principele Gr. Sturdza, Colonelul Candiano Popescu printre viligiaturiști.¹³

„Constanța”, nr 25, 1 aug 1893, p. 1.

Băile din oraș¹⁴

Se arată că băile de la Mamaia sunt prea departe de oraș, de aceea este neceasară o jumătate de zi pentru a ajunge la destinație. Pe de altă parte, *când băile erau la vii, orașul avea nevoie de o instalațiune.* Autorul articolului consideră că oamenii vor renunța la „faimoasa” plajă de la Mamaia *pe care reclama atât de*

¹³ Este cunoscut faptul că în epocă, ziarele consemnau numărul de viligiaturiști, menționând familiile sau persoanele cu vizibilitate publică.

¹⁴ Articolul nu are semnătură, o practică des întâlnită în presa vremii.

prodigios plătită de d. Bănescu nu a putut-o apropia nici măcar cu o palmă de Constanța

Băile din oraș sunt amplasate sub malul de la Biserica armenească.

Acolo sunt bolovani, mușchi aduși de valuri, din cauza pozițiunii locului, sunt îngrămădiți acolo, cee ace face atmosfera din jurul băilor de multe ori cu neputință se suferit și murdăresc într-un mod urăcios apa.

„Dobrogea Jună”, an 4, nr 12, 10 iun 1908, p. 1

Colțul lui Călin (rubrică)

Psicologia sezonistului

Sezonist se numește orice fericit muritor, care, plictisit de plăcerile ce-i oferă tot anul Capitala sau alte orașe de provincie, caută să vie vara, de sezon, la Constanța. De altfel, sezonul îl fac tot ei, căci dacă s-ar hotărî să vină [...] să asculte cu toții cântecul geamandurei și al sirenei sau urletul crivățului, am zice că sezonul e la iarnă.

Mulți ar zice că sezonistul vine pentru ca să se odihnească. Greșită idee. El vine pentru ca să se obosească, să se prăjească la o temperatură de 45 de grade și să-și pună șapca. Șapca devine simbolul sezonistului.

[...]

„Sezonistul” îi întreabă pe constănțeni dacă nu se plictisesc iarna și se distinge prin îmbrăcăminte.

Sezonistul și sezonista se simt obligați să vorbească numai franțuzește, ca să nu cumva să-i înțeleagă vecinul de la masa de alături.

„Dobrogea Jună”, 21 august 1921, p. 1

Sub semnătura lui Curtius, sunt publicate impresii despre stațiunea Techirghiol¹⁵, unde prețurile mari ale spațiilor de cazare, chiriile fantastice și costul mesei la birt, îl sperie pe jurnalist. Cuvintele de apreciere merg doar către Sanatoriul Clement Popescu¹⁶ al Casei Centrale a Asigurărilor Sociale pentru îmbunătățirile în condițiile de cazare și tratament al vilegiaturiștilor. Capacitățile balneare ale stațiunii Techirghiol sunt de cele mai multe ori subliniate de presa timpului ori de semnatarii corespondenței, dată fiind și importanța unor tratamente ale bolilor osoase care afectau mulți tineri.

În plin sezon, Constanța, mai presus de orice alt oraș din România întregită își ridică dorințe speciale. Este o stațiune balnero-climaterică și deci

¹⁵ „Dobrogea Jună”, an 16, nr 133, ediția a 2-a, 13 iul 1922, p. 1.

¹⁶ Ansamblul clădirilor destinate îngrijirilor medicale are mai multe corpuri. A fost construit la începutul secolului al XX-lea și clădirile au fost inaugurate pe rând, în 1909 – 1912, Sanatoriul pentru copii – 1912, inaugurat în 1920, Sanatoriul de poliomielită – 1927, Pavilionul pentru asigurați-Sanatoriul Clement Popescu. Vezi mai multe informații la adresa <https://boemasiloisr.ro/portfolio/items/sanatoriul-balnear-clement-popescu-actual-sanatoriul-balnear-si-de-recuperare-techirghiol-sectia-copii/>. [accesat la 15 iunie 2024].

urmează să fie îngrijită ca atare. Iată deci un punct principal al sezonului la noi, satisfăcut, căci Cazinoul complectamente renovat și modernizat va oferi vizitatorilor, pe lângă o orchestră aleasă și consumații delicioase, o distracție dintre cele mai bine gustate. Promenada din fața Cazinoului și plimbările cu bărci și motoare va fi animată de furnicarul de străini, până noaptea târziu.

Apoi vin și băile de mare de la Mamaia, atât de binefăcătoare pentru sănătatea corpului muncit și necăjit, care își vor recăpăta iarăși strălucirea lor din trecut, înțesând trenurile, ca să numai contenească și care au o îngrijire cu mult mai salutară decât alte dăți. Alături stă Tataia, care se asemenea va satisface publicul cu aspectul ei pitoresc, locul de întâlnire al intelectualilor. Un constănțean¹⁷

„Dobrogea Jună”, an 25, nr 129, 20 iun 1929, p.1

Plaja „Duduia” s-a redeschis azi, amenjată din nou cu toate instalațiunile necesare pentru băi de mare, talasoreapie și băi de soare. Un public numeros și select a început să frecventeze această bine întreținută plajă a Constanței.

„Dobrogea Jună”, an 25, nr 130, 21 iun 1929, p. 1

Plaja Duduia, admirabila plajă s-a redeschis astăzi, amenajată din nou cu tot confortul necesar pentru băi de mare, soare și nisip.

„Dobrogea Jună”, an 25, nr 13, 22 iun 1929, p. 1

Mărturiile de epocă, din corespondență și din ziarele locale, selectate dintr-o varietate de materiale existente în colecțiile Bibliotecii Județene „Ioan N. Roman” Constanța oferă posibilitatea unei înțelegeri nuanțate a ideii de vilegiatură și deschiderea către o oportună studiere a mentalităților care au condus la existența turismului contemporan.

THE BEGINNINGS OF TOURISM ON THE BLACK SEA. PRESS SPEECHES AND TESTIMONIALS FROM VACATIONERS

Abstract: From the end of the XIXth century and the beginning of the XXth century, tourist activities on the Romanian coastline took shape, and the local authorities paid increased attention to the development of the spa capacities of the newly created resorts and the city of Constantza. Through their correspondence with family and friends, the holidaymakers contribute to the history of the area and, together with press reports, create a complex picture of Black Sea tourism in its early manifestations.

The Keywords: turism, spas, Dobruja, Dobrujan newspapers, postcards.

¹⁷ Jurnalistul ia în discuție și admiterea jocurilor de noroc de către guvernanți, ca mijloc de divertisment pentru vilegiaturiști.

**CONSTANTIN GĂVENEA.
O ISTORIE GRAFICĂ A TULCEI PRIN ACUARELE ȘI LITOGRAFII
DIN PERIOADA 1951-1984**

Rezumat: Studiul de față aduce în prim-plan un fragment de istorie contemporană a orașului Tulcea și a spațiului deltaic, prin intermediul reproducerilor fotografice după 25 de lucrări de grafică din patrimoniul Muzeului de Artă din Tulcea. Constantin Găvenea, grafician care a trăit și a creat la Tulcea, profesor de arte și unul dintre întemeietorii filialei locale a Uniunii Artiștilor Plastici, a lăsat prin lucrările sale realizate în tehnica acuarelei sau a litografiei atât opere cu valențe artistice, cât și adevărate documente istorice. Artistul a fost martor direct la transformările din spațiul urban al Tulcei în perioada imediat următoare celui De-al Doilea Război Mondial, la reconfigurarea orașului printr-o politică a demolării clădirilor considerate burgheze sau neconforme cu noua viziune a partidului. Alături de fotografiile care se păstrează din acea perioadă, lucrările sale așternute rapid pe hârtie redau imaginea unui oraș care nouă, celor din secolul XXI, ni se pare că nici nu a existat.

Cuvinte-cheie: grafică, istorie, acuarelă, litografie, Tulcea.

1. Introducere. Scurtă privire asupra vieții și activității graficianului Constantin Găvenea

Constantin Găvenea¹ s-a născut pe 28 mai 1911 în satul Sf. Vasile, comuna Chioara, din județul Ialomița. Situația familială l-a adus zece ani mai târziu în București, unde în 1923 a terminat ciclul primar de învățământ, la școala „Sfinții Voievozi”. Descoperindu-și talentul artistic încă din copilărie, a urmat studii libere de artă cu un fost coleg și prieten de-al lui Nicolae Tonitza, Petre Bulgăraș. Lipsurile materiale însă i-au îndreaptat pașii spre Școala normală de învățători din Ploiești, pe care a absolvit-o în 1929.

* Alice Georgiana FĂNARU: Institutul de Cercetări Eco-Muzeale "Gavrilă Simion", Tulcea;

¹ Note biografice și o cronologie a activității profesionale pot fi consultate pe <https://www.artindex.ro/2012/05/16/gavenea-constantin/>.

După 4 ani ca profesor învățător în județul Prahova (Satul din Vale) și în județul Suceava (Bosancea), Constantin Găvenea a ajuns la Sarichioi, județul Tulcea, unde a început să profeseze începând cu anul 1933². Un an mai târziu debutează cu picturi în ulei, expuse în vitrina unei librării din Tulcea, iar în 1936 a pictat catapeteasma și fresca bisericii din Sarichioi.

Între anii 1942-1948 a fost inspector al Fundației Culturale pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea” din București, organizând și îndrumând activitatea căminelor culturale din orașul și județul Tulcea. Timp de zece ani (1948-1958) a fost profesor de desen la Liceul Spiru Haret, la Școala Pedagogică și la alte școli generale din Tulcea. Concomitent, lucra la peisaj în zone din Deltă și din orașul Tulcea alături de artiști consacrați ai vremii precum Lucian Grigorescu, Paul Miracovici, Eugen Ispir, Gheorghe Ivancenco sau Nutzi Acontz.

În anul 1958 a devenit membru UAP Tulcea, iar până în 1967 a activat ca profesor de desen și modelaj la secția de arte plastice a Școlii de Muzică din Tulcea (actualul Liceu de Arte „George Georgescu”). A expus lucrări de pictură și grafică la expozițiile colective locale, dar și în Constanța, Galați, Brăila, Iași și București. Totodată, este unul dintre fondatorii Teatrului Popular din Tulcea, în calitate de actor și scenograf.

În perioada 1960-1962 a pictat în ulei cele cinci diorame ale secției de Științele Naturii din cadrul fostului Muzeu al Deltei Dunării (actualul Institut de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” Tulcea).

Timp de aproape 30 de ani a organizat și a participat la expoziții personale și de grup la Tulcea, Sulina, Măcin, Constanța, București, Vaslui, dar și în orașe din afara țării, precum Ismail, Stuttgart, Aalborg, Mannheim, Heidelberg, Baku, München, Roma, Genova, Berlin, Perth, Cairo, Sofia, Beijing, Tokio și Bruxelles.

Pentru o scurtă perioadă, între 1972-1975, s-a aflat, în calitate de președinte, la conducerea filialei UAP Tulcea. Prima expoziție retrospectivă a fost organizată în anul 1981, la Muzeul de Artă din Tulcea, cu această ocazie fiind expuse 128 de lucrări, acuarele și litografii. În anul următor îi este organizată o altă expoziție retrospectivă, la București, sub patronajul Consiliului Culturii, expoziția reunind 122 de acuarele și 27 de litografii din ciclul „Tulcea veche”. De altfel, acest subiect a fost laitmotivul întregii sale creații, timp de mai bine de trei decenii, Găvenea imprimând aproximativ 100 de litografii reprezentând Tulcea anilor 1940-1950, lucrări ce au în prezent, pe lângă valoarea artistică, și valențe de surse istorice documentare.

Alte expoziții retrospective au avut loc în anul 1987, la Casa Cărții din Tulcea și în 1992, la București și la Tulcea, la Galeria „Dacia”.

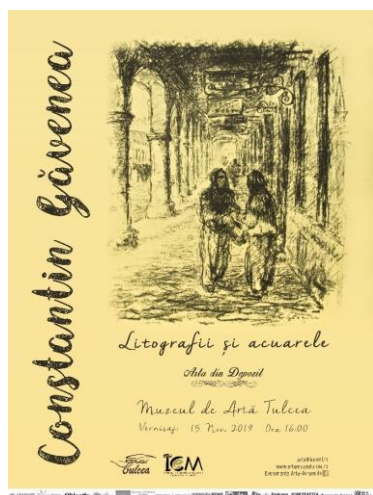
² ***, Constantin Găvenea, *UAP România*, Inspectoratul pentru Cultură al județului Tulcea, Editat de Inspectoratul pentru cultură al județului Tulcea, Tulcea, 1992, p.2.

Cea mai importantă distincție pe care a primit-o Constantin Găvenea a fost Premiul Special al Uniunii Artiștilor Plastici din România, pentru întreaga activitate, acordat în 1984³.

După o activitate prestigioasă, s-a stins din viață pe 17 ianuarie 1994 la Tulcea, oraș căruia i-a consacrat cea mai mare parte a activității și creației sale artistice. Este supraviețuit de fiii Gheorghe Găvenea și Ștefan Găvenea⁴, cel care de altfel, i-a călcat pe urme, din punct de vedere profesional.

*

În prezent, lucrările sale grafice se regăsesc în colecții publice și private din țară și străinătate. În cadrul colecției de grafică a Muzeului de Artă din Tulcea au fost inventariate 236 de lucrări, acuarele și litografii. O bună parte a litografiilor sunt tiraje compuse din multiple exemplare. În cercetarea acestei părți a colecției am identificat, din totalul acestor lucrări, un număr de 145 de lucrări unice, care se vor regăsi reproduse în totalitate într-un catalog dedicat artistului, ce va fi editat în anii următori. Acest demers a fost inițiat ca urmare a unei mici expoziții retrospective temporare, pe care am organizat-o la Muzeul de Artă din Tulcea în toamna anului 2019.

Grafica lui Găvenea a ajuns în patrimoniul muzeal tulcean în perioada 1963-2006⁵, în principal prin achiziții directe de la artist, prin transferuri realizate către muzeu de la C.C.E.S (Comitetul de Cultură și Educație Socialistă) sau C.J.C.E.S (Comitetul Județean de Cultură și Educație Socialistă) sau prin achiziții de la terțe persoane fizice, colecționari sau prieteni de-ai graficianului tulcean. Lucrările au fost inventariate în colecția de grafică a muzeului care este, de altfel, și cea mai consistentă din punct de vedere numeric⁶. Majoritatea acuarelelor și litografiilor artistului nu sunt datate. Cu toate acestea, putem plasa

cronologic lucrările lui Constantin Găvenea și locurile înfățișate de acesta din spațiul urban al orașului Tulcea și din arealul Deltei Dunării între anii 1951 (lucrarea cu număr de inventar 440) și 1984 (lucrarea cu număr de inventar 1674). Ambele opere sunt acuarele și sunt prezentate în cadrul acestui studiu.

³ Constantin Găvenea, *Tulcea - Imagini, oameni și amintiri de odinioară*, Ed.Pim, Iași, 2021, p. 331.

⁴ ***, Constantin Găvenea, *UAP România...*, p. 4.

⁵ Conform documentelor de achiziție, notelor contabile din Arhiva ICM „Gavrilă Simion” Tulcea.

⁶ La data redactării prezentului studiu (13.03.2024) erau inventariate în colecția de grafică a Muzeului de Artă Tulcea un număr de 5052 de lucrări.

Revenind la expoziția din 2019, aceasta s-a intitulat „Constantin Găvenea – litografii și acuarele”⁷ și a reunit, la parterul clădirii-monument istoric ce adăpostește de 42 de ani Muzeul de Artă Tulcea, 29 de lucrări ale artistului emblematic pentru orașul de la gurile Dunării. Numărul mic al lucrărilor expuse nu a fost un impediment în calea transpunerii, în sala de expunere, a unui întreg univers creator, ci, din contră, a fost exact mostra cea mai elocventă a direcțiilor artistice ale lui Găvenea. Grafica lui ne poate transpune într-o lume mai așezată, mai lentă, mai atentă la cei și cele din jur, în opoziție cu dinamismul și virtualitatea prezentului.

*

Datorită numeroaselor forme pe care le poate lua, grafica a suferit de-a lungul timpului mai multe definiții. Grafica artistică este de regulă legată de cea mai veche și cunoscută tehnică, desenul. Acesta, la rândul său, poate fi desen de exercițiu, desen autonom (finisat, de sine stătător) sau desen-schiță⁸. Desenul însă nu poate fi total separat de o altă ramură a artelor plastice, respectiv gravura, care folosește aceleași mijloace de expresie, dar în alte condiții tehnice. În același timp, o netă delimitare între desen și pictură este posibilă numai în funcție de intenția artistului, de sensul și de scopul lucrării⁹.

În general, este acceptată teoria că tehnicile graficii sunt acelea care necesită ca suport hârtia. Fie că vorbim despre creion, conte, grafit, pastel sau materii solubile în apă: tempera, tuș, baiț, acrilic, cerneală, toate sunt considerate tehnici reprezentative pentru aria plastică a graficii, alături, desigur, de gravură și tehnicile acesteia. Din punct de vedere al conținutului, urmărind domeniile de care se ocupă, grafica poate fi clasificată în: grafică de șevalet (piese unice, lucrări de sine stătătoare ce pot fi reproduse dar nu multiplicare), grafică de carte (ilustrații, coperte, reviste, ziare), grafică publicitară (afișe), gravura (sau arta multiplicării), caricatura și banda desenată¹⁰. Litografia (litos, piatră și graphein, a scrie) este un procedeu al gravurii ce utilizează o placă sau o piatră cu o suprafață perfect netedă, de regulă calcaroasă.

Paul Signac considera că „acuarela este un procedeu rapid și fecund care-i permite pictorului să-și îmbogățească repertoriul de elemente, altfel prea trecătoare spre a putea să fie fixate de trăsura lentă a picturii în ulei.”¹¹ Acuarela, în paralel cu guașa și mai puțin cu tempera, a fost susceptibilă la mutații postimpresioniste în preocupările artiștilor români. Acest lucru a fost

⁷ Mirela Stîngă, *Constantin Găvenea, un „povestitor” în alb-negru al străzilor*, <https://culturaconstanta.ro/constantin-gavenea-un-povestitor-in-alb-negru-al-strazilor/>.

⁸ Gunter C.D. Bollenbach, *Desenul (pe scurt despre tehnici)*, Ed. Meridiane, București, 1964, p. 5.

⁹ *Ibidem*, p. 36.

¹⁰ Grafica: <https://colegiul-carmensylva.ro/arte-viz/518-2/>.

¹¹ Georgeta Peleanu, *Acuarela românească*, Ed. Meridiane, București, 1986, p. 5.

posibil și datorită evoluției concepției despre natură, a evoluției peisajului, creând astfel acuarelei terenul propice unei maturizări tehnice și stilistice și devenind „una dintre tehnicile cele mai rafinate ale artei.”¹²

*

Delta, Tulcea și Dobrogea în general, sunt personajele principale într-un serial desfășurat pe mai bine de jumătate de secol, în scene spontane, neregizate de acuarelă și de litografie. Acestea sunt și cele două axe ale creației artistului, adoptat tulcean. Coborât de la munte spre mare, ca într-o transhumanță plastică, Constantin Găvenea a transformat spațiul dintre Dunăre și mare într-unul de legendă vizuală.

După ce privești acuarelele lui Găvenea, familiarizat fiind cu Tulcea sau cu Delta Dunării, iar apoi faci o simplă plimbare pe faleza orașului ori pe un canal de baltă, unde surprinzi un răsărit sau un apus de soare, nu poți să nu faci instantaneu o paralelă între cele două: o lucrare de artă, pe hârtie, înrămată, pe de-o parte și un fenomen simplu, recurent, natural. Cele două se confundă iar realitatea și timpul, care trece fără încetare, se imersează într-o foaie de bloc de desen, din nou și din nou, indiferent de cât timp a trecut de când acuarela a fost așternută cu grijă pe suportul ud.

Desenele și crochiurile realizate de C. Găvenea din momentul mutării sale la Tulcea și până la pensionare i-au oferit suficient material pentru realizarea ciclului de litografii intitulat „Tulcea Veche”. Acestea au căpătat, peste ani, valoare de documente istorice ale vechiului oraș, evidențiind varietatea arhitectonică a acestei așezări populate în special de negustori. În același timp, Găvenea prevestea astfel dispariția lor, la puțin timp după instaurarea regimului comunist în țară. Construcțiile edificate în Tulcea după integrarea Dobrogei în granițele statului român s-au îmbinat cu cele existente, creându-se astfel un melanj occidental-oriental (balcanic). Străzile redat perspective sunt populate cu o varietate de siluete umane, accentuând autenticul și sugerând adesea scene dintr-un film mut.

Personalitate artistică complexă, Constantin Găvenea a rămas în istoria artelor ca unul dintre cei mai buni acuareliști și un adevărat povestitor în alb-negru al străzilor Tulcei.

2. Tulcea – peisaj urban și străzi în viziunea lui Constantin Găvenea

Deși la începutul activității sale artistice C. Găvenea a expus în principal lucrări de pictură, realizate în ulei sau tempera (peisaje, portrete, compoziții și naturi statice), din 1957 s-a dedicat exclusiv graficii, în cadrul căreia a considerat acuarela drept tehnica cea mai apropiată temperamentului său¹³.

¹² *Ibidem*, p. 5.

¹³ Octavian Barbosa, *Dicționarul artiștilor români contemporani*, Ed. Meridiane, București, 1976, p.195.

În *Cuvântul înainte* al catalogului de expoziție din anul 1980, criticul Ion Frunzetti aprecia că „Constantin Găvenea și-a legat, de mulți ani, numele de Tulcea. Nu numai pentru că și-a petrecut atâtea decenii în pitorescul oraș din unghiul de pornire al Deltei dunărene - ale cărui frumuseți l-au subjugat până într-atâta încât nu numai că i-au statornicit pașii, timp de o viață de om, dar l-au și anexat, făcându-și din acest dotat pictor, poetul cel mai autorizat care să-i cante aceste frumuseți și cântecul adecvat unui oraș portuar nu este niciodată monocord nici monoton. Așa că, în conștiința publicului cunoscător, arta lui Găvenea s-a asociat cu tematica tulceană, cu poezia luminozităților irizate, cu sidefarea ceței ridicate pe la crepuscule de apele Dunării, cu razele filtrate prin camulușii bolovănoși statici, parcă dolofani și prin norii mișcători construiți pe cer ca niște obiecte”¹⁴.

Din totalul celor 145 de lucrări unice de grafică inventariate în colecția muzeului tulcean, majoritatea (aproximativ 80) descriu plastic, prin pete transparente de acuarelă sau printr-un desen liniar minimal, dar sugestiv, străzile și peisajul urban al orașului Tulcea. Dintre acestea, vom prezenta 16 acuarele și litografii, în ordinea numerelor de inventar. O parte a acestora sunt

date, lucru care ne permite să ne bucurăm de o transpunere plastică a unui spațiu urban ce astăzi nu mai există sub aceeași formă.

Inv. 432, Peisaj cu noul Hotel, acuarelă pe hârtie albă, 38,7x52 cm, 1968 (?)

Imaginea redă perspectival Hotelul Delta din Tulcea, proaspăt construit (în 1968¹⁵), de unde deducem și anul de realizare a acuarelei care nu este datată. Imaginea luminoasă, cu Dunărea în partea stângă și o multitudine de siluete în mișcare, evidențiază o atmosferă de promenadă duminicală în micul oraș.

Inv. 440, Piața turcească, acuarelă, tuș negru și creion pe hârtie îngălbenită cașerată pe carton, 35x42,5 cm, 1951

Cromatică compusă din nuanțe de albastru, verde, ocru și oranj deschide în stânga, o privire asupra vechiului bazar turcesc din

Tulcea¹⁶, cunoscut și sub denumirea de „sub coloane”. Timp de aproape un secol (începând cu anul 1866), piața sau bazarul turcesc a reprezentat centrul

¹⁴ ***, Constantin Găvenea, *UAP România...*, p. 14.

¹⁵ <https://www.tlgraf.ro/imagini-inedite-delta-primul-mare-hotel-construit-in-tulcea-cum-arata-in-1968/>.

¹⁶ <https://discoverdobrogea.ro/bazarul-turcesc-din-tulcea-monumentul-istoric-demolat-in-perioada-comunista/>.

comercial al Tulcei, fiind de altfel și cel mai mare ansamblu arhitectural de acest tip din sud-estul Europei.

Inv. 442, Strada Mahmudia¹⁷, acuarelă și accente de creion negru gras, pe hârtie ușor îngălbenită cașerată pe hârtie ocru-deschis, 35,1x50,5 cm, 1959 (?)

Centrul orașului Tulcea din prezent era acum un secol ocupat de un liman al Dunării¹⁸, limitat de dealul Mahmudiei și de cel al Babadagului. Lucrarea redă intersecția străzii Mahmudiei cu Strada Basarabilor, pe care se regăsea

ansamblul arhitectonic al bazarului turcesc (în centru-dreapta). În fundal, pe cerul azuriu, se profilează minaretul Geamiei din Tulcea.

Inv. 511, Animație în Bazar, litografie pe hârtie gălbuie groasă, 32x48 cm, nedatat, tiraj 1/9

Lucrarea face parte din ciclul „Ipostaze ale peisajului tulcean” și este primul exemplar imprimat dintr-un tiraj de nouă. Imaginea redă monocrom centrul comercial al orașului Tulcea,

respectiv Bazarul, populat de numeroase siluete aflate în mișcare. Desenul este dinamic, liniile scurte, iar zonele de lumină și umbră conferă imaginii un aspect pitoresc, învechit, de carte poștală. Artistul a fost consultat de către Președintele Raionului atunci când s-a pus problema resistematisării centrului prin demolarea anumitor clădiri sau ansambluri, printre care și Bazarul. C. Găvenea i-a „explicat că fostele prăvălii de sub coloane, care nu cer un mare efort bănesc pentru a fi consolidate, pot fi folosite pentru o serie de

magazine....dar în special ar rămâne o atracție deosebită din punct de vedere turistic.”¹⁹ Din păcate argumentele artistului nu au avut ecou, iar demolările și-au urmat cursul. Pentru a le păstra însă memoria, după propria mărturisire „a trebuit ca după orele de școală s-o iau înaintea lor, desenând pe hârtia litografică clădirile ce urmau să fie doborâte la pământ.”²⁰

Inv. 512, Strada Isaccea²¹, acuarelă pe hârtie albă groasă, 28,4x37,5 cm, 1954

¹⁷ Lucrarea apare în volumul lui Constantin Găvenea citat mai sus, la pagina 295, cu titlul „Sfârșitul Străzii Mahmudia” și este datată 1959.

¹⁸ Constantin Găvenea, *op.cit.*, p. 35.

¹⁹ Constantin Găvenea, *op.cit.*, pp. 48-49.

²⁰ *Ibidem*, p. 49.

²¹ Lucrarea apare în volumul lui Constantin Găvenea, la pagina 299, cu titlul „Strada Isacsei. Restaurantul `Vârful cu dor` al lui Mănescu”.

Acuarela realizată în nuanțele specifice peisajului urban descris de Găvenea (albastru, violet, verde) redă strada Isacei, clădirile cu unul sau două nivele și cu ferestre înalte cu obloane colorate. Pe stradă și pe trotuare sunt siluetele orășenilor dar și o căruță, lucru ilustrativ pentru nivelul de dezvoltare al urbei în anii '50 ai secolului XX. Pe stradă erau o serie de imobile care astăzi nu mai există, printre care un atelier de sculptură și marmură, un restaurant și chiar și o casă de toleranță transformată ulterior într-o cantină a săracilor²².

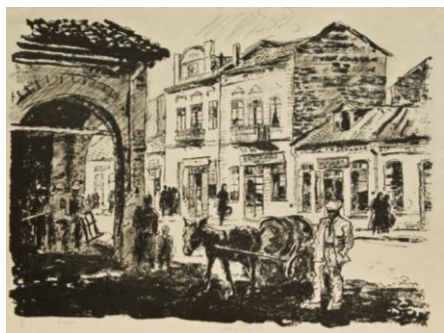
Inv. 513, Obloanele roșii, acuarelă pe hârtie albă, 32,8x48,2 cm, 1961 sau 1969 (?)

Lucrarea redă farmecul urban al clădirilor înghesuie din partea stângă, alături de siluete de oameni și animale de povară. Construcțiile sunt luminate și au obloane viu colorate.

Inv. 514, Iarna la Tulcea, acuarelă și accente de guașă pe hârtie albă groasă cu filigran rotund, 49,6x63,8 cm, nedatată

Peisajul de iarnă se desfășoară privitorului dintr-o perspectivă inversă. Case cu acoperișuri pline de zăpadă, un copac solitar desfrunzit și câteva siluete în mișcare pe o stradă compun peisajul realizat în game de ocru, brunuri, violet și accente de verde, roșu și albastru.

Inv. 521, Sacagiu, litografie și accente de cărbune pe hârtie ușor îngălbenită, groasă 43,5 x 57,2 cm, nedatată

Litografia este primul exemplar dintr-un tiraj de zece și are notat în centru, jos, cu creionul: „Tulcea/Măgăruș cu povară”. Peisajul pitoresc este realizat într-un desen realist cu influențe postimpresioniste. Personajele sunt asemenea unor umbre, nu au trăsături

(lucru specific tuturor lucrărilor litografice ale artistului și chiar și acuarelelor). În lucrările lui Găvenea, spațiul înconjurător, fie urban, arhitectonic, fie natural, este personajul principal. Elementul uman, secundar, este cel care plasează însă imaginile surprinse în planul unei realități istorice,

²² Constantin Găvenea, *op.cit.*, p. 299.

cronologice. Peisajul urban descris de litografie completează imaginea căruței sacagiului²³ îmbrăcat în costum, de altfel singurul a cărui îmbrăcăminte este redată în lumină (restul figurilor au straiile imprimate cu cerneală neagră). Sacagiii erau persoane de regulă în vârstă, care cărau apă în butoaie mari, poziționate în căruțe trase de cai sau măgari. Apa era cumpărată de locuitorii care nu aveau acces la fântâni sau era folosită în caz de incendii, fiind cunoscut faptul că sacagiii îi ajutau pe pompieri în aceste cazuri.

Inv. 537, Monumentul Independenței, acuarelă pe hârtie albă groasă, 42x55,8 cm, 1977

Acuarela este realizată într-o cromatică rece, compusă din nuanțe de verde, albastru și violet și redă Monumentul Reanexării Dobrogei la România, cunoscut localnicilor ca Monumentul Independenței²⁴. Acesta, alături de statuia lui Mircea cel Bătrân și bustul lui Ioan Nenițescu (toate distruse în

timpul Primului Război Mondial) au fost realizate prin colectă publică, Tulcea fiind printre primele orașe în care s-a implementat această modalitate de finanțare. Peisajul lui Găvenea cuprinde în dreapta colnicul Hora pe care se înalță Monumentul, privirea fiind din spate, din zona străzii Orizontului de astăzi. Dincolo de deal se vede Dunărea și, pe malul ei, câteva macarale.

Inv. 586, Strada Progresului iarna, acuarelă și urme de cărbune pe hârtie albă groasă, 33,6x50 cm, 1978

Acuarela în tonuri reci și calde perfect echilibrate redă dintr-o perspectivă de zbor de pasăre strada Progresului din Tulcea (fosta stradă Sfântul Nicolae). Siluetele aflate în mișcare pe stradă și pe trotuar se îndreaptă spre Casa Avramide, ce ocupă în fundal locul central. Aceasta a aparținut

afaceristului și industriașului Alexe Avramide, iar începând cu anii '50 ai secolului XX a fost sediul primului muzeu tulcean, cunoscut de-a lungul vremii ca Muzeul Delta Dunării²⁵.

²³ *Ibidem*, pp. 116-119.

²⁴ <https://www.ziuaconstanta.ro/stiri/ziua-dobrogei/scriedobrogea-istoria-zbuciumata-a-unui-simbol-care-a-renascut-precum-pasarea-phoenix-monumentul-independentei-din-tulcea-643901.html>.

²⁵ <https://artamuzeutulcea.ro/casa-avramide/casa-avramide-istoric/>.

Inv. 1082, Case Vechi pe Strada Banatului, litografie pe hârtie ușor îngălbenită, groasă, 37x46 cm, 1956

Strada Banatului²⁶ face parte din fosta mahala turcească a orașului Tulcea. Litografia redă case dispuse pe panta străzii pavate cu piatră. Desenul este spontan și modulată, iar imaginea pitorească are un caracter universal.

Inv. 1669, Iarna pe faleză, acuarelă și urme de cărbune pe hârtie albă groasă, 36x47,9 cm, 1983

Peisajul de iarnă este surprins pe faleza orașului, cu vedere dinspre Hotelul Delta spre blocurile turn și spre șantierul naval și combinatul metalurgic, ale cărui furnale fumegă pe cerul violet-ceșos. La chei²⁷, în dreapta, numeroase ambarcațiuni de mici dimensiuni și viu colorate populează portul tulcean.

Inv. 1939, Bazarul²⁸, acuarelă pe hârtie albă, 36x47,8 cm, nedatat

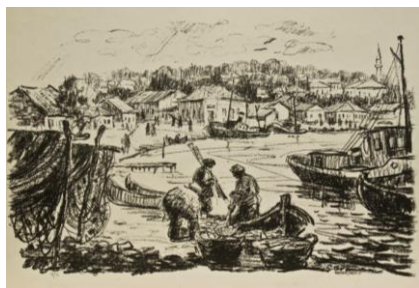
Peisajul este realizat într-o cromatică luminoasă, ce utilizează albul suportului pentru a evidenția construcțiile pitorești ale orașului Tulcea. Bazarul turcesc este surprins într-o zi însorită, animat de o mulțime de figuri și animale de povară. Construcțiile înalte, cu storiuri colorate la uși

și ferestre, încadrează strada lată ce se întinde liniar, oblic spre dreapta. Culorile sunt așternute cu atenție dar spontan, instinctual și gestual, în pete transparente, semitransparente și opace.

²⁶ O fotografie a caselor care au servit drept model pentru această litografie, dar și pentru acuarele se găsește reprodușă în volumul lui Constantin Găvenea, *op.cit.*, p. 303.

²⁷ Primul chei al Dunării a fost realizat sub Ahmed Rezim Pașa, cel care a inițiat și construcția Conacului Pașei (astăzi Muzeul de Artă din Tulcea), a fostei primării, a geamiei precum și a primului sistem de alimentare cu apă prin conducte a lăcașului de cult musulman, vezi Constantin Găvenea, *op.cit.*, p. 62.

²⁸ În aceeași lucrare citată, a lui Constantin Găvenea la p. 47, acuarela apare reprodușă cu titlul „Începutul Coloanelor spre strada Griviței”. La p. 60 este reprodușă o fotografie din arhiva personală a artistului, ce redă ansamblul coloanelor înainte de demolare.

Inv. 2196, Vadul pescarilor²⁹, litografie pe hârtie ușor îngălbenită, groasă, 41x58 cm, nedatat, 9/16

Peisajul redă pe orizontală malul Dunării, cu vedere dinspre zona vechiului port. În prim plan, de la stânga către dreapta, sunt năvoade așezate la uscat, bărci, trei pescari care descarcă pește în panere și o ambarcațiune. În plan secund, de la stânga spre dreapta, este schițat malul cu două ambarcațiuni, trecători, case și un deal acoperit de vegetație. Cerul are nori răzleți, abia schițați, imprimați cu o intensitate cromatică redusă. Marginea din dreapta închide peisajul cu silueta geamiei. Analizând lucrarea, observăm că artistul nu a ținut cont de faptul că imaginea desenului va fi imprimată în oglindă, motiv pentru care cotul Dunării din zona pe care am identificat-o ca reprezentând locul scenei este spre stânga și nu spre dreapta, așa cum este în fapt. Liniile sunt ferme, modulate pe alocuri și accentuate în umbre.

Inv. 2206, Blocul autoservirii din centru, litografie pe hârtie ușor îngălbenită, groasă, 37x48,5 cm, nedatat, 1/14

Artistul a surprins în lucrare construirea blocului autoservirii din centrul Tulcei vechi. Acesta este schițat în planul secund, dreapta, după un rând de prăvălii. Primul plan, de la dreapta spre stânga, este marcat de o stradă cu trotuare și pietoni. Cerul este brăzdat cu nori răzleți, abia schițați.

Inv. 2220, Tătăroaice sub coloane³⁰, litografie pe hârtie albă cu fundal galben, 42,5x56 cm, nedatat, 10/16

Litografia, al zecelea exemplar dintr-un tiraj de 16, redă două personaje feminine în straie orientale, deplasându-se pe sub coloanele ansamblului Bazarului turcesc din Tulcea. Pe strada ce se profilează dincolo de coloane, în partea stângă, înaintea o căruță trasă de un măgar. Personajele poartă șalvari, bluze cu mâneci lungi și

²⁹ Pe locul vechiului port întemeiat de locuitorii cetății Aegyssus, s-a format Portul pescarilor sau Vadul pescarilor, acesta fiind locul din care pescarii lipoveni plecau la pescuit, de-a lungul Dunării și spre deltă. Reproduse fotografice ale vadului și chiar a litografiei din colecția muzeului se pot consulta în aceeași lucrare a lui Constantin Găvenea, *op.cit.*, pp. 51-58.

³⁰ Lucrare reprodusă în *Ibidem, op.cit.*, p. 46.

au capetele acoperite cu broboade. Liniile sunt ferme, cu intermitențe pe alocuri, modulate și accentuate în umbre. Contrastul de luminozitate și liniatura desenului conferă imaginii un aspect pitoresc.

3. Tulcea – Delta Dunării în viziunea lui Constantin Găvănea

La scurt timp după mutarea lui Constantin Găvănea la Tulcea, acesta începe să lucreze în tehnici grafice, îndeosebi în tempera și acuarelă pe hârtie. Aceasta din urmă este cea care a putut surprinde spontan, instinctual, aproape simultan, toate schimbările prin care trecea Delta de la an la an, de la anotimp la anotimp, de la noapte la zi. Artistul recunoaște că „de fapt ea, Delta, e frumoasă în fiecare anotimp, chiar în cel al iernii, când totul pe grinduri este acoperit de stratul alb, pufos, cu sclipiri argintii al zăpezii și trunchiurile scorburoase ale sălcilor desfrunzite, pădurea imensă de stufăriș (...) toate par încremenite ca la un semn magic. Pe drumurile ei de apă, mergând ani în șir cu șalupa, cu barca sau pe jos, străbătând-o în lungul și latul ei, de la malul mării și grindul Crasnicol la Periprava, de la Gura Portiței, Periteașca și insula Sahalin la Mila 23 și pădurea Letea, am pătruns în liniștea ei primitoare.”³¹

Vorbind despre una dintre expozițiile sale de acuarelă, în 1971 Andrei Pleșu remarca că „artistul a ales această tehnică a apei pentru a ne introduce într-o mirifică împărăție a apei: Delta. Lumina cristalină a fluidului își găsește în opera lui Găvănea o reprezentare, am zice, vrăjitoarească. Adăugați la această tandră melancolie a culorilor și lirismul înțelept al imaginii. Expoziția aceasta singuratică și tihnită ca o insulă, ne-a atras, discret, atenția. E plăcut uneori să privești lumea printr-o lacrimă” (Andrei Pleșu, „Contemporanul”, 1971³²).

„Pictor al Deltei - sau poet al Deltei - ce titlu poate fi mai frumos decât acela de a fi recunoscut drept stăpân al sufletului unor locuri? Din har și modestie, din muncă și dragoste, din admirație pentru oameni și locuri, maestrul Constantin Găvănea a scris una dintre cele mai frumoase pagini ale istoriei acuarelei românești.” (Radu Ionescu „Delta” Tulcea, 1974³³)

Din totalul celor 145 de lucrări unice de grafică inventariate în colecția muzeului tulcean, aproximativ 31 de lucrări de acuarelă descriu prin intermediul acestei tehnici, de cele mai multe ori rapid și pe un suport umed, în manieră impresionistă, peisajul mirific, luxuriant al Deltei Dunării.

Despre procesul său de creație, însuși artistul recunoștea că „am stricat multă hârtie, culoare și timp (...) până ce lucrând an de an, am reușit să captez atmosfera, liniștea și lumina întinderilor de ape, în care se reflectă ca într-o oglindă trupurile șalupelor, remorcherelor, barcazelor, bogata vegetație de stufăriș și sălcii, aspectul vătos al norilor, apusurile sau răsăriturile de soare,

³¹ Ibidem., p. 330.

³² Florica Cruceru, *Artele la malul mării*, Ed. Muntenia, Constanța, 2006, p. 83.

³³ Adrian Pal, *Filiala Uniunii Artiștilor Plastici Tulcea 1972-2017*, Tulcea, 2017, p.164.

care-și scaldă simfonia de culori în apa liniștită a ghiolurilor, canalelor sau a Dunării...”³⁴

Iată, în cele ce urmează, o mică parte a lucrărilor ce susțin aprecierile critice de mai sus și care fac parte din patrimoniul muzeal tulcean.

Inv. 975, Înserare în Deltă, acuarelă pe hârtie albă groasă, 27,8x39 cm, nedatat

Nave cu catarge înalte sunt dispuse în stânga, dar și median în jurul unei ape line, cu aspect de oglindă. Cromatic, peisajul este construit din nuanțe de violet, brun-roșcat, albastru, ocră, și oranj. Culorile sunt așternute spontan, instinctual cu zone de interferență multiple.

Inv. 976, Inundație (La Mila 23)³⁵, acuarelă pe hârtie albă groasă, 34,8x50 cm, 1977

Case și copaci înalți, desfrunziți, sunt inundate în plan apropiat. Trunchiurile arborilor sunt înclinate sub forța apelor. Domină nuanțele de violet pentru copaci și cer, luminate de un verde deschis-

albastrui al apei și de galbenul ce evoluează spre ocră, al caselor din stânga imaginii. Culorile sunt transparente, așternute cu atenție și spontaneitate și interferează contribuind la atmosfera deltaică.

Inv. 1199, Peisaj din Deltă, acuarelă și tuș negru pe hârtie albă, 34,4x48,7 cm, nedatat

Peisajul specific Deltei este realizat într-o cromatică luminoasă, ce echilibrează nuanțele calde și pe cele reci. Tușul negru conturează precis elementele compoziționale. Un canal proaspăt dragat ocupă spațiul median al lucrării.

În dreapta, în fundal este vizibilă o dragă, o navă tehnică destinată săpării sub apă pentru adâncirea sau nivelarea fundurilor pe canalele navigabile sau în bazinele portuare. În stânga acesteia,

³⁴ Constantin Găvenea, *Amintiri și imagini din Tulcea de odinioară*, Casa Corpului Didactic Tulcea, Editura „Școala XXI”, Tulcea, 2004, p. 3.

³⁵ <https://www.dunareaveche.ro/mila-23-satul-campionilor/>.

patru siluete de muncitori sunt realizate minimalist. Pe spațiul canalului plutește, în stânga, o ambarcațiune de mici dimensiuni.

Inv. 1377, Toamna în Delta, acuarelă pe hârtie albă groasă, 35,8x47,8 cm, nedatat

Compus pe diagonală, peisajul redă luciul apei într-o cromatică rece, de toamnă târzie. Pe spațiul apei, două bărci sunt abia sugerate, plutind. Culorile sunt așternute spontan pe un suport semi-ud, zonele de interferență fiind puține.

Inv. 1668, Înserare pe Lacul Calica, acuarelă și urme de cărbune pe hârtie albă groasă, 39,3x53 cm, 1982

Într-un echilibru cromatic desăvârșit, este redat un peisaj mirific de baltă. În plan apropiat, vegetația bogată încadrează un petic de plajă. Dincolo de aceasta, central, într-o perspectivă liniară, se întinde apa lină a unui lac. Linia orizontului, joasă, este

marcată de vegetație deasă ce se oglindește în luciul netulburat al apei. Cerul înserării ocupă mai bine de jumătate din verticala imaginii. Gama cromatică este compusă din verde, albastru, violet, ocru, brunuri și galben. Culorile sunt așternute în pete transparente, semitransparente și opace, într-o manieră spontană și instinctuală.

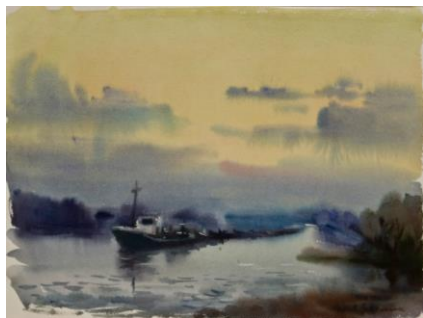

Inv. 1670, Lacul Babadag, acuarelă pe hârtie albă groasă, 35,9x47,7 cm, nedatat

Peisajul este similar celui de pe Lacul Calica, surprins la apus, când culorile naturii se însuflețesc parcă în contradicție cu momentul zilei surprins. Sub un cer albastru-violet cu accente de ocru, se desfășoară un peisaj mirific, cu vegetație bogată în plan inferior și la orizont. Lacul cu apă lină

reflectă abundența vegetației. Gama cromatică, predominant rece, formată din albastru și verde, este încălzită delicat de roz, ocru și brun. O barcă

singuratică, realizată simplu printr-o linie orizontală ușor modulată de acuarelă neagră, plutește în liniște pe întinderea netulburată a apei.

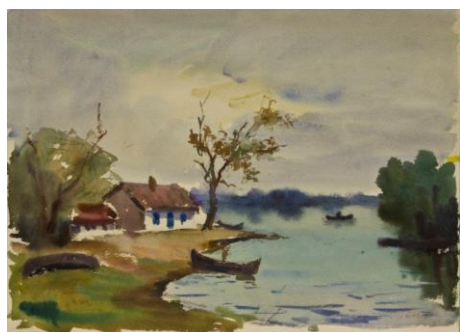
Inv. 1673, Întoarcerea de la pescuit, acuarelă pe hârtie albă groasă, 36x47,7 cm, nedatat

O cromatică bazată în principal pe tonuri de albastru, verde și violet surprinde pe întinderea unui canal, o barcă ce se deplasează spre stânga, pe diagonală. Cerul înserării este realizat prin pete spontane, vibrante, orizontale de acuarelă. Încadrat de vegetație bogată ce se contopește cu apa și cu cerul, peisajul capătă un caracter fotografic pitoresc. Înserarea este luminată de ocrul compact ce susține norii nemișcați. Culorile sunt așternute cu atenție dar spontan, instinctual.

Inv. 1674, Peisaj la Calica, acuarelă pe hârtie albă, 35,9x47,7 cm, 1984

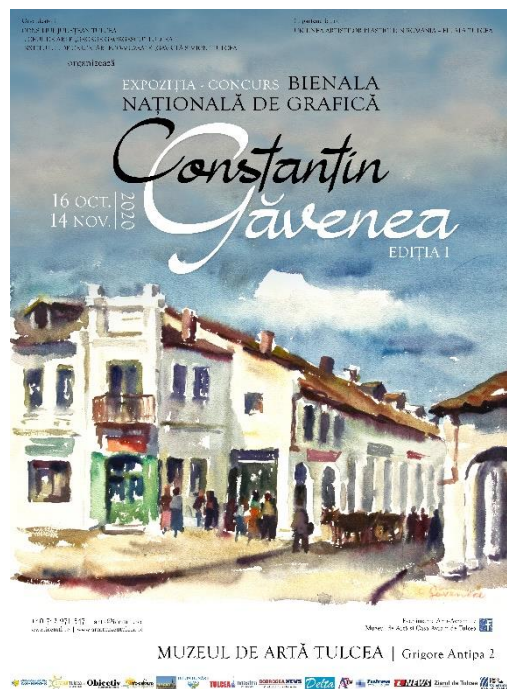
Într-o gamă cromatică echilibrată între nuanțele reci de verde, albastru și violet și cele calde de ocră, roz și oranj, este redat un peisaj de seară. În plan apropiat, vegetație bogată iese, în pâlcuri, la suprafața apei liniștite. Linia orizontului este joasă și demarcată de vegetație deasă ce se oglindește în luciul nemișcat al apei. Cerul înserării ocupă mai bine de jumătate din verticala imaginii.

Inv. 3401, Peisaj din Deltă cu casă, acuarelă cu accente de cărbune pe hârtie ușor îngălbenită, 35x47,8, nedatat

Similar celorlalte peisaje deltaice, lucrarea este compusă pe orizontală. Pe stânga, malul Dunării este marcat de o casă cu bărci acostate în proximitate. În dreapta este un mal cu vegetație bogată. Cerul ocupă planul superior și, ca de obicei, aproape jumătate din spațiul peisajului. Cromatica echilibrată între tonurile reci și cele calde susține tehnica aplicării pe suportul semi ud, zonele de interferență fiind multiple pe întreaga suprafață.

4. În loc de concluzie

a Muzeului de Artă din Tulcea.

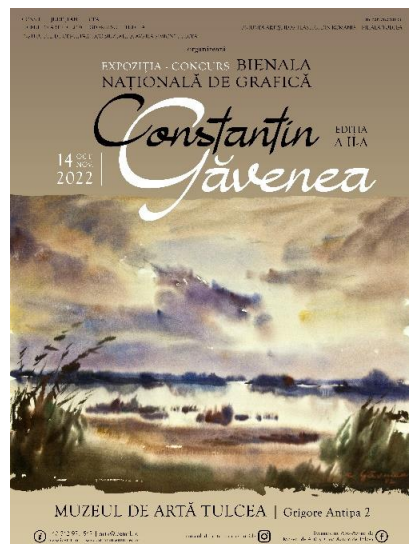
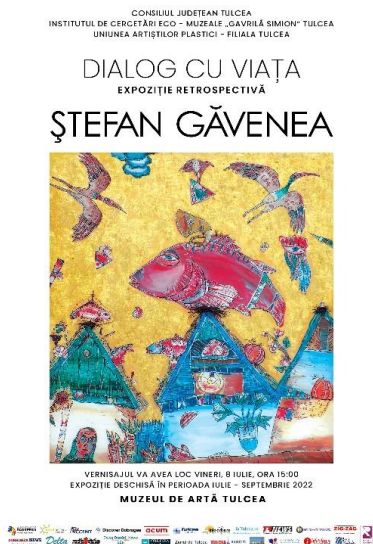
De-a lungul timpului, având în vedere faptul că în cadrul colecției de grafică a muzeului de artă tulcean există un număr substanțial de lucrări ale artistului, s-au organizat expoziții temporare ce au valorificat acest fond bogat. Ultima, așa cum am menționat și în introducere, s-a desfășurat în toamna anului 2019.

Începând cu anul următor (2020), am inițiat Bienalele de grafică ce poartă numele artistului, expoziții-concurs susținute financiar de către Consiliul Județean Tulcea și organizate în parteneriat cu Liceul de Arte „George Georgescu” Tulcea și în colaborare cu Uniunea Artiștilor Plastici filiala Tulcea. La prima ediție a Bienalei a participat, în afara concursului, fiul artistului, Ștefan Găvenea care, în anul 2022, înainte de cea de-a doua ediție a expoziției-concurs, a beneficiat și de o expoziție retrospectivă la parterul aceluiași muzeu.

Constantin Găvenea a fost mai mult decât un artist, profesor sau pasionat de teatru, el a fost un memorialist, un documentarist, un adevărat istoric al Tulcei postbelice, în modul în care a știut cel mai bine: prin artă. Faima sa locală a fost dublată și de o apreciere la nivel național, lucru reflectat în critica vremii și în premiile pe care le-a obținut pe parcursul carierei sale în domeniu. A fost și este în continuare onorat în orașul care, și pe care l-a adoptat, prin Casa Memorială Constantin Găvenea³⁶, bustul³⁷ care tronează în fața Bisericii cu Ceas (Sfântul Gheorghe), numeroasele publicații editate, în majoritate de către urmașii săi, dar și prin activitatea expozițională și editorială

³⁶ <https://www.diaptulcea.ro/despre-noi/casa-memoriala-constantin-gavenea> .

³⁷ <https://www.obiective-turistice.ro/statuia-lui-constantin-gavenea-tulcea> .

Continuând tradiția, și în acest an (2024) organizăm la Tulcea a treia ediție a Bienalei de Grafică „Constantin Găvenea”, care sperăm să fie la fel de bine primită de către artiști și de către public ca edițiile precedente.

**CONSTANTIN GĂVENEA. A GRAPHIC HISTORY OF TULCEA
THROUGH WATERCOLORS AND LITHOGRAPHS
FROM 1951-1984**

Abstract: This study brings to the foreground a fragment of the contemporary history of Tulcea and the Deltaic area, through photographic reproductions of 25 graphic works from the patrimony of the Tulcea Art Museum. Constantin Găvenea, a graphic artist who lived and created in Tulcea, art teacher and one of the founders of the local branch of the Union of Fine Artists, has left through his works realized in watercolor or lithography technique both works with artistic value and true historical documents. The artist was a direct witness to the transformations in the urban space of Tulcea in the period immediately after the Second World War, to the reconfiguration of the city through a policy of demolishing buildings considered bourgeois or not in line with the new vision of the party. Together with the surviving photographs from that period, his works, quickly laid down on paper, give an image of a city that, to us in the 21st century, seems as if it never existed.

Keywords: graphics, history, watercolor, lithography, Tulcea.

**„ÎNTORCÂND SPATELE HAOSULUI DE IERI”.
VIZITELE ȚARULUI BORIS AL III-LEA AL BULGARIEI ÎN ROMÂNIA (30
OCTOMBRIE 1933 ȘI 25-28 IANUARIE 1934)**

Rezumat: La 30 octombrie 1933, pe Dunăre, și în 25-28 ianuarie 1934, la Sinaia și București, au avut loc întâlnirile dintre regele Carol al II-lea și țarul Boris al III-lea.

Rezultatele acestora pot fi cuantificate cu un calificativ modest ca valoare diplomatică și politică. S-a vorbit despre dezghețul relațiilor bilaterale și despre revenirea la încrederea istorică a relațiilor tradiționale, dar limba în care s-au stabilit prioritățile geopolitice regionale a fost diferită. România insista pentru recunoașterea a status-quo-ului teritorial instalat în 1919-1920, în timp ce partenerii de la Sofia apelau la soluțiile oferite de Pactul Societății Națiunilor, care lăsa deschisă reglementarea prevederilor din tratatele de pace prin înțelegeri între negociatori.

Vizita oficială a țarului bulgar la București și Sinaia a fost arareori tratată în cercetările românești de istorie diplomatică. Cum la doar două săptămâni după aceste întâlniri urma să se semneze Pactul Înțelegerii Balcanice, convorbirile dintre Carol al II-lea și Boris al III-lea au fost plasate în cheia reticenței bulgare față de proiect și a eforturilor ministrului de Externe, Nicolae Titulescu, de a-și promova proiectul.

Intenția acestui text este de a devoala cât de nerealiste au fost așteptările românești dinaintea vizitei regale. Răceala dintre cele două capitale, instalată vizibil și între cele două familii regale în ciuda efuziunilor în fața opiniei publice în zilele din ianuarie 1934, a rămas un fapt comun până la semnarea Tratatului de la Craiova, din 7 septembrie 1940, care a retrocedat Dobrogea de Sud Bulgariei. În ciuda promisiunilor, emoțiilor și efuziunilor enunțate public, după 28 ianuarie 1934 regele Carol al II-lea și țarul Boris al III-lea nu s-au mai văzut niciodată.

Cuvinte-cheie: *Carol al II-lea; Boris al III-lea; România; Bulgaria; Sinaia; 25-28 ianuarie 1934.*

* Florin ANGHEL: Prof.univ.dr., Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea „Ovidius” din Constanța; e-mail: fl_anghel@yahoo.com.

„Un fel de Harun al Rașid al vremurilor noastre, însă un țar a cărui evanghelie este Constituția”¹, așa titra pe prima pagină un editorial dintr-unul dintre cele mai populare cotidiene de stânga de la București când, în dimineața cețoasă și rece a zilei de joi, 25 ianuarie 1934, țarul Boris al III-lea al Bulgariei păsea pe pavajul proaspăt dezăpezit al portului Ramadan, din largul orașului Giurgiu. La București încă mai plutea plutea speranța unui miracol: liderii politici continuau să aștepte ca proiectele de viitor, legate de Înțelegerea Balcanică, să fie împlinite printr-un acord și cu guvernul de la Sofia.

Era prima vizită în România a unui suveran bulgar după un sfert de secol. Ea continua întâlnirea din 30 octombrie 1933, de pe yahtul „Ștefan cel Mare”, în timpul unei excursii de șase ore pe Dunăre, între Giurgiu și Zimnicea.

La prima vedere, două întâlniri la nivel înalt în doar trei luni ar presupune un dezgheț istoric al relațiilor bilaterale. Nu este, însă, deloc vorba despre așa ceva. Vizita oficială a țarului bulgar la București și Sinaia a fost precar tratată în cercetările românești de istorie diplomatică. Cum la doar două săptămâni după aceste întâlniri urma să se semneze Pactul Înțelegerii Balcanice, convorbirile dintre Carol al II-lea și Boris al III-lea au fost plasate în cheia reticenței bulgare față de proiect și a eforturilor ministrului de Externe, Nicolae Titulescu, de a-și promova proiectul.

Evoluțiile regionale și continentale sugerau o reconsiderare generală a principiilor definitorii care au stat la baza organizării Europei după Primul Război Mondial. Pactul dintre Germania și Polonia urma să fie semnat la 26 ianuarie 1934², în chiar timpul prezenței lui Boris al III-lea în România, iar formulele securității colective, sub angrenajul Franței, începeau să își dovedească limitele. Chiar Pactul Înțelegerii Balcanice era o încercare de a salva reglementările din 1919-1920 și de a soluționa, prin menținerea *status-quo*-ului, relațiile cu statele învinse, devenite deja puteri în ascensiune, în primul rând Germania și Italia. În discuțiile de la Sinaia și București s-au relevat distinct două opinii: partea română a continuat să susțină sistemul de alianțe și reglementările internaționale survenite în 1919-1920, fără nicio modificare, în vreme ce partea bulgară, invocând prevederi ale Statutului Ligii Națiunilor, a menționat că dorește semnarea de pacte de neagresiune cu vecinii, așteptând modificările prevederilor teritoriale ale tratatelor de pace, în urma unor negocieri și a unor acorduri depline.

¹ Liviu P. Nasta, *Un rege iubit de poporul său*, în „Dimineața”, an 30, nr. 9728, 26 ianuarie 1934, p. 1.

² La 5 februarie 1934, în fața comisiei de politică externă a Senatului polon, ministrul de Externe Józef Beck susținea că, în opoziție cu „opinia generală europeană” potrivit căreia venirea la putere a regimului nazist la Berlin va conduce la „agravarea relațiilor polono-germane”, Polonia „nu a împărtășit” acest sentiment. Dimpotrivă, a asigurat Beck, pactul de neagresiune din 1934 ar fi „creat bazele stabilirii unor relații de bună vecinătate în cadre sigure”. Y. Bizardel, *La politique extérieure de la Pologne*, în „Politique étrangère”, an 2, nr. 5, 1937, p. 430.

Tocmai de aceea, intenția acestui text este de a devoala cât de nerealiste au fost așteptările românești dinaintea vizitelor regale și care a fost parcursul întâlnirilor din octombrie 1933 și ianuarie 1934. Răceala dintre cele două capitale, instalată vizibil și între cele două familii regale a rămas un fapt comun până la semnarea Tratatului de la Craiova, din 7 septembrie 1940, care a retrocedat Dobrogea de Sud Bulgariei. În ciuda promisiunilor, emoțiilor și efuziunilor enunțate public, după 28 ianuarie 1934 regele Carol al II-lea și țarul Boris al III-lea nu s-au mai văzut niciodată.

1. Cum s-a ajuns la întâlniri între Regele Carol al II-lea și Țarul Boris al III-lea?

Primii pași ai suveranului bulgar pe pământul României se arătau după un sfert de secol de la ultima întâlnire la nivel înalt româno-bulgară. La București, se spera că venirea perechii regale să mai atenueze din traumele celui de-Al Doilea Război Balcanic (1913), acela în urma căruia Dobrogea de Sud a fost încorporată României. Acest conflict, scrie Richard J. Crampton, a compromis relațiile Bulgariei cu vecinii și a discreditat *establishment*-ul ei politic³. Încă din 1878, apartenența Dobrogei a construit cadrele generale ale relațiilor dintre România și Bulgaria, împreună cu nivelul de încredere reciprocă⁴. Mai apoi, după 1913, margine administrativă, identitară și strategică a României Mari, Dobrogea de Sud (Cadrilater) a reprezentat motivul fundamental al unor raporturi bilaterale reci între București și Sofia, lipsite de încredere și de perspective de dezvoltare până în 1940⁵. Pe de altă parte, a explicat cercetătorul și jurnalistul Vladimir Mitev, importanța Dobrogei de Sud a rămas mult mai mare pentru Bulgaria decât pentru România. Pierderea ei, regiunea fiind „grânarul Bulgariei”, a dus la un declin al producției agricole din țară iar orașele porturi- Varna (la Marea Neagră) și Ruse (pe Dunăre)- au pierdut *hinterland*-ul⁶ și au decăzut până în 1940. În cadrul Legației bulgare de la București, confirmă Ștefan Nedev, șef al direcției de informații a Statului Major General în 1943-1944 și atașat militar în România în 1938-1941, a funcționat în anii 1920-1930 un post special de „atașat

³ Richard J. Crampton, *Bulgaria 1878-1918. A History*, Columbia University Press, New York, 1983, p. 425.

⁴ Constantin Iordachi, *Diplomacy and the Making of a Geopolitical Question: The Romanian-Bulgarian Conflict over Dobruja, 1878-1947*, în Roumen Daskalov, Diana Mishkova, Tchavdar Marinov, Alexander Vezhenkov editors, *Entagled Histories of the Balkans, vol. IV Concepts, Approaches, and (Self-)Representations*, Brill, Leiden, 2017, pp. 291-393.

⁵ Florin Anghel, *Borderland's Country: South Dobruja. Imperial Nostalgias on the Edge of the National Ideal*, în Emanuel Plopeanu, Gabriel Stelian Manea and Metin Omer editors, „The Empire. Between Dispute and Nostalgia”, Peter Lang Internationaler Verlag Wissenschaften, Berlin, 2021, pp. 173- 191.

⁶ Vladimir Mitev, *Probleme teritoriale și de minorități în istoria relațiilor bulgaro-române*, „Podul Prieteniei”, Sofia, 19.02.2022, <https://www.friendshipbridge.eu/ro/2022/02/19/territoryminorities-ro/> (accesat 8.12.2023).

cultural pentru Dobrogea”⁷. Iar conflictul din 1913, apoi înghețul bilateral vreme de trei decenii, are și o explicație care ține de elite, a menționat Daniel Cain, care scrie că după 1900 în politica bulgară s-au schimbat generațiile, iar foștii politicieni, familiarizați cu societatea românească, au început să fie înlocuiți cu o generație nouă, care nu era legată sentimental de România. Aceasta, în completarea divergenței de proiecte, continuă Cain: Bulgaria Mare contra României Mari⁸.

Doar Regele Carol I, și acesta o singură dată, la sfârșitul lunii octombrie 1902, fusese pe teritoriul țării vecine în calitate de suveran al României, într-o vizită oficială. Atunci, însoțit de prim-ministrul Dimitrie A. Sturdza și de ministrul de Externe, Ion I.C. Brătianu, el a petrecut trei zile la Ruse, Poradim, Plevna, Grivița și în alte câteva locuri în care, în urmă cu 25 de ani, se desfășurase războiul ruso-româno-otoman din 1877-1878⁹. Regii Ferdinand I, Carol al II-lea și Mihai nu au vizitat Bulgaria (în calitate de șefi de stat), cel mai puternic impediment fiind cel politic și diplomatic, mai precis rezultatul Războiului Balcanic din 1913, prin care Dobrogea de Sud a intrat în componența României. Acestui obstacol i s-a alăturat, mai apoi, situația geopolitică și diplomatică dezavantajoasă în care s-a găsit Bulgaria după Primul Război Mondial și în urma prevederilor Tratatului de pace de la Neuilly-sur-Seine din 1919.

Niciunul dintre suveranii României nu a ajuns vreodată în Sofia. Cuplul Carol I - Elisabeta a consemnat și cele mai multe întrevederi cu șeful statului bulgar, principele (apoi, din 1908, Țarul) Ferdinand I. În 1908 și 1909 sunt consemnate și vizitele private ale Reginei Eleonora în România, iar în mai 1911 cea a reginei Elisabeta la Evksinograd, pe malul Mării Negre.

Vizita oficială a țarului Boris al III-lea și a țarinei Ioana (Giovanna) la București și Sinaia, între 25 și 28 ianuarie 1934, a fost singura din perioada dintre cele două războaie mondiale și ultima pe care un șef de stat bulgar a făcut-o în România până la instaurarea regimurilor comuniste. Ea era o continuare a obiceiurilor Țarului Ferdinand I de a vizita pe Regele Carol I,

⁷ Constantin Iordan, *Dobrogea (1878-1940) în istoriografia bulgară postcomunistă*, Editura Academiei Române, București, 2013, p. 197.

⁸ Vladimir Mitev, Daniel Cain, *Dintre toate popoarele din regiune, românii și bulgarii sunt cei mai apropiați*, „Podul Prieteniei”, 2 iunie 2020, <https://www.friendshipbridge.eu/ro/2020/06/02/cain-interview-ro/> (accesat 5.1.2024).

⁹ Daniel Cain, *Diplomați și diplomație în Sud Estul european: relațiile româno-bulgare la 1900*, Editura Academiei Române, București, 2012, pp. 194-195. Despre vizită, în relatările vremii, vezi: România și Bulgaria, „Universul”, an XX, nr. 299, 31 octombrie 1902, p. 1; „Universul”, an XX, nr. 300, 1 noiembrie 1902, p. 3. La Somovit (Samovit), lângă Plevna, Carol I a rostit și o scurtă alocuțiune, redată și ea în presă: „Acum 25 de ani am părăsit Bulgaria ca un învingător; astăzi revin pe acest pământ ca cel mai bun și cel mai sincer prieten al Bulgariei și al armatei bulgare”. *Vizita regelui în Bulgaria*, în „Adevărul”, an XV, nr. 4763, 1 noiembrie 1902, p. 2.

înainte de Războaiele Balcanice¹⁰. Avea să fie și ultima din istorie între doi suverani, român și bulgar.

„În acea vreme- scrie Țarul Simeon al II-lea, fiul lui Boris al III-lea- coroana Bulgariei nu strălucea deloc foarte puternic”¹¹, iar sărăcia devenise atât de apăsătoare încât, pentru a contribui la plata datoriilor de război ale țării, tânărul suveran a decis să reducă la minimum personalul și ceremonialul de la Palatul Regal din Sofia¹². În aceste condiții, Boris al III-lea nu a putut părăsi Bulgaria timp de opt ani, până la vizita în Elveția, din 1926¹³. Abuzat de un tată cu tendințe extreme, tânărul Boris a fost crescut foarte strict, fără mamă de la o vârstă fragedă (5 ani) și în timp devenise un tânăr foarte „suspicios și viclean”, cum îl vedea Dmitri Stanciov, fiul secretarului personal al țarului Ferdinand și unul dintre puținii apropiați ai noului suveran¹⁴. De la începutul anilor 1930, Boris al III-lea s-a alăturat liderilor politici în efortul de a reduce împovărarea memoriei de război, atât în rândul societății cât și în capitalele europene: cel mai de impact gest a fost căsătoria cu Giovanna de Savoia (în 1930), fiica regelui Vittorio Emamnuale al III-lea al Italiei.

Nici opinia publică, nici clasa decidentă de la București nu își doreau o reparare rapidă a relațiilor istorice tradițional bune. Ștefan Petrescu, analizând conținutul media al articolelor despre Bulgaria în primii ani postbelici, a identificat cel puțin doi parametri obsesivi în România față de fostul adversar: „1) rememorarea luptelor sângeroase și a condițiilor inumane din lagărele de prizonieri” din 1917-1918 și 2) „manifestarea violentă a iredentismului bulgar în Dobrogea, mai ales în Cadrilater”¹⁵. Prim-ministrul Aleksandăr Stambuliiski, care a venit la București în ianuarie 1921, în plin îngheț al raporturilor bilaterale, a respins în public ideea că Dobrogea de Sud ar fi reprezentat o piedică în colaborare. El cerea gazdelor „prietenia” și uitarea „trecutului recent”¹⁶. Dar Stambuliiski nu a reprezentat un reper al colaborării dintre București și Sofia. În jurnalul său, prim-ministrul

¹⁰ Hristofor Hesapciev, *Amintirile unui diplomat bulgar în România (1905-1910)*, traducere din bulgară, note și posfață de Daniel Cain, prefață de Elena Statelova, Editura Fundației Pro, București, 2003, pp. 161- 201.

¹¹ Simeon II of Bulgaria (with Stéphane Courtois), *A Unique Destiny. The Memoir of the Last Tsar of Bulgaria, Prime Minister of a Republic*, Stackpole Books, Guilford, Connecticut, 2021, p. 59.

¹² *Ibidem*, p.70.

¹³ *Ibidem*, p.70.

¹⁴ Frederick Chary, *Boris III, Tsar of the Bulgarians*, in Bernd J. Fischer editor, *Balkan Strongmen. Dictators and Authoritarian Rulers of South Eastern Europe*, Purdue University Press, West Lafayette, Indiana, 2007, p. 120.

¹⁵ Ștefan Petrescu, *Corespondenții români de presă în Europa de Sud-Est. Între război și pace (1919-1923)*, în Daniel Cain, Aneta Mihaylova, Roumiana L. Stantcheva, Andrei Timotin editori, *Spre Pământul Făgăduinței, între Balcani și Bugeac. Omagiu doamnei profesoare Elena Siupiur la împlinirea vârstei de 80 de ani*, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Brăila, 2020, pp. 382-383.

¹⁶ *Declarațiile Primului ministru al Bulgariei. Raporturile viitoare dintre România și Bulgaria*, în „Viitorul”, an 13, nr. 3849, 15 ianuarie 1921, p. 3.

Aleksandăr Țankov, un autor al răsturnării regimului lui Stambuliiski, notează că „rezultatele Primului Război Mondial” erau „nesatisfăcătoare și pentru învingători și pentru învinși”, în condițiile în care „Bulgaria a fost în mod repetat pedepsită, umilită și insultată”, ea fiind „jefuită” pentru că „din nou i s-a luat Dobrogea”¹⁷. Prin urmare, nu este de mirare că evoluțiile geopolitice ale celor două state au avut parcursuri paralele și au privit sisteme diferite de alianță, obiectivele lor fiind contondente în ceea ce privește litigiul teritorial referitor la Dobrogea de Sud¹⁸.

Abia la 12 și 13 octombrie 1933 s-a consemnat prima vizită oficială la Sofia a unui demnitar român după Războaiele Balcanice și Primul Război Mondial, după ce prim-ministrul Aleksandăr Stambuliiski (ianuarie 1921)¹⁹ ajunsese la București, o vizită tratată la vremea ei cu răceală și discreție de către oficialii români și opinia publică²⁰. Ministrul de Externe Nicolae Titulescu a fost primit atât de suveran, la Palatul Regal, cât și de prim-ministrul Nikola Mușanov, care îndeplinea și atribuțiile de șef al diplomației bulgare. La dineul de gală oferit lui Titulescu în localul elegant de la „Union Club”²¹, șeful guvernului bulgar avea să sublinieze exact semnificația acestei ferestre deschise: „Bucuria noastră e cu atât mai mare, cu cât pentru întâia oară, de la neuitata vizită a răposatului Rege Carol la Plevna, unul dintre oamenii politici și dintre bărbații de stat cei maieminenți și cei mai merituoși ai României vine să ne facă o vizită oficială și să arate astfel atenția sa față de

¹⁷ Constantin Iordan, *op.cit.*, p. 199.

¹⁸ Alberto Basciani, *Un conflitto balcanico. La contesa fra Bulgaria e Romania in Dobrugia del Sud. 1918-1940*, Editura Periferia, Cosenza, 2001.

¹⁹ Nicoleta Ciachir, *Un început promițător al raporturilor interbelice româno-bulgare în timpul guvernării lui Aleksandăr Stamboliiski*, în „Romanoslavica”, vol. XLVIII, nr.3, 2012, pp. 43-54.

²⁰ Niciun mare cotidian din București nu a acordat spațiu generos acestei vizite, istorice până la urmă, iar activitățile oficiale ale prim-ministrului Stambuliiski la București și Sinaia au fost trimise, sumar, în interiorul paginilor cu știri diverse. *Sosirea d-lui Stambulinski*, în „Dimineața”, an XVIII, nr. 5183, 12 ianuarie 1921, p. 3; *Prietenia cu Bulgaria. Ce ar trebui să aștepte d. Stambulinski*, în „Dimineața”, an XVIII, nr. 3846, 13 ianuarie 1921, p. 1; *Întrevederea dintre d. Stamboliiski și conducătorii partidului țărănesc de la noi*, în „Dimineața”, an XVIII, nr. 5186, 15 ianuarie 1921, p.6; *Înapoierea în Bulgaria a d-lui Stamboliiski. Politica de pace a Bulgariei*, în „Dimineața”, an XVIII, nr. 5188, 19 ianuarie 1921, p. 6; *Sosirea primului ministru bulgar; D-l Stambulinski în audiență la M.S. Regele*, în „Viitorul”, an 13, nr. 3846, 12 ianuarie 1921, p. 3; *Vizita d-lui Stambuliiski. Audiența la Rege. Prânzul de la d. Derussi*, în „Universul”, an XXXIX, nr. 8, 13 ianuarie 1921, p. 3.

²¹ „Union Club” a fost înființat în 1884, între alții de prințul Mihail Cantacuzino, ministru de Război al Bulgariei și de baronul Alfred von Corvin Virgbidsky, șeful Gărzii prințului Alexandru von Battenberg, alături de diplomați străini și oameni politici bulgari, și a reprezentat un loc emblematic de reunire a elitelor politice, diplomatice și intelectuale din Bulgaria până la instaurarea comunismului. Dobrinka Parusheva, *„We Are All Members of the Same Club”: Bulgarian Political Elite and the Union Club*, în „Bulgarian Historical Review”, nr. 3-4, 2012, pp. 64-65.

Bulgaria și de poporul ei”²². Măgulit, Nicolae Titulescu (sosit la dineu după o oră și jumătate de discuții cu țarul Boris al III-lea²³, între patru ochi) răspundea că, pentru instituirea unei încrederi reciproce, „conducătorii politici trebuie să se vadă reciproc în țările lor, trebuie să ia contact cu atmosferele lor și să ajungă, astfel, să armonizeze interesele țărilor lor”²⁴. Ministrul de Externe a simțit nevoia unui potpuriu sentimental înaintea vizitelor regale: la conferința de presă susținută la Sofia, în 13 octombrie 1933, Titulescu invoca în mod convingător că Bulgaria „are soarele Italiei, aerul Elveției și aspectul României, adică trei țări pe care le iubesc”²⁵.

Discursul nu putea înlocui acțiunea iar revederea de la Sofia a dezghețat prea puțin din relațiile bilaterale. Nikola Mușanov amintise lui Titulescu „evenimente destul de triste din trecutul recent care pentru scurt interval au întunecat relațiile de bună vecinătate”²⁶. După plecarea ministrului de Externe, într-un interviu acordat agenției române de presă Rador, la 24 ianuarie 1934, Nikola Mușanov a continuat să insiste asupra „încercărilor ultimilor ani” din raporturile de „prietenie tradițională”²⁷ dintre cele două țări. Cotidianului italian „La Stampa”, prim-ministrul bulgar îi declara de-a dreptul că „Pactul Balcanic este inutil, Europa are Liga Națiunilor”²⁸. Vizitele din 1933-1934 au fost ultimele la acest nivel până la declanșarea celui de-Al Doilea Război Mondial, semnarea Tratatului de la Craiova (7 septembrie 1940) și instituirea regimului comunist la Sofia.

La rândul lui, suveranul bulgar venea la București cu doar câteva zile înainte de semnarea oficială, la 9 februarie 1934, la Atena, a tratatului Înțelegerii Balcanice. Boris al III-lea era angajat într-un tur regional de forță. La 1 octombrie 1933 se întâlnise cu regele Alexandru al Iugoslaviei în palatul de la Evksinograd, lângă Varna iar suveranul de la Belgrad venise de la Istanbul, unde văzuse pe Mustafa Kemal Atatürk²⁹.

Era vremea devoalării publice a profilurilor suveranilor balcanici, toți aflați în interiorul aceleiași generații: Boris al III-lea (născut în 1894), Carol al II-lea (născut în 1893), Alexandru I (născut în 1888), George al II-lea al Greciei

²² Discursul d-lui Mușanoff, în „Universul”, an 50, nr. 282, 15 octombrie 1933, p. 9.

²³ Primirea d-lui Titulescu la Sofia, în „Universul”, an 50, nr. 281, 14 octombrie 1933, p. 11.

²⁴ Răspunsul d-lui Titulescu, în „Universul”, an 50, nr. 282, 15 octombrie 1933, p. 9.

²⁵ D. Titulescu despre vizita d-sale la Sofia, în „Universul”, an 50, nr. 283, 16 octombrie 1933, p. 1.

²⁶ Discursul d-lui Mușanoff, în „Universul”, an 50, nr. 282, 15 octombrie 1933, p. 9.

²⁷ D. Mușanoff despre raporturile româno-bulgare, în „Universul”, an 51, nr. 25, 27 ianuarie 1934, p. 1.

²⁸ Tatiana Solcan, *Relații diplomatice româno-bulgare în perioada interbelică (1919-1940). Documente diplomatice, presă românească și străină*, Editura Junimea, Iași, 2004, p. 129.

²⁹ Vizita M.S. Regelui Alexandru la Varna, în „Universul”, an 50, nr. 271, 4 octombrie 1933, p. 9. Dilek Barlas, *Turkish Diplomacy in the Balkans and the Mediterranean. Opportunities and Limits for Middle-Power Activism in the 1930s*, în „Journal of Contemporary History”, vol. 40, nr. 3, 2005, pp. 441-464; Yonca Köksal, Dilek Barlas, *Diplomacy, State Policies and Muslim Minorities. Turkey's Relations with Bulgaria and Romania (1923-1936)*, în „European History Quarterly”, vol. 53, nr. 3, pp. 520-543.

(născut în 1890) și Zog I al Albaniei (născut în 1895). Eforturile acestora de a promova politicile statelor pe care le reprezentau erau suplimentate de mari așteptări în legătură cu pacificarea regiunii, prin ieșirea Balcanilor de sub amenințările conflictelor militare și a influențelor directe. Cele mai multe speranțe se legau de relațiile de familie stabilite între Curțile regale de la București, Belgrad și Atena, prin grija Reginei Maria³⁰.

Toți acești suverani au fost actorii principali, în anii 1930, ai înlocuirii regimurilor democratice cu altele, autoritare și dictatoriale. Iskra Baeva a explicat că Boris al III-lea, în anii 1930, a fost promotorul autoritarismului în Bulgaria, asumându-și rolul liderului care stabilește obiective de modernizare și care încearcă să le realizeze prin intermediul unei economii dirijate, formulând și promovând idei cu caracter naționalist (în majoritate cu caracter revanșard), pentru a căror realizare se solicită asistența puterilor străine, ceea ce a condus la o apropiere din ce în ce mai mare de Germania nazistă³¹. Doru Lixandru a scris cum, pe parcursul domniei lui Carol al II-lea, s-a produs o demontare controlată a democrației parlamentare și constituționale, culminând cu adoptarea Constituției din 1938 și, mai târziu, în 1940, cu renunțarea la tron³².

Convorbirile de la București și Sinaia din ianuarie 1934 au avut mai degrabă menirea de a liniști diplomații și decidenții de la București și Belgrad, aflați în ultimele pregătiri pentru semnarea Înțelegerii între cele patru state balcanice (România, Iugoslavia, Grecia, Turcia). De aceea, după ce a plecat de la București, suveranul bulgar a explicat reticențele țării sale și factorilor decizionali de la Paris, în timpul vizitei făcute în februarie 1934, în întrevederile cu președintele Albert Lebrun și cu ministrul de Externe, Louis Barthou. La Sinaia, în fața lui Carol al II-lea, Boris al III-lea a convins că privește în cheia realismului politic „ordinea existentă” în Balcani. Românii prezenți la Peleş au auzit de la suveranul bulgar că „numai o politică de înțelegere și de încredere, servind interesele vitale ale celor două popoare, le va putea asigura viitorul mai bun pe care-l merită și va contribui la consolidarea păcii în Balcani”³³.

România și Bulgaria se aflau la răscruce politice. Țarul Boris al III-lea sosea pe peronul gării din Sinaia la nici o lună după ce exact acolo fusese asasinat prim-ministrul I.G.Duca (29 decembrie 1933). Suveranul venea însoțit de prim-ministrul Nikola Mușanov, ce avea să fie răsturnat patru luni mai

³⁰ Daniel Citirigă, *Europa Centrală și tentația federalismului. Istorie și diplomatie în perioada interbelică*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2015, pp. 298- 321.

³¹ Iskra Baeva, *Bulgaria interbelică în umbra celor două catastrofe naționale*, în „Polis”, vol. X, nr. 3 (37), iunie-august 2022.

³² Doru Lixandru, *Carol al II-lea, carlismul și carliștii în România anilor 1930*, Editura Corint, București, 2023.

³³ L.P. Nasta, *Întrevederea regală de la Sinaia și pactul balcanic*, „Dimineața”, an 30, nr. 9374, 1 februarie 1934, p. 9.

târziu de o lovitură de stat (19 mai 1934), condusă de Uniunea Zveno (Kimon Gheorghiev) și Uniunea Militară (generalul Penciu Zlatev).

Imaginea publică a țarului Boris al III-lea în rândul opiniei publice românești era una de simpatie vizibilă. Avusese reverberații în rândul opiniei publice, și mai era încă viu, un amplu articol al scriitorului, publicistului și, acum, deputatului PNȚ Ion Vinea, publicat în timpul vizitei regale din ianuarie 1934 în cotidianul de stânga „Facla”³⁴, despre o întâlnire cu suveranul bulgar într-un compartiment obișnuit de tren, în septembrie 1931. Gustul românului obișnuit pentru domesticul cât mai apropiat de al unei familii cu venituri obișnuite era bine cunoscut și tocmai de aceea țarul bulgar a devenit rapid o figură cât se poate de populară. „Are mișcări degajate, gesturile nițel cam mari, dezaxate, dar mâinile osoase, energice, precise- îl descrie Vinea pe interlocutorul din trenul de noapte spre Paris, unde țarul mergea să o întâlnească pe Giovanna de Savoia. Statura uscățivă, nițel adusă, chipul său de pretutindeni trădează nu o naționalitate anume, ci o clasă bine despărțită, o nobleță sigură de sine, mai mult chiar, o aristocrație firească, definită prin naștere, cultivată de veacuri, până la extrema limită a subțierii, de unde nu e îngăduit să mergi mai departe”³⁵. „Regele- continuă Vinea- călătorea într-un compartiment simplu, încadrat între locul colonelului Draganov și al valetului. Valetul avea loc la masa regelui. Întreaga viață a regelui Boris se reflectă în acest amănunt de umană simplitate și de înțelegătoare solitudine”³⁶. „Un rege – i-a spus atunci Boris al III-lea – poate să-și exercite acțiunea lui binefăcătoare, poate să determine, respectând cu strictețe regimul constituțional, care având aparența că îl limitează, îi dă, dimpotrivă, o mai largă putință de judecată și de domnie”³⁷.

Pentru că a perceput exact competiția de notorietate, Carol al II-lea a introdus-o pe Regina Maria în ceremonialul vizitei oficiale a perechii regale bulgare. Suverana părăsise Iugoslavia la 23 ianuarie, unde fusese găzduită de Regele Alexandru și de Regina Mărioara, pentru a-și aștepta oaspeții bulgari la palatul Cotroceni³⁸. Prin prezența mamei, Carol al II-lea găsisese o soluție protocolară și pentru un impediment major, legat de lipsa fostei sale soții, Elena, trimisă deja în exil, dar și a fiului său, fostul Rege minor (1927-1930) Mihai, acum Mare Voevod de Alba Iulia. Acesta din urmă, în vacanță la mama

³⁴ Ion Vinea, *În tren cu Regele Boris. Un interview înăbușit. Despre podul de peste Dunăre. Despre parlamentarism și constituție. Despre minorități. Două popoare cari ar putea face fapte mari împreună*, „Facla”, an XIII, nr. 900, 27 ianuarie 1934. Reeditat în Ion Vinea, *Opere, vol IX (Publicistica. 1932-1934)*, ediție de Elena Zaharia-Filipaș și Magdalena Răduță, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2012, pp. 392-399.

³⁵ *Ibidem*, p. 393.

³⁶ *Ibidem*, p. 396.

³⁷ *Ibidem*, p. 398.

³⁸ M.S. Regina Maria se înapoiază în țară, în „Universul”, an 51, nr. 24, 26 ianuarie 1934, p.1.

sa, la Florența, a revenit în România abia pe 29 ianuarie 1934³⁹, câteva ore după ce țarul și țarina Bulgariei erau deja la Sofia.

Țarul Boris al III-lea și țarina Ioana aveau să fie ultimii suverani care vizitau România pentru o perioadă care va acoperi următorii 30 de ani. Abia în ultimele zile ale lui septembrie 1964⁴⁰, la invitația liderului comunist Gheorghe Gheorghiu-Dej, Împăratul Etiopiei, Haile Selassie, sosea oficial la București. Negusul a primit toate onorurile oficiale, inclusiv din partea patriarhului Justinian⁴¹ și un titlu *Doctor Honoris Causa* al Universității din București⁴².

2. 30 octombrie 1933: Șase ore pe Dunăre cu Carol al II-lea și Boris al III-lea

În dimineața zilei însoțite de toamnă de 30 octombrie 1933, trenul regal poposea dinspre București în mica gară din Giurgiu. La ora 10, plecat din Ruse, yahtul regal bulgar „Cerno More” acosta în portul Ramadan din fața orașului românesc, pentru ca suveranul bulgar să treacă pe yahtul „Ștefan cel Mare”. Presa de la București a ținut să sublinieze că regele Carol al II-lea era primul suveran român care intra în Bulgaria după 31 de ani. Avea să fie și ultima dată.

Excursia de șase ore, pe Dunăre, între Giurgiu și Zimnicea, pe yahtul „Ștefan cel Mare”, cu regele Carol al II-lea și țarul Boris al III-lea, însoțiți de cei doi prim-miniștri, nu și-a propus reglementarea imediată a raporturilor politice și diplomatice. Era, însă, cât se poate de consistent pasul întâlnirii între cei doi suverani și cei doi șefi de guverne, după o pauză istorică. Mai existau și vulnerabilități interne, de care Carol al II-lea era perfect conștient: prim-ministrul PNȚ Alexandru Vaida-Voevod era la finalul înaltei cariere politice, lui rămânându-i doar câteva zile până la demisia guvernului și înlocuirea lui cu un altul, al PNL⁴³ (la 14 noiembrie 1933). Cel care a devenit ultimul prim-ministru al ultimului guvern PNȚ rămăsese, practic, fără resurse instituționale, rolul său pe yacht fiind mai degrabă de însoțitor decât de decident.

³⁹ *Marele Voevod Mihai se înapoiază în țară*, în „Universul”, an 51, nr. 28, 30 ianuarie 1934, p. 1.

⁴⁰ „Scînteia”, an XXXIV, nr. 6391, 26 septembrie 1964, p. 1; „Scînteia”, an XXXIV, nr. 6392, 27 septembrie 1964, p. 1 și 3; „Scînteia”, an XXXIV, nr. 6393, 28 septembrie 1964, p. 1; „Scînteia”, an XXXIV, nr. 6394, 29 septembrie 1964, p. 1 și 3; „Scînteia”, an XXXIV, nr. 6395, 30 septembrie 1964, p. 1.

⁴¹ *La Patriarhia Bisericii Ortodoxe Romîne*, în „Scînteia”, an XXXIV, nr. 6394, 29 septembrie 1964, p. 3.

⁴² Solemnitatea conferirii titlului de Doctor Honoris Causa al Universității din București, „Scînteia”, an XXXIV, nr. 6394, 29 septembrie 1964, p. 3.

⁴³ Chiar în ziua întâlnirii de pe Dunăre, oficiul PNL, cotidianul „Viitorul” cerea începerea acțiunii de „rezistență cetățenească” pentru răsturnarea imediată a guvernului, fiind invocate anarhia, incapacitatea, criza de autoritate și de soluții. *Pentru dărâmarea regimului. Rezistența cetățenească. Marea adunare de la București*, în „Viitorul”, an 25, nr. 7734, 1 noiembrie 1933, p. 1.

Regele Carol al II-lea a ajuns la Giurgiu venind, cu trenul, de la Bazargic (Dobrici), unde ajunsese după o escală, în 29 octombrie, la Balcic. Acolo, la „Tenha Juvah”, pe malul mării, regina Maria își aniversase în acea zi a 58-a aniversare, alături de o parte a familiei și de apropiați.

Cu câteva ore înainte, la miezul nopții dintre 28 și 29 octombrie 1933, un alt incident de securitate la frontieră se produsese la punctul de frontieră Podul Rupt, pe pâraul Ecrene, între localitățile de frontieră Seke și Ecrene (azi Kranevo), la doar aproximativ 15 kilometri de Balcic. Ziarele insistau că un grup de 10 „comitagii bulgari” trecuseră peste punctul de frontieră și au deschis focul, fără a lăsa în urmă morți sau răniți⁴⁴. Cu doar două săptămâni înainte, în seara zilei de 10 octombrie 1933, în satul Sarî Nebi (azi satul Balik, regiunea Dobrici), din comuna Bairam Bunar (județul Caliacra) (azi, satul Feltfebel Denkovo, comuna Dobricika, regiunea Dobrici), la aproximativ 40 de kilometri de Bazargic (Dobrici), o astfel de incursiune lăsase doi morți în urmă și mai mulți răniți⁴⁵, ceea ce a stârnit proteste inclusiv în fața Prefecturii din Bazargic.

Acum, însă, pentru că la o distanță mică de punctul de frontieră de lângă Ecrene se aflau regina Maria, invitații ei și își anunțase prezența și șeful statului, amploarea evenimentului a căpătat o dimensiune neobișnuită. Atât de mare încât Alexandru Vaida-Voevod a găsit necesar să pună incidentul pe agenda discuțiilor bilaterale. Era, probabil, și o manevră electorală, opoziția liberală acuzând dur guvernul că nu ar mai fi făcut față apărării frontierelor terestre dobrogene.

„Există o veche plângere a cetățenilor bulgari din Dobrogea- îi explica Nikola Mușanov lui Vaida-Voevod- condamnați în lipsă fie pentru dezertare, fie pentru diverse delikte politice. Aceștia, fugiți în Bulgaria, nu se mai pot întoarce acasă, unde își au familiile. Ei trec uneori noaptea frontiera, ceea ce

⁴⁴ Luptă între grăniceri și o bandă de comitagii, în „Universul”, an 50, nr. 299, 1 noiembrie 1933, p. 11; Luptă între grănicerii români și comitagii bulgari, în „Curentul”, an VI, nr. 2065, 31 octombrie 1933, p. 1.

⁴⁵ I. Th. Jereghie, *Atacul banditesc dela Sarâ-Nebi (Caliacra)*//*Povestirea unui membru al familiei atacate de comitagii. Ancheta. Înarmarea victimelor. Măsuri de ordine pentru viitor*, în „Universul”, an 50, nr. 284, 17 octombrie 1933, p. 4; Th. Grigoriu, *Cum s'a produs incursiunea comitagiilor bulgari în Caliacra. Atacul dela Sernibi. Înarmarea victimelor. Manifestația dela prefectură*, în „Adevărul”, an 47, nr. 15.270, 16 octombrie 1933, p. 5. Din opoziție, fostul prefect și deputat PNL de Durostor, Tașcu Pucerea, tipărea în oficiosul liberal „Viitorul” un vitriolant serial îndreptat împotriva guvernului PNȚ. „Suntem inexistenți. Jandarmii dezorganizați, descurajați, nemâncați, neplătiți cu lunile și cu anii, câte 4 în căruță cu o pușcă și 3 cartușe se plimbă ziua pe șosea (căci așa este ordinul) și patrulează până noaptea târziu. Seara obosiți morți se culcă. Iar locul lor îl iau caraualele desbrăcate și desculțe bulgaro-turci cu câte o pușcă ciomag și 3 cartușe fiecare care la primul foc ce îl trage-dacă îl trage, căci nu toți au curajul, pușca se înfundă. Iată paza județelor din Dobrogea Nouă”. Tașcu Pucerea, *Asasinatele din Dobrogea Nouă. Cine poartă vina? Guvernul național-țărănist incapabil de a liniști aceste ținuturi, înarmarea coloniștilor și populația română*, în „Viitorul”, an 25, nr. 7728, 25 octombrie 1933, p.1.

produce mereu incidente la graniță”⁴⁶. Șeful executivului de la Sofia îi definea drept „delicvenți de drept comun” pe cei care agresau armat punctele de graniță, insistând asupra faptului că „autoritățile bulgare îi sancționează când faptele lor sunt dovedite”⁴⁷. Premierul român, excedat de criza politică de la București și conștient de finalul iminent al mandatului, nu a insistat și nici nu a cerut dovezi. El avea nevoie de rezultate concrete pentru a rezista în campania electorală ce urma să vină curând. „Pot să declar că cu această întâlnire- afirma Vaida Voevod către jurnaliștii bulgari de la cotidianul „Utro”- am creat o atmosferă de prietenie, de bunăvoință și de sinceritate, absolut necesare când se caută soluționarea mulțumitoare a unor probleme precum cele care ne preocupă”⁴⁸.

Discuțiile dintre cei doi suverani au durat trei ore, adică jumătate din timpul alocat croazierei. Dacă ar fi să îl credem pe Alexandru Vaida Voevod, „întrevederea a fost foarte cordială și sinceră. Am vorbit despre toate chestiunile care interesează cele două popoare, direct sau indirect”⁴⁹. Nici Nikola Mușanov nu regreta voiajul pe Dunăre de vreme ce, la Sofia, în fața jurnaliștilor, ținea să menționeze că „am motive să fiu foarte mulțumit de întrevederea de astăzi, care va fi, fără îndoială, folositoare pentru ambele popoare”⁵⁰. Iar Boris al III-lea își exprima mulțumirea pentru rezultatele discuțiilor de la bordul yahtului pentru că, revenit acasă, își exprima speranța că „tot așa cum este ziua splendidă de astăzi, așa vor fi și rezultatele acestei întâlniri”⁵¹.

Desigur, nu a fost chiar așa.

Ca să însuflețească atmosfera de pe yahtul regal, Regele Carol al II-lea îl însărcinase pe ministrul de Externe, Nicolae Titulescu, ca, înainte de dejunul oficial, câțiva dintre însoțitorii țarului să primească înalte distincții românești. Între ei, prim-ministrul Nikola Mușanov, răsplătit cu Marea Cruce a Ordinului „Steaua României”, și ministrul de la București, Vladimir Robev, care a primit Marea Cruce a Ordinului „Coroana României”⁵². Boris al III-lea însuși a primit, din mâinile lui Carol al II-lea, Marele Colan al Ordinului „Regele Carol I”, acordat foarte rar și doar șefilor de state sau de guverne aliate și prietene.

⁴⁶ Rezultatele întrevederii dintre regii Carol II și Boris al Bulgariei, *Ce s'a stabilit între suveranii și oamenii de Stat ai celor două țări*, în „Dimineața”, an 29, nr. 9643, 2 noiembrie 1933, p. 1.

⁴⁷ Problemele discutate/O politică de destindere. Chestiunea reciprocității în materie școlară. Înlesniri economice/Paza fruntariei din sudul Dobrogei, în „Universul”, an 50, nr. 300, 2 noiembrie 1933, p. 1.

⁴⁸ O declarație a primului ministru român pentru presa bulgară, în „Dimineața”, an 29, nr. 9643, 2 noiembrie 1933, p.1.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Declarațiile regelui Bulgariei și ale d-lui Mușanoff, în „Dimineața”, an 29, nr. 9643, 2 noiembrie 1933, p. 1.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Decorațiile conferite demnitarilor bulgari, în „Dimineața”, an 29, nr. 9643, 2 noiembrie 1933, p. 1.

Abia apoi, prim-miniștrii Vaida Voevod și Mușanov, împreună cu Nicolae Titulescu, au dialogat pe teme precum situația generală a comunității românești din regiunea Vidin și a comunităților bulgare din Dobrogea⁵³. Tot în principiu, s-a convenit ca în regiunea Vidin și în județele din Dobrogea să se predea elevilor minoritari români, respectiv bulgari, câte șase ore de limbă maternă pe săptămână în clasele primare⁵⁴. În ceea ce privește relațiile economice, au remarcat șefii celor două guverne, acestea erau deteriorate de natura neprietenoasă a celor diplomatice. Bulgaria era nemulțumită de existența unei balanțe deficitare în comerțul bilateral de ani buni, românii manifestând un interes mediocru pentru importul de produse de peste Dunăre. Totuși, a explicat Vaida Voevod, aproape toate mărfurile puse la dispoziție de bulgari se regăseau și în România, în cantități îndestulătoare și de calitate superioare, cu excepția tutunului brut⁵⁵. Într-o cercetare referitoare la raporturile economice bilaterale, Alberto Basciani a stabilit că, cu o Dunăre care devenise după 1919 mai degrabă o barieră politică și diplomatică decât un mijloc de comunicare, comerțul, investițiile și cooperarea economică între ambele maluri au stagnat în anii 1920-1930⁵⁶. În timpul discuției, câțiva oficiali români au fost de acord să avanseze ideea facilitării tranzitului feroviar și rutier prin România a produselor bulgare exportate în Polonia, prin înființarea unei linii de ferry-boat între Ruse și Giurgiu⁵⁷.

Ce a fost pe bătrânul yaht „Ștefan cel Mare”?

Mai întâi de toate, o reuniune bilaterală la nivel înalt menită să dezghețe relațiile bilaterale. Suveranii nu discutaseră niciodată în calitatea lor de șefi de state și nici prim-miniștrii de la București și Sofia nu avuseseră întâlniri bilaterale până la acel moment.

În al doilea rând, excursia pe Dunăre transmitea un puternic mesaj politic în regiune. Proiectul Înțelegerii Balcanice, susținut de diplomația română, prin Nicolae Titulescu, era privit cu o rezervă adâncă la Sofia. Această situație cât se poate de clară a fost remarcată de majoritatea vocilor opiniei publice de la București.

Un editorial tipărit la 2 noiembrie 1933 în cotidianul „Adevărul” indica intențiile celor două părți, anume de a anunța că se pot depăși barierele vechi de aproape două decenii. „Întrevederea de pe Dunăre- se scrie în articol- a

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Problemele discutate/O politică de destindere. Chestiunea reciprocității în materie școlară. Înlesniri economice. Paza fruntariei din sudul Dobrogei*, în „Universul”, an 50, nr. 300, 2 noiembrie 1933, p. 1.

⁵⁶ Alberto Basciani, *Growth without Development: The Post-WWI Period in the Lower Danube. Perspectives and Problems of Romania and Bulgaria*, in „The Journal of European Economic History”, vol.49, issue 3, 2020, pp. 139-164.

⁵⁷ *Problemele discutate/O politică de destindere. Chestiunea reciprocității în materie școlară. Înlesniri economice. Paza fruntariei din sudul Dobrogei*, în „Universul”, an 50, nr. 300, 2 noiembrie 1933, p. 1; Florin Anghel, *Un model strategic româno-polon: canalul Marea Baltică- Marea Neagră în perioada interbelică*, în „Revista Istorică”, 7-8, 1996, pp. 581-590.

avut de scop să creeze atmosfera de prietenie, bunăvoință și sinceritate, fără de care n-ar fi cu putință să se înlăture și obstacolele, care țin încă Bulgaria într-o atitudine de rezervă față de marea acțiune de înfrățire balcanică”⁵⁸. Oficinosul guvernamental național-țărănist „Dreptatea” era de acord că „de o parte și de alta se dovedește clară conștiința necesității de a se împrăștia odată pentru totdeauna toate obiecțiile litigioase, care au depărtat o vreme cele două națiuni, revenindu-se la legăturile tradiționale care au însemnat renașterea politică și națională a Bulgariei și României”⁵⁹. „Cuvântul”, condus de Nae Ionescu, insera editorialul lui Vladimir Ionescu, care semnala „manifestația de cordialitate atât de promițătoare” din timpul croazierei de pe Dunăre, înregistrând și „noul curs pe care se vrea angajată politica bulgară”⁶⁰.

Existau și voci critice, venite dinspre dreapta politică, acolo unde Pamfil Șeicaru afișa într-un editorial din 2 noiembrie o rezervă cu accente agresive față de intențiile autorităților de la Sofia. „Nu aş învălui niciun moment într-o cât de vagă umbră a bănuielii sinceritatea atitudinii Regelui Boris în clipa în care afirmă o politică pașnică față de România”⁶¹, afirmă Șeicaru în textul său. „Dar – continuă el – una este voința Regelui Boris și alta sentimentul poporului bulgar, sufletește îmbibat de o mocnită adversitate față de români. (...) Este mare autoritatea Regelui Boris, acest suveran tânăr și totuși cuminte, înțelept ca un bătrân monarh; dar nu mai puțin puternice sunt temele naționalismului bulgar- teme ce formează catehismul societății „Dobrogea”⁶².

În afara mesajului politic, de destindere, adresat atât publicului intern cât și diplomaților regionale, croaziera de pe Dunăre a celor doi suverani a întărit imaginea favorabilă a țarului Boris al III-lea în rândul opiniei publice românești. Un polemist redutabil de valoarea lui Pamfil Șeicaru, care conducea „Curentul”, nota că „Regele Boris a izbutit să cucerească sentimentele poporului său; o viață de severă corectitudine și de impecabilă măsură în fiecare gest l-a asigurat de ceva mai trainic decât iubirea poporului: STIMA”⁶³.

La stânga politică, cotidianul „Adevărul” afișa explicit opinii dintre cele mai pozitive față de șeful unui stat care nu figura între prietenii și aliații României. „Regele Bulgariei- se susține în text- îmbrăcat în uniformă simplă a generalului de infanterie a armatei sale- e înalt și subțire. Înfățișare simpatică, gesturi naturale, complet lipsite de solemn, familiar cu supușii săi. Ne va face dovadă peste puține minute confirmând un mod de a se comporta cu poporul său, devenit legendar, însă considerat natural în țara lui, unde se păstrează neștirbite moravurile patriarhale, simple ale contactului dintre suverani și supuși. Conduce singur locomotiva, cunoaște pe nume pe toți mecanicii, se

⁵⁸ L. P. Nasta, *Întrevederea de pe Dunăre*, în „Adevărul”, an 47, nr. 15284, 2 noiembrie 1933, p.1.

⁵⁹ *Întrevederea celor doi Regi*, în „Dreptatea”, an VII, nr. 1836, 2 noiembrie 1933, p. 1.

⁶⁰ Vladimir Ionescu, *Umbre și lumini*, în „Cuvântul”, an IX, nr. 3061, 1 noiembrie 1933, p. 1.

⁶¹ Pamfil Șeicaru, *Întrevederea de la Rusciuk*, în „Curentul”, an VI, nr. 2067, 2 noiembrie 1933, p. 1.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*.

îmbracă la fel ca dâșii, circulă pedestru în Capitală și în împrejurimi, se întreține cu bătrânii, botează copiii satelor, ascultă serios sfaturile moșnegilor ce-i ațin calea”⁶⁴. Nici cea mai importantă publicație din România, cotidianul „Universul”, nu a rezistat tentației de a nota câteva aspecte personale legate de țar, în contextul unei adevărate admirații emoționale colective: „Suveranul Bulgariei, deși n-are încă 40 de ani, pare totuși mai în vârstă. Doi ochi vii, blânzi, îi luminează figura”⁶⁵. Ochii albaștri ai lui Boris fuseseră remarcați și de trimisul „Adevărului” la Giurgiu și Ruse: „E brun, tenul mat, ochii albaștri, ce se topesc într-o singură linie când surâde”⁶⁶.

Foarte popularul gazetar F. Brunea-Fox (Filip Brauner) a tipărit în „Dimineața” un episod emblematic din timpul întâlnirii celor doi suverani care a avut un impact major la publicul cititor, avid după asemenea scene. Municipality din Ruse – scrie Fox – a decis să îi dăruiască regelui Carol al II-lea o lădiță cu struguri, ca semn de prețuire pentru minutele petrecute pe cheiul portului. Două dintre eleve au fost desemnate să facă acest gest, la revenirea celor doi șefi de stat din croazieră; emoția a făcut ca cele două adolescente să se fâstâcească și să uite ce aveau de făcut. „Regele Boris-povestește Brunea-Fox- a dat să urce pontonul, schițase câțiva pași, când un oarecare cetățean, fără ținută, s-a adresat familiar:

-Majestate, dar cu strugurii ce facem?

Suveranul a întors capul, fără să se arate surprins de „sans-jena” omului, spre locul din marginea pontonului unde se afla lădița cu struguri, priveghiată de cele două dudui intimidată. A revenit spre regele Carol al II-lea, rugându-l să accepte ofranda. Apoi a plecat, escortat de public și ziariști”⁶⁷.

Povestea lădiței de struguri urma unei alteia, relatată tot în popularul cotidian de dimineață, despre primirea regelui Carol al II-lea pe cheiul portului din Ruse. Acolo, scrie trimisul special al „Dimineții”, „imensa mulțime era ținută în ordine de un cordon de jandarmi. La un moment dat, regele Boris s-a apropiat de cordoane și le-a făcut semn să se rupă pentru a lăsa liberă trecerea celor doi regi prin mulțime”. Ceea ce a urmat, continua febril reporterul de la fața locului, a satisfăcut pe deplin așteptările publicului românesc: „Jandarmii nu au înțeles gestul și au crezut că trebuie să împingă mulțimea mai înapoi. S-a produs astfel o busculadă timp de câteva clipe, până ce regele Boris i-a putut pune capăt explicând ce dorește. În urmă, cei doi

⁶⁴ *Întâlnirea dintre regele Carol și regele Boris. Cei doi suverani s’au întâlnit eri la Rusciuk și Ramadan, în „Adevărul”, an 47, nr. 15284, 2 noiembrie 1933, p. 3.*

⁶⁵ *Întrevederea dintre MM.LL Regii Carol al II-lea și Boris. Cei doi Suverani au fost însoțiți de prim-miniștrii și miniștrii de externe ai celor două state. S-au discutat chestiuni politice și economice, în „Universul”, an 50, nr. 300, 2 noiembrie 1933, p. 1.*

⁶⁶ „Adevărul”, an 47, nr. 15284, 2 noiembrie 1933, p. 3.

⁶⁷ Fox, *Ecouri de la întrevederea regilor//Lada cu struguri. D.Titulescu și premiul Nobel. D.Vaida Voevod despre atitudinea liberalilor, în „Dimineața”, an 29, nr.9643, 2 noiembrie 1933, p.3.*

suverani însoțiți de suitele respective au trecut în mijlocul mulțimii. A fost un moment foarte emoționant. Tot protocolul oficial a căzut într-o clipă în fața acestui gest al regelui Boris. Mulțimea a izbucnit în urale nesfârșite”⁶⁸.

O astfel de avalanșă emoțională față de un suveran nu era chiar un lucru obișnuit și ea fusese exercitată mai mult asupra regelui Ferdinand și a reginei Maria, în vremurile mai recente. Ce este demn de reținut ar fi că Boris al III-lea surclasează la capitolul imagine o mare parte a liderilor din țările aliate României și este o figură singulară, în popularitate, între conducătorii statelor care au fost adversare în primul Război Mondial.

Întâlnirea la nivel înalt dintre cei doi suverani, din 30 octombrie 1933, a deschis mai degrabă speranțe decât oportunități. Ofertele reciproce au fost trecute în agende dar acțiunea comună ulterioară a lipsit. Chiar și cu numai atât, dezghețarea relațiilor bilaterale a reprezentat un pas sănătos în intenția de reclădire a prieteniei istorice și în asigurarea unui sentiment de reconfort diplomatic în preajma semnării Înțelegerii Balcanice, din care Bulgaria avea să lipsească. Abia vizita oficială a țarului Boris al III-lea în România, anunțată cu acest prilej, prefigura un orizont de așteptare mai generos.

3. „Meșteșugarii păcii”. Patru zile cu Regele Carol al II-lea și Țarul Boris al III-lea (25- 28 ianuarie 1934)

Era prima vizită oficială a unui țar bulgar în România la mai bine de 15 ani de la încheierea Primului Război Mondial și fusese programată tocmai înainte cu câteva zile de semnarea, la Atena, a pactului Înțelegerii Balcanice. Bulgaria nu a dat niciun semnal oficial potrivit căruia țarul ar fi venit la București pentru a oferi alternative la construcția de inspirație franceză ci, mai degrabă, că a programat vizita pentru a contribui decisiv la prevenirea unui incendiu regional, pe care țara sa nu și-l dorea. Vizita regală bulgară la București poate fi percepută drept un efort personal de a construi o relație cu Curtea Regală de la București, care era acum departe de standardele austere de la Sofia⁶⁹, și o acțiune oficială de a stinge bănuielile și nemulțumirile românilor în legătură cu problematica regională a menținerii *statu-quo*-ului teritorial.

Prim-ministrul bulgar, Nikola Mușanov, nu lăsase loc de prea multe așteptări de la această vizită. Mai degrabă era vorba despre semnificații simbolice, menite să propună reluarea unei tradiții istorice, din vremea lui Carol I și a lui Ferdinand I al Bulgariei, aceea de a se vedea și discuta frecvent. Cât se poate de frust, cu numai câteva ore înainte de a pleca la București, premierul bulgar anunța, în interviul acordat agenției române de presă Rador, că întregul format al discuțiilor dintre suverani ar fi avut menirea de a „rezolva chestiunile de interesează direct Bulgaria și România”. Relațiile

⁶⁸ Un incident caracteristic, în „Dimineața”, an 29, nr. 9642, 1 noiembrie 1933, p. 1.

⁶⁹ Țarul Simeon al II-lea scrie despre mama sa, țarina Ioana, că era o femeie foarte credincioasă. Simeon II of Bulgaria (with Stéphane Courtois), *op.cit.*, p.59.

bilaterale, mai menționa șeful guvernului bulgar, aveau șansa de a fi repuse pe fundamentele unei „prietenii tradiționale” cu „temeiuri istorice”, prietenie care avusese „încercări” în „ultimii ani”⁷⁰. La Sofia, oficiosul guvernamental în limba franceză „La Bulgarie” credea că vizita în România a suveranilor bulgari ținea, cel mai sigur, de un tip de diplomație practicat cu bună credință și de relații amicale între șefii de state. Mai pe scurt spus, mai bine mai puțin decât nimic, așa cum fusese din 1913 și până acum. „Întorcând spatele haosului de ieri- scrie textul amintit, din 25 ianuarie 1934-, România și Bulgaria se adresează în acest moment nu numai celor două popoare, ci și spiritelor de bună-credință și oamenilor de bunăvoință, pentru a cere concursul lor în vederea unei acțiuni pacificatoare care va ști să fructifice politica de apropiere inaugurată acum”⁷¹. Peste alte câteva zile, Mușanov enumera și câteva dintre considerentele politice și diplomatice care au stat la baza agendei vizitei regale la București: memoria puternică a legăturilor istorice bilaterale, pe care „încercările ultimilor ani n-au putut-o distruge”, anumite „chestiuni litigioase” care prin „bunăvoință” pot fi „rezolvate ușor” și comunitatea bulgară din România, care constituia în opinia Sofiei „un element al loialității și muncii pașnice”⁷².

Premierul bulgar ținea să lămurească și că cel mai important motiv al discuțiilor dintre Carol al II-lea și Boris al III-lea era legat de „liniștirea Balcanilor și consolidarea păcii dintre popoarele Peninsulei”⁷³. Totul în contextul în care, chiar la București, Nikola Mușanov explica refuzul de a semna aderarea la Înțelegerea Balcanică prin „deosebiri față de oamenii de stat români asupra caracterului convențiilor”. „Bulgaria-insista șeful guvernului de la Sofia-duce o politică de pace și înțelegere cu toate popoarele și mai întâi de toate cu vecinii săi. Ea nu are intenții agresive față de nimeni și este gata să îmbrace această declarație a sa în forma diplomatică respectivă. Poporul bulgar, însă, nu poate renunța la acele drepturi pe care i le garantează faptul participării sale în Liga Națiunilor”⁷⁴.

Cu alte cuvinte: pact de neagresiune, da, Înțelegere Balcanică, nu.

Țarul Boris al III-lea și țarina Ioana au sosit în gara din Ruse devreme, într-o dimineață de joi, 25 ianuarie 1934. După un ceremonial simplu și scurt de primire, organizat de primăria orașului și de Regimentul 5 Infanterie bulgar, suveranii s-au îmbarcat pe vasul „Vit”, al Serviciul hidraulic, și au început traversarea Dunării, spre Giurgiu⁷⁵. Așteptați aici de o delegație

⁷⁰ D. Mușanoff despre raporturile româno-bulgare, în „Universul”, an 51, nr. 25, 27 ianuarie 1934, p. 1.

⁷¹ Presa din Sofia despre vizita suveranilor bulgari în România, în „Dimineața”, an 30, nr. 9730, 28 ianuarie 1934, p. 3.

⁷² D. Mușanoff vorbește presei române. Declarațiile făcute de președintele consiliului de miniștri bulgar, în „Dimineața”, an 30, nr. 9373, 31 ianuarie 1934, p. 1.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Sosirea în țară a Suveranilor Bulgariei. Primirea la Ramadan. Sosirea în Capitală. Primirea în Gara de Nord. Cortegiul regal. Dejunul de la palatul regal. Festivalul de la Teatrul Național, în „Universul”,

oficială condusă de Richard Franasovici, ministru al Lucrărilor Publice și Comunicațiilor, oaspeții au plecat imediat, cu trenul, spre București. În Salonul Regal al Gării de Nord, regele Carol al II-lea a fost însoțit de regina Maria dar și de frații săi, regina Elisabeta a Greciei și principele Nicolae⁷⁶.

Trei trăsură regale *à la Daumont*, escortate de două escadroane călări, au parcurs Calea Griviței și Calea Victoriei până la Palatul Regal⁷⁷. În prima caleașcă oficială, asistată de valeți în fireturi și patru telegari negri, au luat loc Carol al II-lea și Boris al III-lea, în cea de-a doua regina Maria și țarina Ioana iar în a treia, ultima, ca o concesie a fratelui mai mare, regina Elisabeta și principele Nicolae⁷⁸. Traseul a fost scurt, vremea destul de rece iar la Palatul Regal de pe Calea Victoriei a fost organizat un prânz frugal, dar oficial, care a durat abia o jumătate de oră⁷⁹.

În grabă, Familiile Regale au plecat să își aranjeze ținutele la Palatul Cotroceni al reginei Maria, iar oficialii care făceau parte din suite au trecut în imediata apropiere, la Teatrul Național, în așteptarea lor. Aici, de la ora 15 Filarmonica a organizat un concert de gală⁸⁰, cu orchestra condusă de George Georgescu și cu trei piese în program: uvertura din „Maestrii cântăreți din Nürnberg”, de Richard Wagner, „Rapsodia română”, de George Enescu și „Till Eulenspiegel”, de Richard Strauss⁸¹. Codurile obligatorii în ceea ce privește ținuta spectatorilor fuseseră trimise de mai multe zile, și anunțate în presă, existând obligația uniformelor albastre, cu decorații, pentru ofițeri, a jachetei pentru oficialii civili și a ținutelor de după-amiază pentru doamne⁸². Nici concertul nu a durat prea mult pentru că, la ora 17, din gara Cotroceni (actuala Băneasa) un tren regal a plecat spre Sinaia, având drept pasageri în vagoane pe membrii Familiilor Regale și oficialitățile române și bulgare. Ajunși seara, în jurul orei 20.15, suveranii au încheiat o zi obositoare cu un dîneu intim, la Peleş⁸³.

Pentru a doua zi, 26 ianuarie 1934, programul oficial a fost plin, cea mai importantă parte cuprinzând convorbiri oficiale, audiențe și recepții. Au existat informații publice potrivit cărora, în cursul zilei, de la Palatul Regal

an 51, nr. 25, 27 ianuarie 1934, p.11; „Dimineața”, an 30, nr. 9729, 27 ianuarie 1934, p. 1, „Adevărul”, an 48, nr. 15.356, 26 ianuarie 1934, p.5; „Curentul”, an VII, nr. 2150, 28 ianuarie 1934, p.5; „Viitorul”, an XXVI, nr. 7805, 27 ianuarie 1934, p. 1; „Dreptatea”, an VII, nr. 1907, 27 ianuarie 1934, p. 1.

⁷⁶ „Universul”, an 51, nr. 25, 27 ianuarie 1934, p. 11.

⁷⁷ Programul oficial al vizitei, în „Adevărul”, an 48, nr. 15.356, 26 ianuarie 1934, p. 5.

⁷⁸ Primirea în Gara de Nord, în „Universul”, an 51, nr. 25, 27 ianuarie 1934, p. 11.

⁷⁹ Vizita Suveranilor Bulgariei. Dejunul dela palatul regal. Concertul dela teatrul Național. Primirea la Sinaia, în „Universul”, an 51, nr.26, 28 ianuarie 1934, p. 1.

⁸⁰ Primirea în Gara de Nord, în „Universul”, an 51, nr. 25, 27 ianuarie 1934, p. 11.

⁸¹ Vizita Suveranilor Bulgariei. Dejunul dela palatul regal. Concertul dela Teatrul Național. Primirea la Sinaia, în „Universul”, an 51, nr. 26, 28 ianuarie 1934, p. 1.

⁸² Programul oficial al vizitei, în „Adevărul”, an 48, nr. 15.356, 26 ianuarie 1934, p. 5.

⁸³ *Ibidem*.

din Belgrad regele Alexandru al Iugoslaviei a telefonat la Peleş și a dialogat cu cei doi suverani⁸⁴ în ceea ce am putea desemna drept prima teleconferință internațională din istoria Casei Regale române. Interlocutorii au aflat, fără doar și poate, și despre semnarea Pactului de neagresiune dintre Polonia, un aliat cheie al României după 1919⁸⁵, și Germania. În timpul discuțiilor dintre cei doi suverani, probabil și în cea cu participarea telefonică a musafirului iugoslav, au fost explicate pozițiile diametral opuse proiectului Înțelegerii Balcanice și dar și perspectivele de a elimina cât mai multe dintre reziduurile memoriei conflictelor militare din 1913 și 1916-1918.

Dimineața devreme, regina Maria, însoțită de tânăra țarină Ioana și de principele Nicolae, a plecat la Stâna Regală, acolo unde Federația română de sporturi de iarnă organiza campionatul național de sanie⁸⁶. Mai târziu, și-a făcut simțită prezența și Carol al II-lea, venit special pentru o baie de mulțime și pentru a înmâna premiile câștigătorilor. După concurs, jurnaliștii români și bulgari acreditați pe lângă delegații au fost invitații oficiali ai Primăriei Sinaia, la elegantul hotel „Palace”, pentru un dejun⁸⁷. La rândul lor, Familiile Regale s-au reunit la Peleş pentru masa de prânz, alături miniștrii cabinetului Tătărescu, a demnitarilor de la Curte, foștilor regiști, mareșalilor și oficialilor Legației bulgare și municipalității din Sinaia⁸⁸.

Seara, de la ora 18, cei doi suverani i-au primit în audiențe reciproce pe șefii guvernelor, Gheorghe Tătărescu și Nikola Mușanov, pentru ca, o oră mai târziu, Boris al III-lea să aibă o întâlnire și cu Savel Rădulescu, subsecretar de stat în Ministerul de Externe, în lipsa lui Nicolae Titulescu, rămas în București, bolnav de gripă. Un ceremonial solemn ulterior, desfășurat la Peleş, a constat în conferirea celor mai înalte ordine și distincții ale celor două state, regele Carol al II-lea primind Marele Cordon al Ordinului „Kiril și Metodiu” iar țarina Ioana Marele Cordon al Ordinului „Coroana României”⁸⁹. Reginelor Maria și Elisabeta, principelui Nicolae, patriarhului Miron Cristea, prim-ministrului Gh. Tătărescu și miniștrilor Constantin Angelescu și general Paul Angelescu, țarul le-a înmânat Marele Cordon al Ordinului „Alexandru I”, în vreme ce Richard Franasovici și prefectul Poliției Capitalei, Gabriel Marinescu

⁸⁴ *Textul pactului balcanic comunicat regelui Iugoslaviei*, în „Universul”, an 51, nr. 24, 26 ianuarie 1934, p. 1.

⁸⁵ Florin Anghel, *Construirea sistemului cordon sanitare. Relații româno-polone, 1919-1926*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2008.

⁸⁶ *Festivitățile dela Sinaia în onoarea Suveranilor Bulgariei*, în „Universul”, an 51, nr. 27, 29 ianuarie 1934, p. 1.

⁸⁷ *Ibidem. Suveranii bulgari oaspeții regelui Carol, la Sinaia. Primarul Sinaiei întâmpină pe regele Boris cu o urare de bun venit în limba bulgară*, în „Adevărul”, an 48, nr. 13.357, 28 ianuarie 1934, p. 8; *Festivitățile dela Sinaia în cinstea Suveranilor bulgari*, în „Curentul”, an VII, nr. 2150, 28 ianuarie 1934, p. 5.

⁸⁸ „Adevărul”, an 48, nr. 15.356, 26 ianuarie 1934, p. 5.

⁸⁹ *Distincții acordate de Suverani*, în „Universul”, an 51, nr. 27, 29 ianuarie 1934, p. 1.

au fost decorați cu Marele Cordon al Ordinului „Meritul Civil”⁹⁰. La discursurile regale, și la recepția oficială din noaptea de 26 ianuarie 1934, au luat parte, alături de membrii guvernului, și diplomații acreditați la București, conduși de nunțiul papal Valerio Valery, în calitate de decan al corpului diplomatic. Aproape de miezul nopții, Dinu Lipatti a fost invitat să interpreteze la pian „Tocatta” lui Johann Sebastian Bach și „Scherzo” de Frederic Chopin, după care George Folescu de la Opera Română din București, acompaniat de Theodor Rogalsky, a cântat patru vechi cântece populare („Jos pe Mureș”, „Unde aud cucul cântând”, „Duce-m-aș și m-aș tot duce” și „Cântec haiducesc”)⁹¹. La final, N.Iorga a oferit țarului un album cu figurile domnitorilor Moldovei și Țării Românești iar țarinei o ediție rară, cu planșe în culori, reprezentând vechea artă bisericească românească (și cu o dedicație în limba italiană)⁹².

La recepția de gală de la Peleş, care a început la ora 22 și a durat jumătate de oră după miezul nopții, s-a consemnat și unul dintre momentele-cheie, așteptate de majoritatea decidenții politicilor regionale balcanice. În toate capitalele acestor țări era așteptată reacția publică și oficială a Bulgariei la ultima discuție la nivel înalt înainte de încheierea Înțelegerii Balcanice. Cu alte cuvinte: prieteni sau dușmani?

În discursuri structurate asemănător, Carol al II-lea și Boris al III-lea au evitat să rostească „eșec” pentru cei care mai sperau la aderarea Bulgariei la structura balcanică de securitate. Ambii suverani au convenit să aducă la lumină memoria istorică a vechilor legături bilaterale⁹³, Carol al II-lea ținând să menționeze reperele cele mai importante: Plevna și Grivița. „Raporturile între România și Bulgaria dăinuiesc de multă vreme”, amintea suveranul român⁹⁴. „Sunt bucuros- îi răspundea Boris al III-lea- să constat că amintirea ospitalității pe care țara Voastră a acordat-o atât de generos făuritorilor libertății bulgare, precum și partea glorioasă luată de România în războiul din 1877 este la Noi mereu vie și constituie un element prețios pentru toate inițiativele ce tind la o apropiere din ce în ce mai strânsă între țările Noastre”⁹⁵.

În punctul atât de ofertant al locurilor memoriei se oprea, însă, consensul transmis public de cei doi suverani.

Dacă regele Carol al II-lea vorbea în discurs de o „consolidare a ordinii existente”⁹⁶ (în Balcani și Europa), țarul Boris al III-lea ținea să fie cât se poate

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ „Universul”, an 51, nr. 27, 29 ianuarie 1934, p. 3.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ Constantin Velichi, *România și Renașterea bulgară*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980.

⁹⁴ *Discursul M.S. Regelui Carol II*, în „Universul”, an 51, nr.27, 29 ianuarie 1934, p. 1.

⁹⁵ *Răspunsul Majestății Sale Regelui Boris III*, în „Universul”, an 51, nr. 27, 29 ianuarie 1934, p.1.

⁹⁶ „Universul”, an 51, nr. 27, 29 ianuarie 1934, p. 1.

de explicit, invocând „pacea și înțelegerea”, dar și „încrederea”, alături de „servirea intereselor vitale ale popoarelor Noastre”⁹⁷ prin susținerea și promovarea acestora. Ajuns acasă, la Sofia, prim-ministrul Nikola Mușanov a explicat mai bine, într-o conferință de presă susținută la 29 ianuarie 1934, ceea ce suveranii doar sugeraseră la recepția de la Peleş, în Sinaia. „Ne-am explicat cu deplină sinceritate- declara Mușanov- și într-o atmosferă de încredere. Am comunicat guvernului român motivele care împiedică Bulgaria de a se alătura la un pact de garanții teritoriale. Reînnoid în același timp expresia fermei voințe a poporului bulgar de a continua o politică de înțelegere și de amicitie cu toți vecinii săi și a dorinței sale de a lua parte la eforturile comune pentru consolidarea păcii, am declarat că Bulgaria este gata să semneze cu statele balcanice pacte de neagresiune”⁹⁸. O confirmare a divergențelor de opinii dar și a eforturilor consistente de a redeschide dialogul a venit și dinspre prim-ministrul Gheorghe Tătărescu, care a simțit nevoia unei explicații publice referitoare la diferitele opinii neconcordante în cadrul discuțiilor bilaterale. Tătărescu a caracterizat pe cei care au discutat la București și Sinaia drept „meșteșugarii păcii” și a continuat: „Am să dezvălui întregul meu gând: am făcut treabă bună pentru cauza cea bună”⁹⁹.

Presa de la București a citit în chei diverse mesajele regale.

În „Dimineața”, cu simpatii la stânga, editorialistul Liviu P. Nasta, exprima convingerea că „Regele Boris a renunțat la orice aluzie împotriva principiului „ordinii existente”¹⁰⁰. Aceluiași, prim-ministrul Mușanov îi declara, la 26 ianuarie 1934, că „nu se poate să semnăm astăzi un pact care ar cuprinde sancțiuni împotriva celor care ar încerca pe cale pașnică să obțină o revizuire a tratatelor de pace. Această atitudine, însă, nu va înrăutăți în nicio privință atmosfera amicală și cordială care există între cele două țări vecine de pe Dunăre”¹⁰¹. Mai entuziasmat, în „Adevărul”, Gheorghe Vlădescu-Răcoasa (viitor demnitar comunist după 1944) era convins că rezultatele vizitei erau atât de promițătoare încât se putea aminti din nou „o uniune a statelor peninsulei” și necesitatea unei „prietenii” cu Bulgaria. Cu „anumite greșeli politice” între cele două state în povara relațiilor bilaterale, se putea spera la începutul unui alt drum, erorile trecutului putându-se repara „la un moment dat”¹⁰². La fel de optimist, Emil D. Fagure a ținut să transmită cititorilor săi din „Lupta” că, la Sinaia, „cuvintele schimbate între cei doi regi au fost

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ D. Mușanoff despre vizita la București, în „Dimineața”, an 30, nr. 9374, 1 februarie 1934, p. 1.

⁹⁹ Primul ministru despre conversațiunile bulgaro-române. Declarațiile făcute de d. G. Tătărescu ziariștilor bulgari veniți la București, în „Dimineața”, an 30, nr. 9374, 1 februarie 1934, p. 1.

¹⁰⁰ L.P. Nasta, Întrevederea regală de la Sinaia și pactul balcanic, în „Dimineața”, an 30, nr. 9374, 1 februarie 1934, p. 9.

¹⁰¹ „Dimineața”, an 30, nr. 9374, 1 februarie 1934, p. 9.

¹⁰² G. Vlădescu-Răcoasa, Legăturile româno-bulgare, în „Adevărul”, an 48, nr. 15.358, 29 ianuarie 1934, p. 1.

puține”¹⁰³. Cu toate acestea, explică Fagure, „conținutul cuvintelor spune destul și rezonanța lor e sinceră și caldă”¹⁰⁴.

De câteva săptămâni în opoziție (mai exact de la mijlocul lunii noiembrie 1933), oficiosul național-țărănist „Dreptatea” avansa prezumții care s-au dovedit eronate. Editoriștii PNT creditau speranțe potrivit cărora la Sinaia, în timpul discuțiilor celor doi suverani, s-ar fi pus „piatra fundamentală” a unor „relații cordiale, prietenești și de încredere între România și Bulgaria”, o „chezășie” a unei „largi înțelegeri balcanice”¹⁰⁵. Mai pesimiști, jurnaliștii de la „Curentul” au trimis publicului un editorial, în 1 februarie 1934, extrem de critic referitor la valoarea politică și diplomatică a vizitei suveranului de la Sofia. În text, se arată că „Bulgaria nu ne promite nimic”, fiind nevoie de „sforțări remarcabile” pentru reluarea prieteniei pe care o invocau suveranii și mulți dintre cei care au participat la discuțiile de la Peleş. Cea mai importantă „sforțare”, continua cotidianul, ar fi constat „într-o voluntară amnistie acordată anilor de după 1913 până astăzi”¹⁰⁶.

A doua zi, destul de devreme dată fiind ora la care recepția de la Peleş se sfârșise, cuplul regal bulgar a plecat alături de regina Maria și regele Carol al II-lea spre reședința suveranei de la Bran. După câteva ore petrecute acolo, cele două Familii Regale au ieșit la o scurtă vizită în Brașov, oprindu-se la Biserica Neagră și la Biserica „Sf. Nicolae” din Șchei¹⁰⁷, înainte de a reveni la Sinaia. Era și timpul, Boris pleca de cu seara, cu trenul, la Periș, la o partidă de vânătoare alături de regele Carol al II-lea și de prim-ministrul Gheorghe Tătărescu.

În acest timp, la București, Nikola Mușanov petrecuse mai bine de trei ore acasă la Nicolae Titulescu, care era încă bolnav. Nu au lipsit explicațiile și promisiunile de a continua relansarea dialogului politic și diplomatic, mai ales în condițiile refuzului public bulgar de a se alătura proiectului regional balcanic. Premierul bulgar a mai ținut o lovitură de imagine de proporții, alegând să depună oficial o coroană de flori la Monumentul Eroului Necunoscut din Parcul Carol. Era primul omagiu adus de un lider al fostelor Puteri Centrale ale Primului Război Mondial pentru soldații români căzuți pe front iar gestul conținea o puternică încărcătură simbolică și emoțională. Abia apoi, Mușanov a ajuns la școala¹⁰⁸ și biserica bulgară din calea Călărași nr. 16, unde s-a întreținut cu bine organizata comunitate din capitala României. Într-un final, în interiorul călduros și elegant al Palatului Sturdza, un somptuos

¹⁰³ Emil D. Fagure, *Raporturile bulgaro-române*, în „Lupta”, an XIII, nr. 3678, 30 ianuarie 1934, p. 1.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ C.G., *Toasturile de la Sinaia*, în „Dreptatea”, an VIII, nr. 1909, 29 ianuarie 1934, p. 1.

¹⁰⁶ Romulus Dianu, *Bulgaria nu ne promite nimic*, în „Curentul”, an VII, nr. 2154, 1 februarie 1934, p. 1.

¹⁰⁷ *Suveranii la Brașov*, în „Universul”, an 51, nr. 28, 30 ianuarie 1934, p. 1.

¹⁰⁸ Panait I. Panait, *Clădirea Școlii Bulgare din București*, în „Revista Monumentelor Istorice”, nr. 1-2, 1993-1994, pp. 181-183.

dineu oficial în prezența omologului român, Gheorghe Tătărescu¹⁰⁹, a adunat pe partenerii dialogului, într-un efort de a elimina cât mai multe dintre asperitățile dialogului bilateral româno-bulgar din ultimii ani.

4. Ultima zi în România: la vânătoarea regală de la Periș și o vizită într-un muzeu național fără electricitate (28 ianuarie 1934)

O fotografie publicată de cotidianul „Dimineața”, pe prima pagină, în colțul din dreapta, de jos¹¹⁰, în ultima zi a lui ianuarie, arată o sanie cu doi pasageri având pe cap câte o căciulă de blană, bine înfășați în haine groase, cu pături alături. Carol al II-lea zâmbește fericit și relaxat. Hainele lui par mai adecvate unei călătorii prin zăpadă, oricum par mai elegante și mai scumpe. Boris al III-lea, cu o manta militară groasă, închisă la culoare, cu un guler cazon de blană, privește absent, fără expresie. Ai zice că e obosit, dacă nu de-a dreptul plictisit. Dacă privești cu atenție, îți poți face chiar și o impresie generală asupra relației personale dintre cei doi. Probabil că, în afara dialogului oficial, între cei doi bărbați încă tineri ar exista prea puține subiecte de conversație personală. Chiar dacă foarte apropiați de vârstă, pe cei doi nu îi lega aproape nimic.

De cu seară, trenul regal plecase din Sinaia cu auguștii pasageri Carol al II-lea și Boris al III-lea, pentru a-i duce la Periș, nu departe de Snagov și de reședința regală de la Scroviște. Pădurea, aflată pe malurile Neajlovului, era cunoscută pentru pasiuni cinegetice iar vizitele suveranilor aici nu erau deloc rare. Momentul își propunea o reuniune strict masculină pentru o bună parte a ultimei zile oficiale într-o situație de protocol destul de jenantă. Este vorba despre lipsa unei suverane pe tronul României, în condițiile în care fosta soție, Elena, se afla în exil forțat la Florența din 1932, după ce obținuse divorțul în 1928¹¹¹. Nici moștenitorul tronului, fostul rege Mihai, acum Mare Voievod de Alba Iulia, nu se afla în țară, fiind exclus de la ceremonialul de la Curte.

Duminică dimineața, la 9, pe peronul miciei gări, cei doi suverani au fost întâmpinați de principele Nicolae, de prim-ministrul Gheorghe Tătărescu, de ministrul de Interne, Ion Inculeț, de generalii Constantin Ilasievici și Ernest

¹⁰⁹ „Universul”, an 51, nr. 28, 30 ianuarie 1934, p. 1.

¹¹⁰ „Dimineața”, an 30, nr. 9373, 31 ianuarie 1934, p.1.

¹¹¹ Arthur Gould Lee, *Regina Mamă Elena a României, prințesă de Grecia și Danemarca: o biografie autorizată*, Editura Humanitas, București, 2019. Despre regina Elena, istoricul Dorin Dobrinca a susținut, într-un material de presă, că „este un personaj destul de puțin cunoscut chiar și în lumea istoricilor, în afară de câteva chestiuni generale legate de mariajul ei cu Carol al II-lea și de această istorie personală nefericită legată de Regele Mihai, de perioada copilăriei și de perioada 1940-1947”. Andreea Ofițeru, *Secolul Regelui Mihai. Mama care a oprit Holocaustul în România. Regina Elena sau cum să rămâi om când lumea înnebunește*, Radio Europa Liberă România, 21 octombrie 2021, <https://www.romania.europalibera.org/a/regina-elena/31527838.html> (accesat 6.01.2024).

Baliff și de prefectul județului Ilfov, Ion Ghiață¹¹². Jumătate de oră mai târziu, în gara Cotroceni coborau și suveranele. Regina Maria, țarina Ioana și regina Elisabeta a Greciei erau întâmpinate de ministrul Lucrărilor Publice și Comunicațiilor, Richard Franasovici, și de alți doi membri ai guvernului, ambii subsecretari de stat la Ministerul de Interne: Victor Iamandi și Sergiu Dimitriu. După un mic dejun frugal, la Palatul Cotroceni, regina Maria s-a oferit să fie ghid țarinei Ioana în vizitele la Biserica Pitar Moș, situată între bulevardul Magheru și Grădina Icoanei, o ctitorie din 1795 a domnitorului Alexandru Moruzi¹¹³, și la Sanatoriul francez „St. Vincent de Paul”¹¹⁴, de la Șosea. La prânz, Reginele s-au înapoiat la Palatul Cotroceni pentru un dejun intim¹¹⁵.

Suveranii, la rândul lor, au luat dejunul la palatul de la Scroviște, după ce echipa vânase 36 de fazani și trei porci mistreți, din care doi erau trofee asumate lui Gheorghe Tătărescu, o reușită „cu două focuri consecutive”¹¹⁶, cum îl lăuda cel mai important cotidian din țară. Spre sfârșitul după-amiezii de iarnă, cu lumină puțină și fără soare, automobilul regal a intrat în București iar țarul a început să își completeze conștiințios ultima parte a programului oficial.

Boris al III-lea a devenit primul șef de stat (și singurul) din coaliția fostelor Puteri Centrale din Primul Război Mondial care a adus un omagiu la Mormântul Eroului Necunoscut, din Parcul Carol. Acest gest oficial a conținut, în sine, o încărcătură politică și diplomatică excepțională, mai ales în

¹¹² *Plecarea Suveranilor bulgari. Vânatoarea regală de la Periș. Regele Boris la mormântul eroului necunoscut. Recepția dela legația Bulgariei. Plecarea din gara Cotroceni*, în „Universul”, an 51, nr. 29, 31 ianuarie 1934, p. 1; *Suveranii bulgari au părăsit țara. Vânatoarea regală dela Periș. Ulfimele vizite în Capitală. Plecarea spre Giurgiu*, în „Curentul”, an VII, nr. 2152, 30 ianuarie 1934, p.1.

¹¹³ Ministerul Culturii, Institutul Național al Patrimoniului, Arhiva Comisiunii Monumentelor Istorice, dosar 0615, Biserica Pitar Moș, strada Dionisie Lupu 45, București, <https://www.arhivacomisiuniimonumentelor.ro/?p=87020> (accesat 6.01.2024). Biserica era situată în imediata apropiere a locuinței ministrului Richard Franasovici, aghiotantul Familiei Regale bulgare din partea regelui Carol al II-lea și a guvernului român, pe durata vizitei. Vila Merope, de pe strada Pitar Moș 20, este opera arhitectului Alexandru Zaharia (Alexandru Zachary). Antoaneta Dohotariu, *Palatul mediteranean în care a fost instalat „Tov.Sadoveanu”, opera arhitectului pe care Bucureștiul interbelic iubea să-l urască. Interviu cu arhitectul Mădălin Ghigeanu*, în „b365”, 23 noiembrie 2022, <https://www.palatul-mediterranean-in-care-a-fost-instalat-tov-sadoveanu-opera-arhitectului-pe-care-bucurestiul-interbelic-iubea-sa-l-urasca-interviu-cu-arhitectul-madalina-ghigeanu-487634/> (accesat 6.01.2024).

¹¹⁴ Sanatoriul Saint Vincent de Paul (azi Spitalul de Endocrinologie „C.I. Parhon”) a fost ridicat pe Șoseaua Jianu (azi Aviatorilor) începând cu 1912. Vezi Oana Marinache, *Sanatoriul St. Vincent de Paul de la Șosea*, în „Adevărul”, 9.12.2018, <https://www.adevarul.ro/blogurile-adevarul/sanatoriul-st-vincent-de-paul-de-la-sosea-1910129.html> (accesat 6.01.2024).

¹¹⁵ „Curentul”, an VII, nr.2152, 30 ianuarie 1934, p.1.

¹¹⁶ „Universul”, an 51, nr. 29, 31 ianuarie 1934, p.1.

condițiile în care Bulgaria nu renunțase la ideea reparării clauzelor teritoriale ale Tratatului de pace de la Neuilly-Sur-Seine, inclusiv în ceea ce privește Dobrogea.

Discuțiile politice dintre premierii Titulescu și Mușanov au conturat și un Comunicat comun, cu un text fără mari promisiuni. Cele două guverne ar fi urmat să aducă în dezbatere și să decidă „grabnic” câteva dintre reglementările care erau așteptate încă de la sfârșitul Primului Război Mondial, mai precis despăgubirile referitoare la situațiile litigioase următoare legii agrare din 1921 și stabilirea și recunoașterea cuantumului pensiilor cetățenilor care locuiseră în cealaltă țară¹¹⁷. Statutul bisericilor și al școlilor urma să fie și el reglementat în viitor, fără a fi precizat un orizont de timp, „sub condiție de reciprocitate”¹¹⁸. Textul comunicatului era foarte laconic în legătură cu recente evoluții regionale, conturând mai degrabă divergențe majore de opinii decât o apreciere comună asupra proiectului Înțelegerii Balcanice. Discuțiile lungi dintre Gheorghe Tătărescu și Nicolae Titulescu, de o parte, și Nikola Mușanov, de cealaltă, nu s-au concretizat în obiective și strategii bilaterale iar rezultatele întâlnirilor dintre Carol al II-lea și Boris al III-lea s-au dovedit fără succes. Miniștrii români și bulgari, scrie textul Comunicatului comun, „au examinat mijloacele de a consolida pacea în Balcani”¹¹⁹. Ce nu se spune mai departe este dacă au fost oferite soluții, chiar minimale, de colaborare. Și nu s-au găsit.

La începutul serii, țarul a ajuns la Muzeul Militar, pe care ținea să îl vadă, dar evenimentul a fost umplut de penibil deși a fost tratat discret de presă. Instituția fusese înființată în 1923 de regele Ferdinand și ei îi fusese alocat fostul Palat al Artelor (construit în 1905-1906), aflat în Parcul Carol¹²⁰. Imobilul era lipsit de rețele electrice, fiind impropriu unui așezământ muzeal și cultural iar Boris al III-lea a admirat artefactele și piesele expuse în semiobscuritate¹²¹. Tot pe întuneric, la lumina unei lumânări, a semnat în cartea de onoare a instituției după care s-a îndreptat spre Biserica Bulgară, unde era așteptat de regina Maria și de țarina Ioana, pentru o jumătate de oră în clădirea Legației Bulgare (din strada Vasile Lascăr 34) și, apoi, la Palatul Cotroceni¹²². De aici, în gara regală Cotroceni au ajuns la ora 20, în trei mașini oficiale- prima, cu cei doi suverani, a doua, cu regina Maria și țarina Ioana și, ultima, cu regina Elisabeta și principele Nicolae- așteptați fiind de cea mai mare parte a membrilor guvernului, în frunte cu prim-ministrul Gheorghe

¹¹⁷ *Întrevederea dintre d-nii Titulescu și Mușanoff*, în „Universul”, an 51, nr. 29, 31 ianuarie 1934, p. 1.

¹¹⁸ *Ibidem*.

¹¹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰ Carla Duța, Muzeul Militar Național-100 de ani de la înființare, <https://www.historia.ro/sectiune/general/muzeul-militar-national-100-de-ani-de-la-2251739.html> (accesat 6.01.2024).

¹²¹ „Curentul”, an VII, nr. 2152, 30 ianuarie 1934, p.1.

¹²² *Ibidem*.

Tătărescu¹²³. Cina a fost servită în tren pentru cuplul regal bulgar, în drumul spre Giurgiu, alături de companionii români trimiși de Carol al II-lea: ministrul Richard Franasovici, Eugen Bianu, directorul general al Siguranței, generalul Florea Țenescu și ministrul Bulgariei la București, Vladimir Robev¹²⁴.

Sosiți la ora 22 în gara Giurgiu, suveranii bulgari s-au îmbarcat pe vasul „Vit” iar, înainte de plecarea programată jumătate de oră mai târziu, Boris al III-lea a transmis, prin ministrul Richard Franasovici, un mesaj de speranță pentru viitorul relațiilor bilaterale: „Sunt fericit să constat că vremea s-a schimbat cu totul, ceața s-a risipit, gheața a început să se topească și pe cer văd lucind steaua tuturor nădejdlor”¹²⁵.

„Eu aș fi dorit de mult această întrevvedere cu Regele Bulgariei – declara Carol al II-lea, în limba română, jurnalistului Stoian Taney de la „Utro”. Între ambele popoare trebuie să se creeze legături durabile, sincere, amicale. Contactul dintre Mine și Regele Boris nu poate să nu aducă rezultate. Puteți fi siguri că astfel de rezultate vor avea o repercusiune favorabilă asupra ambelor popoare”¹²⁶. La întrebarea ziaristului, dacă se poate conta că această întrevvedere va fi urmată și de altele, Carol al II-lea a răspuns categoric: „Sigur că nu va fi cea din urmă”¹²⁷. Regele întârea o mulțime de zvonuri, care mai de care mai optimiste, preluate rapid și de presa de la București și Sofia imediat după plecarea suveranilor bulgari, potrivit cărora în martie 1934, succesiv, Carol al II-lea și Alexandru al Iugoslaviei urmau să ajungă în vizite oficiale în Bulgaria. Ziarele mai avansau și ideea că, în mai 1934, la Sofia s-ar fi programat o reuniune a celor trei suverani¹²⁸. Doar premierul Nikola Mușanov, politician abil și realist, actor principal al discuțiilor din România, s-a dovedit mult mai rezervat, cerând presei să nu mai publice astfel de știri care, în opinia lui, ar fi fost „premature”¹²⁹. Regele Carol al II-lea nu a fost profet, iar întâlnirea dintre cei doi suverani a fost ultima.

5. Concluzii

Carol al II-lea și Boris al III-lea se întâlneau pentru prima dată, ca șefi de stat, după ce relațiile bilaterale fuseseră înghețate încă din 1913, când

¹²³ „Universul”, an 51, nr.29, 31 ianuarie 1934, p. 1.

¹²⁴ *Ibidem*.

¹²⁵ *Ibidem*. Regele și regina Bulgariei au părăsit România. Vizitele și solemnitățile de duminică, în „Dimineața”, an 30, nr. 9372, 30 ianuarie 1934, p. 5; Suveranii bulgari au părăsit țara. Vânătoarea regală dela Periș. Ultimele vizite în Capitală. Plecarea prin Giurgiu, în „Curentul”, an VII, nr. 2152, 30 ianuarie 1934, p. 1.

¹²⁶ Suveranul Bulgariei despre vizita perechei regale bulgare, în „Curentul”, an VII, nr. 2152, 30 ianuarie 1934, p. 2.

¹²⁷ *Ibidem*.

¹²⁸ MM.LL. Regii Carol, Boris și Alexandru se vor întâlni la Sofia, în „Universul”, an 51, nr. 31, 2 februarie 1934, p. 1.

¹²⁹ *Ibidem*.

Dobrogea de Sud intrase în componența statului român. Eforturile venite dinspre București de a normaliza relațiile cu vecinii ostili (URSS, Bulgaria, Ungaria) erau mai vizibile de când portofoliul Externelor fusese investit lui Nicolae Titulescu. La câteva zile după discuțiile de la București și Sinaia între cei doi suverani se semna Pactul Înțelegerii Balcanice după care, în iunie 1934, România și URSS au stabilit relații diplomatice, fără a reglementa, însă, și recunoașterea de către Kremlin a apartenenței Basarabiei.

Rezultatele întâlnirilor de pe yachtul „Ștefan cel Mare” (din 30 octombrie 1933) și de la Sinaia și București (în ianuarie 1934) pot fi cuantificate cu un calificativ modest ca valoare diplomatică și politică. România insista pentru recunoașterea a *status-quo*-ului teritorial instalat în 1919-1920, în timp ce partenerii de la Sofia apelau la soluțiile oferite de Pactul Societății Națiunilor, care lăsa deschisă reglementarea prevederilor din tratatele de pace prin înțelegeri între negociatori.

Toate indiciile publice converg spre ideea că între regele Carol al II-lea și țarul Boris al III-lea nu a existat o legătură personală, în ciuda apartenenței la aceeași generație. Ca structuri umane, erau foarte diferiți, cum deosebite erau și practicile instituționale prin care domneau în țările lor. Aceasta deși nici unul, nici celălalt dintre suverani nu a reușit să domnească în timpul unor regimuri constituționale și democratice, mai devreme sau mai târziu consimțind soluții autoritare și dictatoriale. Este limpede acest lucru: chiar dacă relațiile bilaterale nu s-au dezghețat până la sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial, cei doi suverani nu s-au mai întâlnit niciodată, cu niciun prilej oferit sau nu.

Chiar lipsite de orice rezultate palpabile, vizitele și întâlnirile dintre Regele Carol al II-lea și Țarul Boris al III-lea (din 30 octombrie 1933 și 25-28 ianuarie 1934) au oprit pentru moment degradarea accelerată a relațiilor bilaterale și au amânat cu câțiva ani deznodământul administrării Dobrogei de Sud, până la 7 septembrie 1940.

"TURNING BACK YESTERDAY'S CHAOS". VISITS OF TSAR BORIS III OF BULGARIA TO ROMANIA (OCTOBER 30, 1933 AND JANUARY 25-28, 1934)

Abstract: On October 30, 1933, on the Danube, and on January 25-28, 1934, in Sinaia and Bucharest, King Charles II and Tsar Boris III met.

The results of these meetings can be characterized as modest in terms of diplomatic and political value. There was talk of a thaw in bilateral relations and a return to the historic trust of traditional relations, but the language in which regional geopolitical priorities were set was different. Romania insisted on recognizing the territorial status-quo installed in 1919-1920, while Sofia's partners appealed to the solutions offered by the League of Nations Pact,

which left open the possibility of settling the provisions of the peace treaties through agreements between negotiators.

The Bulgarian Tsar's official visit to Bucharest and Sinaia has rarely been treated in Romanian diplomatic history research. As the Balkan Pact was to be signed only two weeks after these meetings, the talks between Charles II and Boris III were placed in the key of the Bulgarian reticence towards the project and the efforts of the Foreign Minister, Nicolae Titulescu, to promote the project.

The intention of this text is to reveal how unrealistic the Romanian expectations were before the royal visit. The resentment between the two capitals, visibly installed also between the two royal families despite the effusions of public opinion in the days of January 1934, remained a common fact until the signing of the Treaty of Craiova on September 7, 1940, which retroceded South Dobrogea to Bulgaria. Despite promises, emotions and public effusions, after January 28, 1934, King Charles II and Tsar Boris III never saw each other again.

Keywords: Charles II; Boris III; Romania; Bulgaria; Sinaia; January 25-28, 1934.

IMAGINEA LUI IULIU MANIU ÎN PRESA FRANCEZĂ A TIMPULUI

Rezumat: Articolul urmărește modul cum a fost prezentat omul politic român Iuliu Maniu în presa franceză în perioada anilor 1927-1949. Personalitate complexă, ce a jucat un rol de prima importanță în politica internă și externă a României din acea vreme, Iuliu Maniu a atras atenția ziariștilor străini, care au căutat să-l întâlnească și să-i cunoască mai de aproape concepțiile și acțiunile sale.

Cuvinte-cheie: Iuliu Maniu, România, politician, presa străină.

În galeria oamenilor politici din România Mare Iuliu Maniu ocupă un loc aparte, figura sa fiind unică, am putea spune, prin rectitudinea politică, caracterul integru, moralitatea sa indiscutabilă și patriotismul devenit aproape religie în cazul său. Firește rolul său în evoluția politică a României în anii 1918-1948, a fost analizat în amănunt, activitatea sa politică făcând obiectul a numeroase lucrări și studii publicate de-a lungul vremii, în special după 1989, când personalitatea sa a putut fi cunoscută mai limpede și publicului larg. De aceea nu ne vom referi acum la lucruri cunoscute îndeobște, precum lupta sa pentru realizarea Unirii de la 1 Decembrie, activitatea intensă în calitate de lider al opoziției politice sau cea de președinte al Consiliului de Miniștri, funcție pe care a îndeplinit-o în trei rânduri, dar din nefericire în vremuri grele pentru țară.

Vom încerca însă întruchiparea unei alte imagini a lui Iuliu Maniu, acel om politic privit cu atenție, uneori chiar cu admirație, de opinia publică internațională, demers în care am profitat de posibilitatea actuală a accesului la presa franceză a vremii¹. Și dacă alte personalități ale politicii românești din acea vreme au fost tratate „în trecere” de ziarele de la Paris, Iuliu Maniu a avut parte de atenția deosebită a jurnaliștilor francezi, fie ei corespondenți de presă, editorialiști sau scriitori, analiștii politici recunoscuți ai acelor timpuri.

*

* Dr. Constantin CHERAMIDOGLU: Societatea de Științe Istorice din România, filiala Constanța; e-mail: cheramidoglu1959@gmail.com.

¹ Presa franceză a fost consultată la adresa: <https://gallica.bnf.fr/html/und/presse-et-revues/les-principaux-quotidiens?mode=desktop>.

În primăvara anului 1930 revista franceză „Europe nouvelle” publica un articol cuprinzând amintirile unui vechi ofițer francez care, în timp ce negocierile de pace se desfășurau la Paris, a întreprins o călătorie în Europa central-estică, trimis fiind de generalul Berthelot spre a studia situația din acea zonă, în care Franța se implicase în asigurarea ordinii. Tânărul locotenent Roger Vercel (pseudonimul său de scriitor, numele său real era Roger Crétin), s-a întâlnit la București cu colonelul de Tilly ales și el de generalul Berthelot pentru această misiune și în ziua de 23 martie s-au îmbarcat amândoi în trenul Orient-expres îndreptându-se spre Sibiu. Misiunea lor era ca pe lângă evaluarea activității ofițerilor francezi aflați la Arad, Timișoara, Belgrad și Budapesta, să verifice veridicitatea știrilor despre confruntările militare româno-maghiare de la linia de demarcație și despre masacrarea populației civile române din satele din apropierea liniei frontului. Dar dincolo de aceste teme normale pentru niște militari, cei doi emisari mai aveau o sarcină din partea generalului atât de apropiat de România, anume: „activitatea domnului Maniu pe care-l numesc la București <<proconsulul Transilvaniei>> îl interesa pe general. El ar vrea să intre în relație directă cu acesta și dorește să se informeze asupra vieții economice și financiare a acestei țări susceptibile a oferi noi debușee pentru comerțul și capitalul francez. Biroul economic francez de la București ar putea profita de aceste informații”. După ce în prima zi s-au întâlnit cu generalul Moșoiu, în ziua următoare au avut posibilitatea să-l vadă pe Iuliu Maniu. Iată în continuare relatarea locotentinului Roger Vercel:

„Dimineața următoare a fost ocupată în întregime de lunga audiență pe care ne-a acordat-o domnul Maniu. O cameră mică, zugrăvită în alb; o masă de brad pe care se îngămădeau dosare. Ferestrele se deschid spre o grădină de legume, dar cu munți falnici ce se vedeau dincolo de parcela de anghinare. Domnul Maniu s-a ridicat la intrarea noastră: talie mijlocie, ochi cenușii, nas pronunțat, gura cu buze subțiri ce nu s-ar potrivi zâmbetului seducător al românilor de cealaltă parte a Carpaților ce înflorește pe toate fețele. Nu cunoaște franceza așa că am fost întâmpinați de un român: <<Sunteți primii doi francezi cu care am ocazia să conversez. Sunt bucuros de sosirea dumneavoastră și vă rog să ședeți>>. Nu mai eram de mulți ani obișnuiți cu acest discurs laconic. Volubilitatea Orientului, lirismul grecilor, perifriza românilor nu ne-au pregătit pentru acest stil laconic, căci domnul Maniu tăcea. Era primul civil întâlnit de multă vreme care nu ura liniștea. Într-o română greoaie i-am expus obiectul misiunii noastre. Generalul Bethelot ar vrea să lege o relație directă cu președintele Consiliului dirigent al Transilvaniei. N-a părut surprins, dar imediat ne-a semnalat o contradicție a Franței. Consiliul dirigent mandatat de regele Ferdinand, nu a fost recunoscut de Marile Puteri. Cu toate acestea, astăzi un general francez vrea să intre cu el

în relații oficiale. Mai mult, la Paris, delegații săi Mișu Brătianu² și Octavian Goga, participă la lucrările Conferinței de pace. De ce atunci persistă în a-l ignora? A fost ușor să-i răspund. M-am hazardat să-i spun că Transilvania nu era un stat independent ci o provincie românească și că politic Marile Puteri nu au de ce să se preocupe de aceasta. Mi-a replicat că până la o nouă ordine Transilvania se bucură de o autonomie absolută. <<Karoly la Budapesta, eu aici>>. Asocierea cu dictatorul Ungariei era destul de elocventă. Niciodată acest rece și energic transilvănean, acest occidental, nu va deveni vasal, prefectul românilor din Moldova, atât de diferiți de el și de ai lui, prin caracterul lor, prin manierele lor politice, dar poate într-o zi va fi colaboratorul sau poate chiar șeful lor. Astfel din cele două vase comunicante, Transilvania și România, trebuie să fie, în gândirea sa, cel din vest cel care va ridica nivelul celuilalt grație potențialului său civilizator superior. Am avut, în cursul acestei călătorii, alte ocazii de a mă convinge de sentimentul pe care transilvănenii îl au față de oamenii și instituțiile de la București. Se credeau investiți față de aceștia cu o misiune mesianică. Antagonismul care se adâncește astăzi între național-țărăniștii și liberalii români nu are altă rădăcină”.

„Care era situația economică a țării? Am dat asigurări că aceasta interesează în cel mai înalt grad biroul economic francez. <<Centrul muntos este improductiv. Estul se alimentează din Moldova. Vestul, foarte fertil, este acum foarte rău cultivat din greșeala ungarilor>>. Și, scandând cuvintele sale, domnul Maniu a adăugat: <<Dacă nu ocup imediat Transilvania apuseană, dacă nu recuperăm vechea linie de demarcație, aceste regiuni sunt pierdute. Ungurii evacuează totul. În două luni țara va rămâne goală (...) Sârbii, de altfel, fac la fel în Banat>>. Fără a ridica piatra aruncată spre vecin, eu am întrebat care este situația financiară în ceea ce dl. Maniu persistă a numi Statul Transilvan. Președintele semnalează și regretă absența oricărei instituții de credit francez din Transilvania. Înainte de a scăpa de finanțele austro-ungare, dl. Maniu a dorit să creeze la Blaj o instituție în legătură cu Londra și Parisul. A eșuat. Cea mai vie dorință a sa, și ne-a rugat să o facem publică, ar fi să se stabilească la Sibiu, la Brașov, la Oradea Mare, la Alba Iulia, sucursale ale marilor bănci franceze. Se angajează să le ofere toate facilitățile. Sunt într-adevar bogății în Transilvania, spune el, dar nu există capital pentru a le exploata. Mine de aur și argint – cea mai importantă mină de aur din Europa este la Brad. Se extrag 80 de kg. aur brut pe lună; cărbune și fier la Petroșani și la Seilagy (poate Sălaj?), trebuie să mergem să vedem cu ochii noștri bogăția și sărăcia acestor mine lipsite de materiale și de bani. Acest lucru este suficient pentru a rezolva cu ușurință problema cărbunelui, care știe el că ne preocupă. Cărbunele abundă ca și pădurile și apele minerale sau forța de muncă ieftină.

² Este o eroare a autorului textului francez; „Michu Brătianu” nu a existat în acest context, poate fi vorba de Caius Brediceanu, cel care era într-adevăr la Conferința de la Paris, alături de O. Goga și alții.

Apoi a concluzionat: *Aș fi foarte fericit dacă generalul Berthelot ar trimite la fața locului o misiune economică franceză.*

Vrea să ne arate colecția sa de păpuși. (...) Sunt acoperite cu strălucitoare costume românești. Arătându-le cu degetul, el înșiră: <<*Muntenia, Oltenia, Maramureș, Ardeal, Bucovina, Banat*>>. Pare să vrea să adune în mâinile sale toate aceste mici figurine colorate. Va reuși el? Sunt atât de multe! Și atât de diverse!...³".

În toamna anului 1927 corespondentul de la București al ziarului „L'Ouest-Éclair” analiza cele două curente politice majore din România, prezentând și pe cei doi lideri ai vremii, Brătianu și Maniu. Redăm în continuare portretul schițat lui Iuliu Maniu: „Dacă liberalismul român are în Ionel Brătianu un conducător demn de a apăra moștenirea transmisă de bătrânul Ion, partidul – constituit din cele două mase – ce îi contestă chiar posesia acestei moșteniri, are în fruntea sa un bărbat ce nu își datorează popularitatea sa unor intrigi de culise. Acest om este Iuliu Maniu. Transilvănean provenit dintr-o familie de cea mai pură origine românească, Maniu, ce a trecut puțin de cincizeci de ani, a făcut serioase studii în universitățile de la Budapesta și Berlin. Înscriș în baroul de la Blaj, în inima Transilvaniei, el a fost ales ca avocat al episcopiei catolice unite, ceea ce constituie un titlu de prim ordin în ochii populației locale. Baroul nu l-a îndepărtat însă de tribună. În parlamentul de la Budapesta vocea sa a răsunat foarte des în apărarea fraților săi de neam ce aspirau la unirea cu românii de dincolo de frontierele ungare. Persecutat, arestat, chemat în procese de stăpânitori, Maniu a dat măsura patriotismului său în 1915, când un mesager al lui Wilhelm al II-lea l-a inclus într-un proiect al împăratului. Convins că liderul transilvănean ar putea, cu greutatea autorității sale, să împiedice intrarea României în război de partea Aliaților, Kaiserul i-a promis lui Maniu, în schimbul serviciilor sale pentru asigurarea neutralității românilor, că va acorda românilor din Transilvania cea mai largă autonomie. Pentru a trata lucrurile, Maniu a fost invitat să vină la Viena, unde îl așteptau oameni de încredere ai Kaiserului. Însoțit de trei compatrioți, Maniu s-a întâlnit astfel la Viena cu Erzberger și Lüdendorf în persoană. De la primele discuții a fost clar pentru interlocutorii săi că nu era dispus să ridice un deget pentru a întârzia intrarea României în război. Pentru a-l pedepsi a fost chemat sub arme și trimis în prima linie, în tranșee, pe frontul italian. Îmbolnăvindu-se grav, a fost nevoie de intervenția episcopului său pentru a putea fi adus acasă să se vindece. În ajunul bătăliei de la Vittorio Veneto, când Austria era încă întreagă, dar semnele descompunerii ei apăruseră deja în organismele imperiale, Maniu a apărut la Praga. Apărarea capitalei Boemiei fusese încredințată unui regiment compus din transilvăneni. El a putut vorbi ofițerilor și soldaților pe limba lor; i-a chemat la revoltă: cehii datorează

³ Roger Vercel, *Une mission française en Europe orientale (février – mars 1919)*, în „L'Europe nouvelle”, an 13, nr. 629 din 1 martie 1930, pp. 371-373.

acestui gest eliberarea lor. Câteva săptămâni mai târziu, la Alba Iulia, vechea cetate, odată reședință a împăratului Traian, Maniu prezida o adunare imensă de o sută de mii de români din Banat și Transilvania, care au votat unirea lor cu patria mamă”.

„Om de acțiune, orator de primă mărime, aureolat de un renume de integritate, caracter prietenos, capabil să-și impună sacrificii pentru realizarea ideilor sale, Maniu datorează calităților sale prestigiul și sarcina ce i-a fost încredințată, de a conduce partidul unic al <<naționalilor>> și al țărăniștilor”⁴.

O lună mai târziu însă situația politică a României se schimbă, prin decesul lui Ionel Brătianu, la scurt timp după cel al regelui Ferdinand, astfel că presa franceză devine brusc interesată de evoluțiile de pe scena politică de la București. Colaboratorul ziarului „La Presse”, Robert Boucard fusese recent în România și îi luase un interviu lui Iuliu Maniu, dar nu publicase decât un rezumat al ideilor liderului opoziției, căruia îi promisese că îi va trece numele sub tăcere. Dar dispariția lui Ionel Brătianu precipitase lucrurile, iar redactorul numitului ziar considera acum necesar să publice integral acel interviu cu liderul „nemulțumiților” – cum scria el, cu justificarea relației lui Maniu cu viitorul rege Carol al II-lea, pentru că: „dacă mâine prințul Carol se hotărăște să-și revendice drepturile sale la coroana României, domnul Maniu devine în mod natural președinte de Consiliu”. Robert Boucard povestește apoi că ieșind de la o întrevedere cu Brătianu a fost abordat de Sever Bocu, deputatul de Timișoara, care i-a sugerat că dincolo de poziția oficială pe care tocmai o aflase de la președintele Consiliului, putea asculta și o altă față a lucrurilor. Ajuns la locuința lui Maniu, ziaristul francez relatează: „dl. Maniu, un om scund, cu gesturi sacadate și o mască de o energie aparte, mă primește cu aceste cuvinte:

- Ați fost mințit domnule. Nemulțumirile răbufnesc contra lui Brătianu. Țăranii îl urăsc.

- Totuși, nu lui îi datorează proprietatea terenului pe care îl cultivă?

- Pământurile împrăștiate, ce glumă! Le-au pierdut deja sau sunt pe cale să le piardă. Ascultați-mă bine: s-au distribuit țăranilor pământurile râvnite, dar li s-au refuzat utilajele necesare pentru a le cultiva. Ce au făcut țăranii? S-au împrumutat la o dobândă care, în Transilvania, nu a fost niciodată mai mică de 40% și uneori a depășit 50%. Bineînțeles nu au putut plăti la data scadenței iar cămătarii hapsâni le-au luat imediat toate bunurile, cu excepția parcelei de teren inalienabilă.

Iată jalnicul rezultat al reformei agrare: boierii au fost ruinați în beneficiul speculatorilor și bancherilor. Astfel, marii seniori și iobagii sunt uniți deopotrivă contra guvernului Brătianu, care conduce prin teroare și căruia i-a sunat ceasul, spre a deveni istorie. Nu peste mult timp, de altfel regele nostru mult-iubit se va reîntoarce.

⁴ „L'Ouest-Éclair”, nr. 9500 din 29 octombrie 1927, p. 2.

- Dar acest Carol pe care îl vreți ca stăpân, nu este cel căsătorit cândva la Odesa, după ce trecuse liniile germane?

- Văd la ce faceți aluzie... Vă rog, să nu vorbim de greșelile unei tinereți impetuoase. Regele Carol al României va ști, credeți-mă, să facă uitate rătăcirile sentimentale ale prințului moștenitor.

Apoi, dl. Maniu, după ce și-a întărit ultima frază rostită răspicat, cu o lovitură puternică din călcâi, se ridică. Pe masa sa, se odihnea un plic. Pe el puteam citi: *A Son Altesse Royale le Prince Carol. 26, boulevard Bineau, à Neuilly (Seine) France.*

Conducându-mă spre ieșire, dl. Sever Bocu mi-a spus profetic:

- În mai puțin de șase luni, prietenul nostru Maniu va fi prim ministru al României. Rețineți cu grijă declarațiile sale, ar putea să vă fie de folos atunci(...)

Șase săptămâni abia au trecut de la acea întâlnire și steaua lui Maniu începe să strălucească pe firmamentul politic⁵.

Revista „Le Correspondant” publica o analiză a situației politice din România în ajunul alegerilor din anul 1928, prezentând pe membrii guvernului condus de Iuliu Maniu, dar și principalele idei ale programului acestuia. În primul rând se remarcă faptul că „Maniu vine la putere în condițiile cele mai dificile”, apreciind stilul său autoritar: „el nu împarte responsabilitatea cu nimeni, vrea să aibă totul sub ochii săi, ca atare este președinte de Consiliu fără portofoliu”. În urma discuțiilor pe care le avusese la începutul lunii octombrie cu Maniu și alți conducători ai partidului său, ziaristul polonez enumera principiile politicii interne ale noului guvern Maniu: realizarea unei autonomii administrative cu excluderea însă a autonomiei politice; o atenție sporită acordată cultivatorilor în legătură și cu activitatea industrială și financiară a marilor întreprinderi de stat, ce urmau a fi comercializate, pentru rentabilizarea lor. În ce privea politica externă, autorul cita ideile exprimate de Maniu: „Politica externă a României depinde nu doar de sentimentele sale, dar și de angajamentele internaționale semnate de aceasta. Primele nu se schimbă firește, doar pentru că pentru că guvernul român se schimbă; celelalte, prin forța lucrurilor sunt de nezdruccinat. (...) Noi nu cunoaștem inamici, în afara celor care ar dori să modifice frontierele noastre juste”. Iar ziaristul adăuga: „Nimeni nu se îndoiește de sinceritate sa”. Despre Iuliu Maniu, autorul articolului Casimir Smogorzewski scria: „Domnul Maniu este un om al legii. Este absolut dezinteresat. A dat deja dovada perseverenței și energiei sale ca apărător al drepturilor poporului român din Transilvania, ca președinte al Consiliului Dirigent transilvănean (1918-1920) și ca șef de partid în România Mare”⁶.

Apreciind că P.N.Ț.-ul reușise să se consolideze în condițiile dificile în care preluase puterea în anul 1928, editorialistul ziarului „Le Temps” scria în

⁵ Robert Boucard, *Quand Bratiano vivait...*, în „La Presse”, nr. 4669 din 27 noiembrie 1927, p. 1.

⁶ „Le Correspondant”, nr. 1589 din 10 decembrie 1928, p. 655.

mai 1929: „domnul Maniu s-a impus personal cu multă autoritate și a avut înțelepciunea de a nu brusca nimic, de a nu modifica niciuna din liniile esențiale ale politici interne și externe a țării. Pasiunile dezlănțuite de luptele din acești ultimi ani tind să se liniștească; propaganda revoluționară nu are nicio priză, în ciuda apropierii de Rusia sovietică, la poporul român; intrigile celor interesați de redeschiderea chestiunii dinastice cu sprijinul unui partid fascist, inexistent în realitate, sunt definitiv înlăturate. Sunt condițiile favorabile pentru o guvernare sincer aplicată unei misiuni naționale, iar dl. Maniu, căruia nu-i lipsește desigur simțul politic, este cel chemat pentru a realiza aceasta”⁷.

În toamna anului 1928, corespondentul de la București al ziarului „Le Temps” prezenta la rândul său publicului francez pe noul premier român, cu o expunere a trecutului său. „Privirile întregii țări sunt astăzi ațintite astăzi asupra d-lui Iuliu Maniu, șeful noului guvern român. În străinătate de asemenea îl așteptăm în acțiune cu un viu interes. Dacă ceva poate oferi indicii asupra activității viitoare pe care o poate desfășura, acesta este trecutul său”. Urma apoi o scurtă biografie a omului politic ardelean, cu accent pe rolul său în trecerea la activism a mișcării politice a ardelenilor, apoi în revoluția cehoslovacă și mai ales în organizarea adunării de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918. Se vorbea și de activitatea ulterioară Unirii, pentru realizarea scopului său, concentrarea forțelor democratice și naționale ale țării. Iată cum îl descria ziaristul pe Maniu: „Orator de mare talent, atât în română cât și în maghiară, dialectician remarcabil, dl. Iuliu Maniu intervine rar în dezbaterile parlamentare, dar atunci când o face discursul său face întotdeauna senzație. Constanța sa, calmul său imperturbabil, simțul său politic, austeritatea vieții sale, în fine intransigenta sa fidelitate față de ideile sale politice, unite cu o tenacitate neobosită, au făcut din el șeful indiscutabil al opoziției. Se bucură de o mare autoritate în mijlocul maselor populare. În mod unanim el este considerat în mediile politice, prietene sau inamice, ca un veritabil om de Stat”⁸.

Maurice Pernot, un cunoscător al politicii europene a vremii, făcea și el o analiză a situației politice din România, după venirea la putere a guvernul Maniu. „Venirea d-lui Maniu, care reprezintă național-tărăniștii și care este transilvănean prin naștere, ar schimba orientarea politicii românești și ar facilita soluționarea unui mare număr de probleme. În martie 1929 Maniu și-a definit astfel programul său. <<Pe de o parte – spunea el – vreau să sudez unirea Transilvaniei la România, iar pe de alta să asigur revenirea economică și morală a românilor!>>. Adăuga că este un program de lungă durată, a cărui realizare cere mult timp și contra căruia doi inamici, rușii de o parte și ungurii de cealaltă se vor împotrivi cât vor putea. Domnul Maniu vrea să caute soluțiile practice în măsura posibilităților. Cred că dl. Maniu are dreptate

⁷ „Le Temps”, nr. 24738 din 13 mai 1929, p. 1.

⁸ „Le Temps”, nr. 24572 din 27 noiembrie 1928, p. 2.

atunci când gândește că sigurul remediu este o reformă politică și economică în sensul apusean. Este evident că spiritul occidental trebuie să triumfe. Lucrarea trebuie condusă încet, abil, fără a afecta organele esențiale ale vieții publice și menținând neatinse tradițiile naționale. România se va unifica de la vârf; noi trebuie să-i dăm tot ajutorul. Deja vedem unele semne favorabile: legea societăților, legea asupra petrolului, succesul obținut prin stabilizare; guvernul elaborează un program de lucrări publice care va spori sensibil producția”⁹.

Oamenii politici erau aduși în atenția opiniei publice și prin aspecte picante din viața lor, erau de multe ori subiectul unor anecdote, care aveau totuși un sâmbure de adevăr și puteau fi de folos în înțelegerea personalității lor complexe. Așa a fost cazul și cu Iuliu Maniu care apare într-o anecdotă publicată în anul 1929, pentru înțelegerea căreia însă trebuie să spunem pentru cititorii mai tineri, că în acele timpuri bărbații duceau costumele de haine la croitor, după ce se uzau, spre a fi întors materialul și cusute din nou, căpătând astfel o față nouă. Iată textul din publicația franceză citată: „Ajunși la putere, fruntașii partidului țărănesc n-au fost atinși de mania grandorii. Președintele Consiliului însuși, dl. Iuliu Maniu continuă viața simplă pe care o ducea în opoziție. Dovadă este următoarea anecdotă care circulă în prezent în cafenelele din capitală: Într-o zi, croitorul președintelui care locuia la Cluj, în Transilvania, primi de la București o telegramă redactată în acești termeni: <<Rog să fie întoarse trei costume și să fie trimise aici. Maniu.>> Crezând la început că este o glumă, croitorul rupse telegrama, dar o săptămână mai târziu, primea o scrisoare de la Maniu care îl întreba de ce instrucțiunile sale nu fuseseră executate. Atunci croitorul luă trenul spre București. Îi spuse președintelui că nu înțelesese mesajul său, că în orice caz credea că nu trebuia să întoarcă decât un costum... <<Nu, nu, răspunse Maniu, acum că sunt premier, pot să-mi permit să dau la întors toate cele trei costume!”¹⁰.

Pe de altă parte, activitatea sa politică era bine văzută de jurnaliștii francezi, atât pe plan intern cât și extern. Într-un articol dedicat prezentării liderilor politici ai Micii Înțelegeri, jurnalistul Georges Léonard aprecia că „de la venirea sa la putere dl. Maniu a știut să dea politicii externe a României o claritate și o stabilitate în scopurile sale, pe care nimeni nu o poate pune la îndoială”. Concluzia analizei sale asupra lui Maniu, după ce îi prezentase întregul traiect politic, era că „printre oamenii politici ai noii generații din România, președintele Consiliului nu are rival în materie de competență și clarviziune”¹¹.

În anul 1932 o altă publicație franceză prelua fragmente din lucrarea „*Au pays du maïs et des blés d'or*”, ce cuprindea relatarea unei întâlniri cu Iuliu Maniu a ziaristei bulgare Nelia Pavlova. Aceasta menționa de la început că la

⁹ Maurice Pernot, *Les Balkans nouveaux*, în „France & Monde”, nr. 136/1929, p. 12.

¹⁰ „L’Europe nouvelle”, nr. 605 din 14 septembrie 1929, p. 4.

¹¹ „Le Radical”, din 13 aprilie 1930, p. 4.

încheierea documentării sale în România a vrut să cunoască opinia „domnului Maniu care m-a onorat cu o prietenie căreia i-am răspuns cu o ferventă admirație”. Și adăuga că „spre deosebire de domnii Iorga și Argetoianu, președintele de consiliu Maniu este un mare prieten al Franței”. Explica apoi ascensiunea sa politică, amintind de episodul cu propunerea împăratului Germaniei, dar și de acțiunile sale contra guvernului Brătianu: „împins de masele <<radicalizate>> de suferință și de opresiunea politică, dl. Maniu a fost obligat să vorbească limpede și răspicat, să amenințe chiar, declarându-se gata pentru orice formă de rezistență. Ne amintim – scrie Pavlova – de mitingurile uriașe organizate de partidul național-țărănesc, de faimosul congres de la Alba Iulia și rezoluțiile cu aparență războinică ce au fost votate atunci și prin care era declarat nul și nevenit parlamentul lui Brătianu, <<ieșit din fraude electorale>>, unde s-a proclamat dreptul de a folosi orice mijloace pentru a alunga pe liberali de la putere. Această acțiune viguroasă și hotărâtă, cum nu s-a mai văzut în România de la eliberarea de sub jugul turcesc, i-a fost impusă lui Maniu și statului său major, de milioanele de țărani care îl urmau. Lucrurile au mers atât de departe încât Maniu putea provoca ușor o revoltă națională în anul 1928. Un cuvânt al său și țăranii din toate provinciile s-ar fi aruncat asupra agenților guvernamentali și proprietăților rurale. Dar Maniu n-ar fi rostit niciodată acel cuvânt. La drept vorbind, o răscoală țărănească, cu conducători precum cei din partidul național-țărănesc, n-ar fi fost decât o revoltă fără viitor, un *puci* <<înecat în sângele celor umili>>. Autoarea arată în rândurile următoare că a surprins corect atitudinea și concepțiile liderului țărănist, pe care le explică clar cititorilor săi astfel: „dl. Maniu preferă să realizeze o revoluție pașnică, ordonată și cu respectarea prevederilor constituționale. Îmbrățișând cauza maselor, el a fost de îndată considerat de aceștia ca un salvator. Putem chiar vorbi de un misticism <<manist>> la sate, ceea ce atestă caracterul național-popular al mișcării. Forța sa este accentuată de avantajul că conducătorul său nu a mai fost la putere”. Autoarea explică apoi în ce consta specificul discursului lui Maniu, care putea să convingă masele și considera că apelul la legalitate era ceea ce îi dădea forță. Într-o țară ce era obișnuită cu arbitrariul administrativ și guvernamental, Maniu declara: „Eu voi face ca legea să fie respectată (...) Vom aduce respectul drepturilor omului și cetățeanului, libertatea presei, a întrunirilor, etc. Minoritățile vor avea un statut școlar, religios și administrativ foarte larg; vor avea completa autonomie culturală”. Desigur, în ochii străinătății avea importanță și faptul că Maniu se declara dispus să lase libera intrare a capitalului străin în țară. Maniu realizase o parte din reformele democratice din programul partidului în guvernarea sa precedentă (1929-1930) și nimeni nu se îndoia că va continua pe aceeași cale¹².

Aflat în Transilvania în anul 1934, jurnalistul francez Pierre de Quirinelle căuta să obțină „o imagine reală și concretă” asupra acestei provincii, spre a

¹² „L'Ère nouvelle” nr. 5472 din 15 decembrie 1932, p. 3.

depăși nivelul livresc al cunoașterii în această privință. A discutat îndelung acolo cu Vaida-Voevod, pe care îl mai întâlnise la Paris cu ocazia conferinței de pace, dar nu a avut ocazia să-l vadă pe Iuliu Maniu. Despre acesta el notează însă câteva aprecieri interesante: „Ne-a lipsit din nefericire întâlnirea pe care speram să o avem la Cluj cu domnul Maniu. Dar am putut constata, în cursul acestei călătorii, uriașa popularitate de care se bucură în Transilvania și care se întinde și dincolo, în întreaga Românie. Putem spune că sunt doi oameni în această țară într-o situația excepțională și de la care suntem în drept să așteptăm multe, domnii Titulescu și Maniu”¹³.

Ziaristul american John Gunther, ce a lucrat în Europa pentru presa britanică, realiza în anul 1936 un adevărat portret al omului politic Iuliu Maniu, văzut în contextul lumii balcanice. Redăm în continuare din articolul semnat de el într-un săptămânal parizian: „Unul din cele mai frumoase caractere din toți Balcanii și chiar din întreaga Europă, în același timp și cel mai distins cetățean al României, este cu siguranță Iuliu Maniu. Ascet, incoruptibil, demn, credincios, Maniu este fiu de țăran din Transilvania. Este celibatar. Ca și croatul Maček, a cărui carieră se aseamănă cu a sa, este un catolic; a fost crescut de iezuiți. Nu are slăbiciune nici pentru femei, nici pentru bani, dar nici pentru puterea personală; este un român patriot din dragoste pentru România. Maniu este născut în 1873. A fost înainte de război deputat în parlamentul ungar unde a reprezentat atunci minoritatea română. Are o sănătate șubredă. Punctele sale politice slabe țin de inflexibilitatea sa, de o incapacitate de a admite compromisul; iar tenacitate spiritului său este greu de mișcat. Este capabil de un dezinteres absolut. Și-a dat demisia ca prim-ministru, pentru că a considerat că regele Carol a tratat-o nedrept pe Elena. Și-a dat demisia ca președinte la partidului național-țărănesc, pentru că simțea că antipatia regelui Carol față de el dăuna succesului politic al partidului”¹⁴.

Aflat la Viena în martie 1936 când Germania a denunțat unilateral tratatul de la Locarno, Iuliu Maniu a făcut o declarație pentru presă, acuzând acest „atentat contra păcii mondiale”, ce a fost preluată de principalele cotidiane franceze. Citând declarația repectivă, ziarul „Le Matin” nota: „se știe ca dl. Maniu a fost sufletul revoluției naționale care a dus la unirea provinciilor române de peste munți la patria mamă. Cuvintele sale au cu atât mai multă greutate, pentru că dl. Maniu este unul dintre cei mai buni cunoscători ai situației din Europa centrală dar și a repercusiunilor pe care evenimentele internaționale le pot avea în aceste regiuni”¹⁵.

În anul 1937 ziarista franceză Odette Arnaud revine la București după o absență de doi ani și este impresionată de construcțiile moderne din capitala

¹³ „Journal des débats politiques et littéraires”, nr. 195 din 17 iulie 1934, p. 3.

¹⁴ John Gunther, *Roumanie 1936. Personnages royaux et vedettes*, în „La Revue hebdomadaire: romans, histoire, voyages”, nr. 31 din 1 august 1936, pp. 20-21. Articolul era un extras tradus din cartea *Inside Europe* a aceluiași autor.

¹⁵ „Le Temps”, nr. 27220 din 14 martie 1936, p. 2.

țării; realizează și o imagine a clasei politice a vremii, din care reținem ideile despre liderul P.N.Ț: Maniu este „un om eminent, care ascunde în pliurile figurii sale binevoitoare o mare finețe și poate și o mare ambiție: aceea de a deveni într-o zi președintele Republicii”¹⁶.

În ianuarie 1938 cotidianul „Ce Soir” dedica un amplu articol situației politice din România după ultimele alegeri, când partidul național-țărănesc obținuse 29,5% din voturi, fiind principalul partid de opoziție și îndreptățit să fie chemat la guvernare după demisia lui Tătărescu. În fapt însă lucrurile nu se petreceau așa, din cauza relațiilor inamicale dintre Carol al II-lea și liderul țărănist. Iar autorul articolului (care nu se semnează decât cu „xxx”) explică pe larg publicului francez originea acestor diferende, dând și un titlul potrivit articolului: „Le destin singulier du président Maniu ennemi Nr. 1 du roi Carol a qui il rendit la couronne...”. Retragerea lui Maniu de la conducerea guvernului după revenirea lui Carol al II-lea se datora, spunea opinia publică citată de autor, faptului că Maniu „nu sărutase mâna doamnei Lupescu”, iar „decepțiile sale l-au descurajat într-atât încât a părăsit și conducerea partidului său și s-a retras din viața politică activă. S-a ascuns într-un sat îndepărtat, în Transilvania, la Bădăcin, unde avea un mic domeniu”. Apoi ziaristul francez îi schițează un portret omului politic, cu subtitlul „Cincinnatus”, apropiindu-l astfel de legendarul personaj al Romei antice. Iată textul: „Locuia acolo printre țărani, ca un Cincinnatus. El a plantat viță de vie, și-a făcut vinul și și-a îngrijit pomii fructiferi și animalele. Înfrumusețează vechea casă familială. Modesta casă a devenit un castel mândru în bârfele Bucureștiului. Pentru cea de-a șaizecea zi de naștere, urmașii săi au dorit să-i ofere un dar național minunat. La dorința lui I. Maniu, au construit o frumoasă <<Casă de cultură>> pentru satul său Badacin. Acesta este chipul lui I. Maniu. El trebuie să-și fi văzut politica în mare pericol: de aceea a preluat conducerea partidului său pentru alegeri. După pericolele interne, el a sesizat amenințarea grea ce există împotriva României: hitlerismul. Știe bine că de-a lungul Dunării drumul lui Hitler duce la Marea Neagră. Nu se îndoiește că dacă Anschluss-ul se realizează, Ungaria nu va fi capabilă să stăvilească expansiunea germanică, ce va cuceri asemenea și România. Este încă un motiv pentru care el este un prieten credincios al Franței și al apropierei dintre statele dunărene. În acest scop, el a călătorit la Viena și Praga, spre a își apropia vechii săi amici cehoslovaci și austrieci”. Ca și alți comentatori francezi ai vremii, și autorul acestui articol însă este surprins de alianța electorală pe care Maniu o încheiase cu Garda de Fier, el care fusese până atunci „un democrat sincer și un fanatic al Constituției”¹⁷.

Opoziția dintre Carol al II-lea și Iuliu Maniu era analizată de Alfred Bearl în ianuarie 1938, într-un articol ce privea evoluția politicii române în siajul

¹⁶ Odette Arnaud, *Ou va la Roumanie, la jeunesse – les partis – le Roi*, în „La Revue hebdomadaire”, nr. 26 din 26 iunie 1937, p. 400.

¹⁷ „Ce Soir”, nr. 328 din 24 ianuarie 1938, p. 7.

celelalte germane. Ziaristul publicației pariziene a Alianței israelite universale aprecia că regele Carol al II-lea avea o personalitate puternică, ce dorea să controleze totul și nu putea tolera în preajma sa un om de spirit superior și cu un caracter puternic, așa cum era Maniu. Carol urmărea nu doar „să își afirme autoritatea sa ci dorea să-și impună și concepțiile personale în politica internă și internațională”, or „Maniu reprezenta tendințele diametral opuse”. Alegerile ce se prevedea a avea loc în primăvară, scria jurnalistul, urmau să tranșeze această dispută ideologică dintre cei doi oameni politici ¹⁸.

În ianuarie 1939 săptămânalul „L'Europe nouvelle” publica un articol intitulat „Poziția României”, în care analiza vizita regelui Carol al II-lea la Berchtesgaden, situația ingrată în care acesta adusesese România, aflată acum slăbită în calea expansiunii germane. Asumându-și rolul de apărător al integrității teritoriale a țării, Carol al II-lea își arogase însă și dreptul de a conduce singur toate instituțiile țării, îndepărtând astfel toate forțele politice democratice ale națiunii, ce acum nu îi mai asigurau sprijinul necesar în fața pericolului extern. În acest context, autorul articolului aprecia că: „se pare că dictatura regală a decis să se debaraseze de marele conducător al democrației române, ce întruchipează în ochii tuturor unirea Transilvaniei cu vechiul Regat: Maniu. A fost singurul până acum din România ce putea să-și permită nepedepsit, să umple de curaj oameni de la țară și de la oraș, să vină să-l asculte; presa română cenzurată transmitea doar ziarelor străine declarațiile ferme și măsurate, pe care el nu se temea să le semneze. Dar iată că pentru prima oară cenzura a autorizat o revistă numită <<Buletinul săptămânei>>, ce a publicat un articol cerând execuția lui Maniu, o veritabilă provocare la asasinat. Vechilor miniștri național-țărăniști ce au cerut explicații, nici șeful cenzurii, nici ministrul de Interne Călinescu, transfug național-țărănist, nu au crezut de cuviință să le răspundă. Câteva zile mai târziu, o importantă delegație din Transilvania a solicitat o audiență regelui Carol, spre a-i prezenta un memorandum prin care Transilvania, nefiind animată de niciun spirit de autonomie, solicita revenirea la regimul democratic parlamentar, pe care regele Ferdinand I-a promis solemn provinciilor unite, ca fiind pentru totdeauna al noii României. Audiența nu a fost încă acordată”¹⁹.

Firește, presa aflată la extrema stângă din Franța a criticat după 1945 pe toți oamenii politici ai României Mari, acuzați de colaborare cu forțele fasciste în anii războiului. Astfel, secția franceză a organizației „Ajutorul roșu”, publica în noiembrie 1945 un articol în care afirma că Iuliu Maniu era prieten cu Codreanu de la Garda de Fier, complice la lovitura de stat a lui Antonescu din 1940, partizan înflăcărat al intrării în război de partea Germaniei, „a exploatat șovinismul pentru a instiga unii contra altora popoarele României și Ungariei, iată-l pe Iuliu Maniu, omul care susținea trusturile engleze și

¹⁸ Alfred Bearn, *La Roumanie en marche vers l'hitlérisme*, în „Paix et droit”, nr. 1/ianuarie 1938, pp. 2-3.

¹⁹ „L'Europe nouvelle”, nr. 1094, din 28 ianuarie 1939, pp. 94-95.

franceze în România”²⁰. Același ziar înregistra cu satisfacție condamnarea lui Maniu în procesul în care era acuzat de trădare; văzut ca făcând parte dintr-o alianță internațională a trădătorilor, alături de Moch, Flandin, Laval, el merita să fie executat, dar „democrația română este suficient de puternică pentru a-și permite să fie indulgentă”, condamnându-l la închisoare pe viață²¹. Nu la fel erau prezentate lucrurile însă în „Le Monde”, sau alte publicații serioase din capitala franceză.

Se încheia astfel și apariția lui Iuliu Maniu în presa franceză, interesată acum de alte subiecte, firește mult mai actuale. Dar din cele de mai sus reiese cu certitudine că omul politic român i-a atras pe observatorii lumii politice a timpului său, astfel că aceștia au urmărit în amănunt acțiunile sale. Încercând să-i descifreze personalitatea atipică în clasa politică românească și nu numai, jurnaliștii francezi au studiat trecutul său politic, au căutat date despre familia sa (se fac referiri și la arestarea mamei și surorii sale de către unguri), i-au solicitat interviuri și au regretat atunci când nu l-au putut întâlni la Cluj sau la București. Pentru istoricii români, presa franceză oferă, în cazul lui Iuliu Maniu, o sursă de informații, ce ne pot ajuta în mai buna înțelegere atât a acestei personalități deosebite a istoriei noastre, cât și a rolului său în politica europeană a vremii.

THE IMAGE OF IULIU MANIU IN THE FRENCH PRESS OF THE TIME

Abstract: The article traces how the Romanian politician Iuliu Maniu was presented in the French press during the years 1927-1949. A complex personality, who played an important role in the internal and external politics of Romania at that time, Iuliu Maniu attracted the attention of foreign journalists, who sought to meet him and get to know his ideas and actions more closely.

Keywords: Iuliu Maniu, Romania, politician, foreign press.

²⁰ „La Défense” nr. 53 din 23 noiembrie 1945, p. 3.

²¹ „La Défense”, nr. 214 din 11 martie 1949, p. 4.

FASCISMUL ÎN ROMÂNIA-DIMENSIUNI IDEOLOGICO-CULTURALE

Rezumat: Studiul își propune să ofere o analiză sintetică asupra ideologiei sociale anticapitaliste și antiburgheze a Mișcării Legionare, asupra interesului manifestat față de linia socialist-creștină existentă în interiorul grupării în care a activat la început C. Zelea Codreanu. O altă direcție de cercetare a studiului, mai extinsă, s-a orientat către atitudinea Bisericii Ortodoxe Române față de Legiune și natura complexă a relațiilor între cele două identități politico-ideologice. Studiul precizează și distincția existentă între Mișcarea Legionară și Liga Apărării Naționale Creștine.

Cuvinte-cheie: Garda Conștiinței Naționale, Mișcarea Legionară, Liga Apărării Naționale Creștine, Corneliu Zelea Codreanu, muncitorime, ortodoxism, Biserica Ortodoxă Română.

Principală direcție a ideologiei fascismului românesc este ostilitatea deschisă, nedisimulată în raport cu democrația românească¹. Afirmția poate părea prea abruptă, fără ca prin aceasta să se îndepărteze de adevăr. Miza fascismului românesc, și a fascismelor în general, a fost distrugerea democrației. Această atitudine nu trebuie înțeleasă exclusiv ca o direcție contrară numai sistemului de partide, numai în raport cu un singur sau mai multe partide. Revolta Mișcării Legionare împotriva sistemului democratic, așa cum este ea precizată în scrierile principalilor săi ideologi (Ion I. Moța², Vasile

* Florin MÜLLER: Universitatea din București, e-mail: mullerflorin_ro@yahoo.com.

¹ Despre ideologia Mișcării legionare m-am exprimat în mai multe studii și articole, cum ar fi: "Mișcarea Legionară-noi perspective în cercetare", în "Revista Istorică", serie nouă, tomul XXII, nr. 1-2, ianuarie-aprilie 2011, pp. 23-31; "Universul limbajului totalitar-cazul fascismului românesc", în: In Memoriam Grigore Ploșteanu Studii și Evocări, Vasile Dobrescu, Cornel Sigmirean, Corina Teodor, București, Editura Academiei Române, 2014, pp. 393-413; "Revoluția fascistă-dimensiuni teoretice; cazul românesc", în: Societate-Ideologie-Dictaturi, editura universității din bucurești, 2014, pp. 183-208.

² Ion I. Moța, *Cranii de lemn. Articole 1922-1936*, Sibiu, Editura "Totul pentru Țară", 1936.

Marin³, Corneliu Zelea Codreanu⁴), trebuie înțeleasă ca vizând întregul sistem politic, întreaga suprastructură politico-ideologică a democrației. Este vizată democrația ca filozofie politică fondatoare a modernității de tip capitalist-burghez. Numai astfel putem înțelege specificitatea Mișcării Legionare, ca forță politică revoluționar-nihilistă, ca dimensiune esențială a revoluției antisistemice. Mișcarea Legionară este o forță distinctă de tip revoluționar, parțial diferențiată de cea comunistă, stalinistă. Prin interpretarea Mișcării Legionare ca revoluție anarhică, nihilistă, antiburgheză și anticapitalistă⁵, poate fi înțeleasă specificitatea ei în raport cu Liga Apărării Naționale Creștine, monolinar antisemită. Antisemitismul rămâne genul proxim al celor două forțe politice, Mișcarea Legionară și LANC⁶. Diferența specifică apare în faptul că, pentru Mișcarea Legionară, antisemitismul este inclus, înțeles ca parte a urii fasciste față de modernitatea capitalist-burgheză și democratică. Doar prin transferul semanticii antisemitismului în sfera mai largă (și mai violentă) de ură față de modernitatea capitalist/burghezo-democratică poate fi înțeleasă specificitatea Mișcării Legionare ca forță a extremei drepte revoluționare, spre deosebire de LANC, ca forță a extremei drepte conservatoare. Faptul că LANC este considerată conservatoare nu diluează deloc ura viscerală a acesteia față de evrei (unde A. C. Cuza este principalul ideolog), nu relativizează problema antisemitismului, ci indică diferența specifică a Mișcării Legionare nivelul mai ridicat de violență antisistem al acesteia. Principalii teoreticieni legionari care surprind acest aspect sunt Mihail Polihroniade⁷ și Constantin Noica. Primul dezvoltă un totalitarism tehnocratic-modernist, în timp ce Noica insistă, în 1938, înainte de instaurarea dictaturii carliste, pe antisemitism "ca rest cuzist în ideologia sa" (a Mișcării legionare)⁸. Acest "rest" nu este suficient, în concepția lui Noica. Este necesară, pentru Noica, depășirea, completarea antisemitismului, prin includerea lui în logica mai amplă a violenței retorico-simbolice și reale orientate împotriva și a altor categorii, inclusiv etnic

³ Vasile Marin, *Crez de generație*, București, 1937.

⁴ Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, Timișoara, Editura Gordian, 1993, (1936).

⁵ Pentru problematica anticapitalismului Mișcării Legionare și a corporatismului consider încă util studiul meu foarte vechi Mișcarea Legionară și problema muncitorească:1935-1940, în: "Arhivele Totalitarismului", anul II, nr. 1-2/1994, pp. 371-381.

⁶ Antisemitismul este o direcție ideologică comună a ambelor formațiuni politice, cât și a altora, din zona extremei drepte.

⁷ Publicistica acestui revoluționar uitat este încă foarte puțin utilizată; dintre articolele revoluționarului fascist putem aminti: Naționalism și cuzism, în "Axa", 1933; exemplar distrus în dreptul menționării zilei și lunii de apariție.

⁸ Constantin Noica, *Între parazitul din afară și parazitul dinăuntru*, în "Vremea", anul XI, nr. 523, 30 ianuarie 1938, apud. *Ideea care ucide Dimensiunile ideologiei legionare*, Antologie de texte realizată de Constantin Petculescu, Alexandru Florian, Editura Noua Alternativă, București, 1994, pp. 292-295.

românești, deci un totalitarism în sens deplin. Nici măcar fascismul italian nu a fost indiferent problemei antisemite; el a fost de la început antisemit, în grupuri radical-marginale ale acestuia.

Încă de la constituirea sa, Mișcarea Legionară s-a poziționat radical împotriva comunismului, acesta fiind văzut ca o ideologie și practică politică opusă tradiției, națiunii și opțiunii religioase (credinței) românilor. Atitudinea radical anticomunistă a Mișcării Legionare este vizibilă chiar din momentul în care Corneliu Zelea Codreanu își începea activitatea politică în cadrul Gărzii Conștiinței Naționale, la începutul anilor '20, la Iași. Chiar dacă Mișcarea Legionară se va înființa de-abia în iunie 1927, conștiința politică radical-anticomunistă a lui Corneliu Zelea Codreanu era deja manifest exprimată. Garda Conștiinței Naționale a luat ființă la Iași, în mediile muncitorești și mic burgheze, sub conducerea lui Constantin Panu, despre care astăzi probabil nu s-ar fi discutat deloc, dacă acesta nu-l primea în rândurile organizației sale pe tânărul student de atunci, viitorul conducător al Mișcării. Garda Conștiinței Naționale s-a implicat, (și) sub conducerea lui Corneliu Zelea Codreanu, într-o serie de acțiuni de spargere a grevelor muncitorilor de la Atelierele CFR Nicolina și Regia Monopolului de Tutun, ambele din Iași⁹. Garda Conștiinței Naționale era radical anticomunistă, dar linia sa ideologică era sintetizată, după propria formulă, prin sintagma de "socialism creștin". Este o precizare extrem de importantă pentru viitorul profil al Mișcării, respingerea comunismului fiind dublată de o atitudine socialistă, anticapitalistă. Deși nu provenea din rândurile muncitorimii, Corneliu Zelea Codreanu a dezvoltat această direcție de stânga a Mișcării Legionare, lucru recognoscibil în cazul tuturor fascismelor, la care au aderat un număr important de muncitori. Direcția socialistă anticapitalistă a fost sprijinită teoretic și organizatoric de o serie de militanți legionari, precum Dumitru Grozea, inginerul Gh. Clime (primul conducător al Corpului Muncitoresc Legionar), teoreticienii George Macrin și Traian Herseni. La rândul ei, muncitorimea a aderat masiv la Mișcarea Legionară, într-o proporție care a atras ostilitatea comuniștilor și a presei de stânga. Nu se poate afirma că Mișcarea Legionară propunea o revoluție socială similară, cu o magnitudine comparabilă cu cea a Partidului Comunist Român și a comunismului sovietic. În ce măsură Mișcarea Legionară a propus o revoluție socială reală rămâne o problemă importantă a istoriografiei actuale. Șeful Mișcării Legionare a reconstruit mitologic, în lucrarea sa memorialistică (și autojustificativă) *Pentru legionari*, rolul său direct în desfășurarea acțiunilor greviste de la Iași. Publicația omonimă a Gărzii Conștiinței Naționale a relatat evenimentele, relativizând mult rolul lui C. Z. Codreanu în cadrul acțiunilor de spargere a grevelor, aducând-l la o scară mai apropiată de realitate. Linia socialist-anticapitalistă a rămas, însă, o constantă a conducătorului Mișcării, chiar dacă alte evenimente au presat, prin actualitatea lor, asupra biografiei

⁹ De văzut, în acest sens, volumul memorialistic al lui C. Z. Codreanu, *Pentru legionari*.

acestui. Comoțiile sociale de la începutul anilor '30, mai ales greva de la Atelierele CFR Grivița, au readus în atenția publică problema muncitorească și au oferit lui C. Z. Codreanu (și Mișcării Legionare) ocazia de a-și preciza punctul de vedere și de a câștiga și mai mulți aderenți din rândurile muncitorimii. Cu prilejul grevei de la Grivița (februarie 1933), conducătorul Mișcării Legionare, în calitate de deputat al grupării ce-i purta numele, și-a manifestat solidaritatea cu greviștii, spunând că ar fi fost mai rău dacă aceștia, în locul revoltei, ar fi acceptat subjugarea, "lăsând țara pe mâna unor politicieni exploataitori"¹⁰. Șeful Mișcării, în calitate de parlamentar, își afirma poziția radical anticomunistă, dar și îngrijorarea față de lipsurile materiale ale muncitorilor: "Nouă ne este frică de altceva, [ci] de faptul că oamenii de la acele ateliere [Grivița] nu au ce mânca; le este foame"¹¹. Sigur că gestul lui CZ Codreanu a fost foarte populist, dar Legiunea înregimentase deja în rândurile ei numeroși muncitori; unul dintre aceștia va fi ucis, la Iași, într-un conflict cu poliția, în decembrie 1933. Anticomunismul Mișcării trebuie conexasat cu ura viscerală împotriva evreilor, putându-se vorbi, și în cazul Mișcării, de un anti "iudeo-bolșevism", adică de interpretarea comunismului ca produs al evreității, nu doar ca o prelungire a acțiunilor Uniunii Sovietice. "Iudeo-bolșevismul" era o sintagmă clasică, standard a tuturor fascismelor europene, mai ales a național-socialismului, care și crease acest termen.

O discuție foarte interesantă asupra socialismului de tip fascist, inclusiv în cazul Mișcării Legionare, ar trebui să țină cont de puternicul mesaj antiburghez, anticapitalist și socialistoid. O atenție specială trebuie acordată tehnicii de mobilizare socială a Mișcării, prin taberele de muncă. Acestea trebuiau să devină școli politice de educație în direcția nivelării sociale, cu un puternic accent pus pe munca fizică, pe militarizarea grupului social integrat acestora. În taberele de muncă dispăreau, susțineau legionarii, diferențele dintre muncitori și intelectuali, între munca fizică și cea intelectuală (care nu mai era permisă decât sub forma educației politice). Este evident că acest tip de agregare socială era comun tuturor fascismelor europene, el fiind recognoscibil și în mediul comunist, în primul rând în Uniunea Sovietică. În prima jumătate a anilor '30, munca fizică obligatorie de duminică (subotnicul) includea la construcția metroului toată populația Moscovei, inclusiv membri ai Biroului Politic. Kaganovici, întrebat despre ritmul construcției metroului moscovit, a răspuns că-și va formula impresiile cu ocazia zilei de 7 noiembrie¹². Marile

¹⁰ Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, Timișoara, Editura Gordian, 1993, p. 434.

¹¹ *Ibidem*, p. 435.

¹² Kaganovici, în calitate de secretar al organizației de partid Moscova, își exprimase dorința ca prima linie de metrou din capitala sovietică să fie inaugurată cu ocazia împlinirii a 17 ani de la Revoluția din 1917, pe 7 noiembrie 1934; calitatea slabă a lucrărilor a obligat la extinderea datei de inaugurare; de văzut: Roy Medvedev, *Oamenii lui Stalin*, București, Editura Meridiane, 1993 (1983), p. 136. Metroul moscovit este un exemplu, mai curând, de muncă forțată a populației

șantiere staliniste pentru construcția hidrocentralelor (cea de pe Nipru, spre exemplu), a combinatelor siderurgice (Magnitogorsk) au intrat în mitologia constructivistă a comunismului, fiind admirate și de intelectuali cu aderență fascistă. Mesajul anticapitalist, antiburghez, socialistoid și corporatismul au conturat "filozofia" social-economică a fascismului românesc.

Un alt reper de coagulare identitară a fost constituit de ortodoxism. Relația dintre Mișcarea Legionară și Biserica Ortodoxă Română nu poate fi tradusă în termenii simpli ai dependenței uneia față de cealaltă. Mai curând, și mai coerent științific, se poate observa dezvoltarea unor limbaje diferențiate și (relativ) complicate în atitudinea pe care fiecare dintre cele două entități a avut-o/a dezvoltat-o față de cealaltă. Analiza de limbaj a "aparaturii ideologice" ne poate oferi căi de înțelegere a unei astfel de probleme. Pentru înțelegerea ortodoxismului Mișcării Legionare se impune definirea statutului politico-istoric al acestei grupări politice, precum și a Bisericii Ortodoxe Române, poziționarea fiecăreia dintre ele în sistemul de putere al României interbelice. Termenul "putere" nu trebuie înțeles în sens limitat, adică nu identificăm univoc puterea exclusiv cu guvernul, regele, parlamentul, și nici cu instrumentele de forță ale statului. Puterea excede statul înțeles în sens limitat. Când discutăm despre raportul dintre Biserica Ortodoxă Română și putere înțelegem Biserica ca parte a acestei puteri. Această instituție dispune de un capital simbolic, depozitat în practicile sale instituționale și, mai ales, în controlul ideologic și psihologic pe care-l exercită asupra credincioșilor, în calitate de "Biserică dominantă în stat". Capitalul simbolic al BOR nu mai este atât de conectat la "putere", în sensul extins în care am definit-o, căci, în perioada interbelică, procesul general european de secularizare pătrunsese puternic în țesutul social, în special în lumea urbană, acolo unde se decidea la vârf distribuția resurselor. În plus, Biserica Ortodoxă Română se încadra în politica sa tradițională de "simfonie" cu puterea laică, recunoscând acesteia din urmă gestionarea treburilor publice, inclusiv distribuția resurselor materiale și simbolice ale statului și societății. Este aici o tradiție foarte îndelungată, care coboară până în Bizanț. Foarte pe scurt, Biserica Ortodoxă, indiferent de statutul național căreia îi aparține, și la constituirea căruia a contribuit foarte puțin, nu are tradiția activismului politic al Bisericii Catolice și, cu atât mai puțin, al celei protestante. Nu înseamnă că această situație ar fi un indiciu în direcția devalorizării generale a religiozității, în special a celei de tip popular rural. Absența activismului politic de tip antistat, antiputere diferențiază România de confesiune ortodoxă, dar și Estul european, de un militantism de tip occidental. Este o realitate diferită care ajută la înțelegerea mai adecvată a relației între

orașului; în Uniunea Sovietică marile șantiere unionale îmbinau munca forțată (deținuți politici), cu muncă salariată sau mobilizări politice ale Komsomolului; fascismul a utilizat și el mobilizarea propriilor săi militanți, în România taberele de muncă legionare fiind un exemplu în acest sens.

Mișcarea Legionară și Biserica Ortodoxă Română. Mișcarea Legionară se manifestă ca forță radical-nihilistă și revoluționară, sau revoluționar-nihilistă.

Problema centrală, în cazul relației dintre BOR și Mișcarea Legionară, este raportarea la un set mai amplu de valori, norme, limbaje și atitudini sociale, culturale și ideologice ale lumii interbelice, definită ca un spațiu istoric, înscris pe traiectul modernității. Avem în vedere cultul puterii fizice, asumarea modelului hedonist din lumea occidentală¹³. Mai importante sunt evaluările asupra Occidentului ca filozofie politică raționalistă și materialistă, francmasonică, atee, agnostică, centrată pe normele Revoluției franceze de la 1789. Biserica Ortodoxă Română respinge astfel de repere, în timp ce Mișcarea Legionară include unele dintre acestea, cum ar fi cultul vitalității fizice, militarismul, tinerețea și revolta. Nu este lipsită de relevanță nici atitudinea față de politica externă a României, recunoscută de Biserica Ortodoxă Română. Atât BOR, cât și Mișcarea Legionară, sunt declarat anticomuniste. În ceea ce privește antisemitismul, BOR dovedește mai curând un antisemitism rezidual, remanent, în timp ce Mișcarea Legionară se poziționează radical antisemită. În unele situații, BOR critică antisemitismul LANC, dar nu face din această atitudine o linie oficială. În situații particulare, unii teologi se angajează în polemici împotriva antisemitismului religios al Ligii Apărării Naționale Creștine, prin critica ereziei lui A. C. Cuza, exprimată în ruptura-dintre Vechiul și Noul Testament, în sensul contrarietății dintre cele două secțiuni ale Bibliei. Erezia cuzistă susținea, printre altele, și ideea originii ariene, neevreești a lui Isus Hristos¹⁴.

În plan strict politic, Biserica Ortodoxă Română a fost solidară cu acțiunile Mișcării Legionare în măsura în care acestea se aflau în acord cu punctul de vedere al statului. Când statul era în acord sau măcar neutru față de acțiunile Mișcării, atunci și Biserica Ortodoxă Română valida acțiunile Mișcării. Însă, încă din anii '20, au fost făcute publice și puncte de vedere critice ale BOR față de acțiunile antisemite ale Mișcării Legionare. Critica BOR era însă destul de reținută în limbaj, și nici nu s-a concretizat în vreo campanie de presă susținută. Un prim moment important în conturarea atitudinii BOR față de activismul politic al Mișcării Legionare, l-a constituit asasinarea prim-ministrului liberal I. G. Duca, la 29 decembrie 1933. Cu acest trist prilej, Biserica Ortodoxă Română, prin cuvintele Patriarhului Miron Cristea, a exprimat un punct de vedere cel puțin ambiguu față de moartea tragică a înaltului demnitar român. Miron

¹³ *Sportul, atletismul, sensualismul, ateismul, șovinismul național ar fi, potrivit aprecierilor Institutului Social Creștin din Berna, valorile ce au luat pentru tineret locul celor morale*, în: Iarăși problema tineretului în "Telegraful Român", anul LXXXII, nr. 5, 27 ianuarie 1934; foarte important, în această discuție, și volumul *Biserica și problemele sociale*, ce cuprindea conferințele susținute la Fundația Dalles, 9 decembrie 1932, Tipografia Cărților Bisericești, 1933.

¹⁴ A. C. Cuza, *Înnoțătura lui Isus: iudaismul și teologia creștină*, Iași, Editura "Ligii Apărării Naționale Creștine", 1925.

Cristea, în pastorală Sfântului Sinod, a făcut diferențiere între Mișcarea Legionară și "influențele sud-dunărene" exercitate asupra acesteia. Pentru actul criminal erau condamnate, în consecință, elementele radicale, și pretins marginale, provenite din rândurile macedoromânilor (doi dintre asasini fiind din rândurile acestora). Patriarhul a exclus, astfel, Mișcarea Legionară ca responsabil direct pentru asasinat¹⁵. Gestul BOR nu era atât de singular, și de neînțeles. El venea în conivență chiar cu strategia lui Corneliu Zelea Codreanu de a se exonera de orice responsabilitate personală asupra actelor criminale. Cei trei făptași preluau, *in integrum*, răspunderea asupra gestului lor. Era evident că această procedură nu reprezenta decât tactica lașă a lui Corneliu Zelea Codreanu pentru a se scoate, prin acest transfer ilicit de responsabilitate, de sub incidența legii. Rezultatul procesului asasinilor lui Duca confirmă această interpretare, fiind pedepsiți exclusiv cei trei autori materiali ai asasinatului, autorii morali (inclusiv Codreanu) fiind achitați.

Un alt moment semnificativ care documentează atitudinea comprehensivă a Bisericii Ortodoxe Române față de Mișcarea Legionară a fost constituit de înmormântarea celor doi comandanți legionari, Ion I Moța și Vasile Marin, în februarie 1937, la București. Aceștia muriseră în luptele din preajma Madridului, în războiul civil din Spania. Mișcarea Legionară a trimis, demonstrativ, "un corp expediționar" format din șapte combatanți. Pe traseul funerar al osemintelor acestora prin țară, Biserica Ortodoxă Română s-a implicat foarte mult în întreaga ceremonie de înmormântare. Zeci de preoți au participat la serviciul funerar (30 de preoți la Sibiu, 46 de preoți la București), au fost sfințite carele mortuare, au fost ținute slujbe pentru pomenirea jertfei celor doi legionari¹⁶. Chiar și în aceste condiții, conținutul rugăciunilor și cuvântărilor funerare era orientat spre sensul religios al jertfei celor doi legionari, adică apărarea creștinismului (în sensul mai precis, catolicismul spaniol) împotriva "comunismului ateu". Biserica Ortodoxă Română nu a validat acțiunile Mișcării Legionare ca întreg și nici persoana lui Corneliu Zelea Codreanu. Era un subterfugiu prin care BOR căuta să se protejeze de orice interpretare negativă venită din partea guvernului, sau de orice acțiune coercitivă a acestuia. Sfântul Sinod a transmis lui Victor Iamandi, la scurt timp după încheierea "cazului Moța-Marin", deciziile luate cu privire la interdicțiile pe care le aveau preoții în activitatea lor pastorală. Au fost interzise sfințirea steagurilor și însemnelor de partid, activismul politic al preoților, transformarea altarului în tribună politică¹⁷. În condițiile interesului public generat de ceremonia funerară din februarie 1937, cauzată de înmormântarea comandanților legionari Ion Moța și Vasile Marin s-au putut observa câteva solidarizări ale ierarhilor BOR cu "sensul mistic al jertfei" celor doi legionari:

¹⁵ *Biserica Ortodoxă Română*, în: „Revista Sfântului Sinod”, ianuarie-februarie 1934.

¹⁶ „Lumina Satelor”, Sibiu, 21 februarie 1937, anul XVI, nr. 8.

¹⁷ „Telegraful Român”, nr. 11, anul LXXXV, 14 martie 1937.

mitropolitul Nicolae Bălan al Ardealului (simpatizant al Mișcării Legionare), Vartolomeu, episcop al Râmnicului, Pocitan, vicar al Arhiepiscopiei Bucureștiului)¹⁸. În cea mai mare măsură, aderențele au venit din partea unor preoți din parohii rurale, în general sărace. "Politica" BOR era însă ușor interpretabilă de către guvern, care a observat că nu este vizibil un sprijin special pentru Legiune din partea Bisericii.

Instaurarea dictaturii regale a modificat atitudinea BOR față de Mișcarea Legionară, în condițiile în care conciliatorismul față de puterea de stat a rămas linia de urmat de către aceasta. În septembrie 1939, noul patriarh Nicodim a condamnat, cu toată vehemența, actul criminal al Legiunii, în cuvântarea cu prilejul înmormântării fostului prim-ministru¹⁹. Presa de factură religioasă, prin contribuțiile unor teologi de marcă ai săi, a condamnat și ea asasinatul. Mai cu seamă a cerut populației supunere față de "noul regim". Venirea la putere a generalului Ion Antonescu a schimbat numai parțial "linia politică" a BOR. De data aceasta, patriarhul Nicodim a binecuvântat pe generalul Ion Antonescu, conducătorul statului, și *tot guvernul său*²⁰. Nu era vorba de transferul binecuvântării către Mișcarea Legionară, ci doar de solidaritatea conjuncturală a conducerii sinodale a Bisericii Ortodoxe Române cu forța politică de guvernământ. "Tot guvernul" însemna, de fapt, și partea nelegionară a puterii guvernamentale, inclusiv generalul Ion Antonescu, în calitate sa de Conducător al statului. Înăbușirea Rebeliunii legionare, în ianuarie 1941, a oferit patriarhului Nicodim, prilejul resolidarizării cu politicile represive antilegionare²¹.

FASCISM IN ROMANIA – IDEOLOGICAL AND CULTURAL DIMENSIONS

Abstract: The study aims to provide a synthetic analysis of the anti-capitalist and anti-bourgeois social ideology of the Legionary Movement, of the interest shown in the socialist-Christian line that existed within the group in which C. Zelea Codreanu was active at the beginning. Another research direction of the study, more extended, was oriented towards the attitude of the Romanian Orthodox Church towards the Legion and the complex nature of the

¹⁸ "Lumina Satelor", Sibiu, 21 februarie 1937, anul XVI, nr. 8.

¹⁹ *Biserica Ortodoxă Română*, în: „Revista Sfântului Sinod”, anul LVII, nr. 9-10, septembrie-octombrie 1939, p. 591.

²⁰ *Biserica Ortodoxă Română*, în: Revista Sfântului Sinod, anul LVIII, nr. 9-10, sept.-oct. 1940; pastorală lui Nicodim datează din 7 septembrie, iar statul național-legionar se instaurează la 14 septembrie 1940; atitudinea Patriarhului Nicodim din 7 septembrie exprimă și punctul de vedere de după venirea Mișcării Legionare la putere.

²¹ *Biserica Ortodoxă Română*, în: „Revista Sfântului Sinod”, anul LIX, nr. 1-2, ian.-febr. 1941, p. 103.

relations between the two political-ideological identities. The study also clarifies the distinction between the Legionary Movement and the Christian National Defense League.

Keywords: Guard of National Conscience, Legionary Movement, Christian National Defense League, Corneliu Zelea Codreanu, labor, orthodoxy, Romanian Orthodox Church.

ECATERINA MADGEARU: O „ANCORĂ” A LUMII VECHI ÎN NOUA LUME A „FERICIRII” GENERALE

Rezumat: Văduvă a lui Virgil Madgearu și rudă cu soția lui Ion Mihalache, Niculina, membră a Partidului Național Țărănesc din anul 1932, Ecaterina Madgearu a fost implicată în activitatea de ajutorare a membrilor acestui partid care fuseseră arestați de autoritățile comuniste. Aceasta a condus un comitet special creat pentru ajutorarea arestaților, i-a vizitat în închisori și le-a facilitat legăturile cu cei rămași liberi. De asemenea, a coordonat activitatea de ajutorare a familiilor celor închiși cu alimente, îmbrăcăminte și medicamente. Pentru aceste acțiuni, Ecaterina Madgearu a fost urmărită de organele de Securitate și a devenit victima unor repetate măsuri represive, vădit legate de activitatea caritabilă pe care aceasta a desfășurat-o în beneficiul deținuților politici și a familiilor acestora.

Cuvinte-cheie: Ecaterina Madgearu, Virgil Madgearu, Partidul Național Țărănesc, Securitate, ajutorarea deținuților politici.

Una din direcțiile în care au acționat autoritățile comuniste, în scopul consolidării puterii, a fost o veritabilă luptă împotriva tuturor manifestărilor de empatie față de victimele represiunii politice de după anul 1945. Din acest punct de vedere, se dovedea extrem de important, în optica acelor autorități, să se obțină o izolare totală a deținuților politici, fapt care garanta, în mare măsură, nu numai desfășurarea stagiului carceral în condițiile dorite de autorități, ci și conservarea unei judecăți a posterității care să corespundă cu versiunea dorită de către acestea. Pentru a fi realizat acest scop, erau utilizate atât persuasiunea, cât și coerciția împotriva celor rămași liberi, dar erau bănuți de intenția de a susține victimele.

Ecaterina Madgearu s-a născut la 30 iunie 1895, în București, fiind fiica lui Atanasie și Maria și rudă cu soția lui Ion Mihalache, Niculina. Aceasta din urmă fusese arestată în vara anului 1947, ca efect al înscenării de la Tămădău,

* Dr. Silviu B. MOLDOVAN: Director al Direcției Cercetare, Expoziții, Publicații din cadrul Consiliului Național pentru Studiarea Arhivelor Securității; Cercetător științific gradul I în cadrul Centrului de Istorie și Civilizație Europeană al Academiei Române – Filiala Iași; Președinte al Centrului de Studii Regionale și Pluraliste „Transilvania” din Târgu Mureș; e-mail: silviumldvn@yahoo.com.

cu scopul de a efectua presiuni suplimentare asupra vicepreședintelui național-țărănist, ceea ce l-a determinat pe acesta ca în momentul în care a fost chemat la o discuție cu un trimis special al ministrului de Interne, care constituia o tentativă amiabilă de captare a colaborării lui, să o refuze. Așa cum arăta Ion Mihalache, într-o declarație ulterioară, „am rugat să se elibereze soția mea arestată fără nicio vină, ci numai ca presiune”¹. În perioada represiunii politice masive (1947-1953), arestarea și deținerea soțiilor celor condamnați sau anchetați politic va deveni o practică curentă, autoritățile comuniste instrumentând și infrațiunea „omisiunii de denunț”, pentru care se dădeau pedepse privative de libertate, chiar și atunci când în cauză erau rude apropiate.

În privința Ecaterinei Madgearu, posteritatea a păstrat unele „zvonuri” conform cărora aceasta ar fi fost „condamnată” pentru ajutorarea deținuților politici. Având în vedere caracterul deosebit de luminos al conduitei ce era presupusă de o astfel de condamnare, am ținut să clarificăm cele petrecute cu această personalitate, după perioada de reprimare și de scoatere în afara legii a Partidului Național Țărănesc, care a început la 14 iulie 1947. Într-adevăr, numele acesteia a fost destul de facil de regăsit în dosarele preluate de Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității.

Conform unui document anonim, nedatat, intitulat „Ecaterina («Ninica») Madgearu”, existent într-unul din dosarele penale deschise pe numele acesteia, văduva lui Virgil Madgearu avea o „concepție serioasă asupra căminului familial, ambiție, comportare șlefuită și raționalizată a raporturilor sociale”, iar „în cercurile sociale era apreciată ca o persoană foarte inteligentă, demnă și distinsă”². În privința raporturilor cu conducerea Partidului Național Țărănesc, același autor anonim arăta că șefii partidului, „în special Maniu și Mihalache, au înconjurat-o cu multă afecțiune după asasinarea lui Madgearu³, vizitând-o adesea, iar ea a cultivat cu multă grije și tact prietenia acelora”⁴. Totuși, a întreprinde acțiuni concrete în favoarea arestaților politici nu era la îndemâna oricui, deși în perioada 1946-1947, când a activat Ecaterina Madgearu în acest sens, guvernarea comunistă încă nu se consolidase pe deplin. La 13 iunie 1947, în contextul valului de arestări din lunile martie și mai, când Iuliu Maniu a fost primit de regele Mihai și i-a cerut acestuia să intervină în favoarea celor arestați, răspunsul suveranului a fost că „nu are

¹ Gheorghe Onișoru, *Operațiunea Tămădău: desființarea Partidului Național Țărănesc (1947)*, cuvânt înainte de acad. Florin Constantiniu, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2008, p. 88.

² Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare, A.C.N.S.A.S.), fond Penal, dosar nr. 71305, vol. 2, f. 29.

³ Virgil Madgearu (1887-1940), fost ministru în guvernele național-țărăniste și un redevabil teoretician al curentului politic țărănist, a fost asasinat de legionari în pădurea Snagov, la 27 noiembrie 1940.

⁴ A.C.N.S.A.S., fond Penal, dosar nr. 71305, vol. 2, f. 20v.

posibilitatea să intervină întrucât sunt situații care îl depășesc și numai după ratificarea tratatului de pace se va putea întreprinde ceva”⁵. Partidul Național Țărănesc a înființat cu repeziciune „comitetele de asistență ale partidului, gândite ca formă de ajutorare a celor arestați și a familiilor acestora”; la 26 mai 1947 se decidea înființarea unui comitet de asistență pe lângă fiecare închisoare unde se aflau deținuți din cadrul P.N.Ț. și unul de distribuire a ajutoarelor în cadrul fiecărui penitenciar, întreaga activitate urmând a fi coordonată de comitetul central de asistență⁶. În fruntea acestui comitet central se afla, deja din anul precedent, Ecaterina Madgearu. Însă, conform unor documente ale Siguranței, implicarea acesteia era și mai veche. Astfel, la 24 decembrie 1945 era obținută informația că „la conferința național-țărăniștilor cu delegații de sector din Capitală, de la 17 decembrie a.c., Ella Negruți și dna. Madgearu și-au luat sarcina de a colecta sume de bani pentru ajutorarea membrilor partidului național țărănist rămași în lagăr și a celor arestați după evenimentele din 8 noiembrie 1945”⁷. La 26 aprilie 1946, informatorii Siguranței semnalau că, în cadrul unei consfătuiri conduse de secretarul general al P.N.Ț., Nicolae Penescu, se decisese unificarea organizațiilor de asistență din întreaga țară, iar „în acest scop, urmează să se creeze câte un comitet central și unul de direcție, ambele prezidate de dna. Madgearu”⁸. În orice caz, activitatea comitetului de asistență era puternic susținută de conducerea partidului. Conform declarațiilor date în cursul anchetei de Ion Mihalache, Iuliu Maniu îi spusese acestuia, în perspectiva apropiată a plecării în exil, că „dacă pot și în Anglia și să caut să ajung și la românii din America pentru ca prin conferințe să adun fonduri pentru ajutorarea cu alimente a celor închiși și a familiilor celor fugăriți”⁹. După cum se vede din această mărturie, persista încă o anume naivitate în privința intențiilor guvernului comunist, crezându-se că activitatea caritabilă în beneficiul celor arestați va putea fi desfășurată pe un termen mai îndelungat. În realitate, măsurile extreme de izolare a deținuților, apoi cele de identificare a celor care îi sprijineau și, în final, de reprimare a acestora nu au întârziat prea mult. Chiar unul dintre tinerii național-țărăniști arestați după înscenarea de la Tămădău, Ion Diaconescu, era „acuzat că a făcut parte din comitetul de conducere și a sprijinit acțiunea de ajutorare a celor închiși”¹⁰. Totuși, chiar și în primăvara anului 1949, Securitatea descoperea, la Constanța, o organizație „formată din membri ai tineretului manist, care urmăreau să se regroupeze și să continue acțiunea de întraajutorare”¹¹.

⁵ Gheorghe Onișoru, *op. cit.*, p. 34.

⁶ *Ibidem*, p. 35.

⁷ A.C.N.S.A.S., fond Penal, dosar nr. 71305, vol. 2, f. 14.

⁸ *Ibidem*, f. 15.

⁹ Gheorghe Onișoru, *op. cit.*, p. 44 (vezi și *Ibidem*, p. 108).

¹⁰ *Ibidem*, p. 125.

¹¹ *Ibidem*, p. 127.

În primul dosar deschis pe numele Ecaterinei Madgearu pe care l-am identificat, fond Penal nr. 91415 (conține numai 6 file) am găsit „Hotărârea” de clasare, din 12 februarie 1960, a dosarului de Domiciliu Obligatoriu. Fosta președintă a comitetului de asistență fusese „dislocată din zona frontierei de vest în baza Deciziei nr. 200 din 1951 pe termen nelimitat, fixându-i domiciliu obligatoriu în comuna Schei, raionul Călmățui, regiunea Galați”; clasarea dosarului era motivată prin decizia cu nr. 6200 din 20 decembrie 1955, în temeiul căreia i s-au ridicat restricțiile domiciliare¹².

Din „Chestionarul” existent în acest dosar¹³ aflăm motivul fixării domiciliului obligatoriu: „Pentru activitate P.N.Ț. și pentru faptul că a fost Președinta Comitetului de ajutorare a arestaților P.N.Ț.”. Mai sus se preciza, la rubrica dedicată „apartenenței politice din trecut și prezent”, faptul că în „1946-1947 a fost președinte al Comitetului de Ajutorare al celor arestați din rândul P.N.Ț.-ului”. Se mai preciza faptul că a suferit o „condamnare administrativă” de cinci ani, din care a executat 24 luni, la care se adăugau cele 12 luni de domiciliu obligatoriu, precum și că nu posedea avere, însă în trecut a avut o vilă la Sinaia și un apartament la bloc în București. Informațiile erau, așadar, sumare, mai ales că, așa cum putem constata, nu a existat nicio condamnare judecătorească, ci numai o măsură administrativă, care avea însă același rezultat, anume privarea de libertate. În plus, măsura represivă care fusese luată începând cu 18 iunie 1951 fusese cea de dislocare, nicidecum de domiciliu obligatoriu, după cum se și afirmă în dosar, inclusiv printr-un „tabel cu dislocați” care conține numai numele Ecaterinei Madgearu¹⁴. Deseori, în perioada represiunii masive (deceniile al cincilea și al șaselea), atunci când nu puteau produce dovezi care să ducă la trimiterea adversarilor lor politici în fața instanței, autoritățile comuniste recurgeau la măsuri represive cu caracter extrajudiciar.

Pe numele Ecaterinei Madgearu există însă și un alt dosar penal, mult mai substanțial, cu nr. 71305 (două volume, totalizând 123 de file), în cadrul căreia avem documentată și măsura arestării ei, în data de 16 august 1952¹⁵. Chiar pe coperta inițială a acestui dosar individual, pe care numele persoanei arestate este scris greșit (Ecaterina Mageru, suprascris Magearu), se face trimitere directă la calitatea acesteia de lider al comitetului de ajutorare a arestaților național-țărăniști¹⁶. Conform procesului-verbal de interogatoriu al titularului dosarului, datat 21 august 1952¹⁷, în ciuda insistenței anchetatorului de a-și declara activitatea politică dusă în cadrul P.N.Ț., aceasta o nega complet, declarând doar fapte de mare notorietate, anume că „fiind soția

¹² A.C.N.S.A.S., fond Penal, dosar nr. 91415, f. I.

¹³ *Ibidem*, f. 1.

¹⁴ *Ibidem*, f. III.

¹⁵ A.C.N.S.A.S., fond Penal, dosar nr. 71305, vol. 1, f. III.

¹⁶ Vezi *Ibidem*, f. 1.

¹⁷ *Ibidem*, ff. 4-5f.-v.

profesorului Madgearu, Virgil, fost secretar general al P.N.Ț. am fost numită președintă a c[omitetului] de asistență P.N.Ț., 1946-1947”. Iar atunci când anchetatorul revine asupra implicării sale directe în activitatea partidului, Ecaterina Madgearu afirma că nu fusese membră a P.N.Ț. În ceea ce privește funcția de la comitetul de ajutorare, declara că fusese propusă de către Elena (Ella) Negruți, iar în ceea ce privește „organizarea străngerii și împărțirii ajutorului celor arestați și familiilor lor”, colaborase cu Fulvia Penescu, soția secretarului general al partidului¹⁸, care era casiera comitetului. Deja grav bolnavă, Fulvia Penescu (1906-1962) fusese arestată împreună cu soțul ei și cu ceilalți politicieni național-țărăniști căzuți victime înscenării de la Tămădău, anchetatorii mizând în mod explicit pe exploatarea acestei vulnerabilități a politicianului („Să folosim mai mult pe Penescu, pentru a obține declarații despre activitatea subversivă a P.N.Ț., a lui Maniu și a celorlalți anchetați, precum și legăturile străine, exploatând mai mult eliberarea soției sale”¹⁹). Această stratagemă pare că a avut succes, într-o oarecare măsură, Nicolae Penescu distanțându-se, în cursul anchetei, de inițiativele lui Iuliu Maniu.

Acest dosar penal cuprinde numeroase documente operative, de urmărire informativă, încă de la începutul anului 1950. Sunt piese importante pentru reconstituirea profilului spiritual al Ecaterinei Madgearu, deoarece dovedesc preocuparea majoră a acesteia pentru a elucida soarta diferitelor personalități aflate în detenție. De pildă, conform unui raport al Regionalei București a Direcțiunii Generale a Securității Poporului din 5 ianuarie 1951²⁰, aceasta „a afirmat că soția lui Victor Anca (în prezent, arestat), anume Anca Elsa o duce foarte greu și este îngrijorată că nu are vești de la soțul ei” și că „așteaptă cu nerăbdare să vadă dacă soția lui Mihalache va fi eliberată deoarece i se apropie expirarea termenului de pedeapsă”. Conform aceluiași document, Ecaterina Madgearu afirma că cei „arestați sunt aproape toți bolnavi, că au un regim aspru și că rudele lor nu au posibilitatea să afle unde se găsesc aceștia, că despre numiții Mihai Popovici și Copoiu²¹, care se aflau în lagăr la Tg. Ocna, nu mai știe nimic acum și nici unde se mai găsesc”. Conform unui alt raport, al aceleiași direcții regionale, din 24 mai 1951²², Ecaterina Madgearu afirma față de cunoscuții ei că Niculina Mihalache „lucrează la atelierele Penitenciarului Mislea, unde este un tratament mult mai bun decât la Jilava” și era, totodată, informată de un anume Alexandru Negrea că „Mara Lazăr se află tot în comuna Gud-Făgăraș, unde o duce foarte greu și este îngrijorată,

¹⁸ Nicolae Penescu (1897-1982), secretarul general al Partidului Național Țărănesc, fusese arestat la 14 iulie 1947, cu „grupul de la Tămădău”. La data anchetării Ecaterinei Madgearu, acesta se afla în detenție, fiind grațiat abia în anul 1964. Ulterior, a emigrat în Franța.

¹⁹ Gheorghe Onișoru, *op. cit.*, p. 77.

²⁰ A.C.N.S.A.S., fond Penal, dosar nr. 71305, vol. 1, f. 7.

²¹ Probabil o referire la Corneliu Coposu (1914-1995), fostul secretar politic al lui Iuliu Maniu, deținut politic între 1947-1964.

²² A.C.N.S.A.S., fond Penal, dosar nr. 71305, vol. 1, f. 6.

deoarece de la soțul ei Ilie Lazăr nu are nicio veste". La 22 octombrie 1951, Ecaterina Madgearu era semnalată că „a vizitat-o în ultimul timp pe soția lui Victor Anca, pe Puia Hodoș și familia Tașcă, de unde a aflat că nu sunt vești de la cei arestați și nici ea personal nu a aflat nimic despre ei”²³. La 30 iulie 1951, Regionala București raporta că Ecaterina Madgearu „are legături cu numita Constantinescu Zoie, fostă în Comitetul de Asistență”²⁴. Așadar, este limpede că preocupările caritabile ale văduvei lui Virgil Madgearu nu erau legate doar de funcția ei de la conducerea comitetului de ajutorare creat în cadrul P.N.Ț., ci au continuat mult timp după ce activitatea acestuia nu a mai fost tolerată în niciun fel de către autorități. Mai mult, din informațiile pe care aceasta le vehicula, se poate deduce nu numai colportarea constantă, mai mult sau mai puțin fortuită, a știrilor legate de situația deținuților, ci chiar existența unei rețele de informatori destul de performantă, având în vedere secretul tot mai impenetrabil cu care autoritățile înconjuraseră, deja, situația închisorilor politice. De altfel, Regionala București a Securității concluziona că, din supravegherea informativă a Ecaterinei Madgearu „rezultă că sus-numita se arată foarte bine informată asupra situației familiilor celor arestați cât și asupra modului de întreținere al deținuților din închisori”²⁵. De altfel, așa cum am arătat deja, activitatea caritabilă a Ecaterinei Madgearu a debutat înaintea cooptării ei în conducerea organizației create de partid. Conform datelor culese de cadrele Securității din arhiva rămasă de la Siguranță, „în 1945 este cunoscută o anume Madgearu, fără date, din București, care împreună cu Ella Negruți au participat la conferința național-țărăniștilor din Capitală, unde și-au luat sarcina de a colecta bani pentru ajutorarea membrilor P.N.Ț. rămași în lagăr și a celor arestați după evenimentele din 8.XI.1945”, iar „în 1946 este cunoscută o anume Madgearu fără date, care a primit 35 milioane lei, drept fond de ajutorare pentru studenții P.N.Ț. Această sumă cu știința partidului a dublat-o la bursa neagră”²⁶. Așadar, departe de a considera poziția ei din comitetul de ajutorare drept o chestiune administrativă, aceasta a dat dovadă de un spirit de inițiativă pe care numai empatia față de victime și, dincolo de aceasta, conștiința superioară a unei îndatoriri îl putea inspira. Prin urmare, potențialul acestei atitudini nobile, menită să perpetueze, într-o formă periculoasă pentru comuniști, spiritul și tipul de educație al „lumii vechi”, trebuia combătut cu mijloacele cele mai categorice. Așadar, devenea inevitabil ca autoritățile comuniste să nu se mulțumească cu documentarea unei activități caritabile, ci să încerce a o implica pe Ecaterina Madgearu în acțiunile represive care vizau anumite grupuri politice active.

²³ *Ibidem*, f. 13.

²⁴ *Ibidem*, f. 15.

²⁵ *Ibidem*, f. 10.

²⁶ *Ibidem*, f. 26.

Conform unui referat al Direcțiunii Generale a Securității Poporului din 8 noiembrie 1949²⁷, redactat ca urmare a arestării Ecaterinei Madgearu în data de 15 august 1949, sub acuzația de a „face parte din gruparea subversivă formată din membrii ai fostului P.N.Ț. – Maniu”, în cursul anchetei s-a stabilit faptul că aceasta a făcut parte din P.N.Ț., dar numai până la data dizolvării partidului. Totuși, după această dată și-a continuat activitatea caritabilă, anchetatorii documentând că „a ajutat în vara anului 1949 cu pastile de vitamină pe Iuliu Maniu, [Nicolae] Carandino și Ion Mihalache; aceste pastile le-a trimis prin familiile acestora”. La finalul anchetei, însă, colonelul Dulgheru ordona punerea ei în libertate, în conformitate cu propunerea locotenentului Cristian Petrache, cuprinsă în finalul referatului datat 8 noiembrie 1949. Sunt anexate „Declarația” dată de Ecaterina Madgearu din 16 august 1949²⁸, chiar în ziua arestării²⁹, în care aceasta nu recunoștea nimic, precum și „Declarația” din 20 august 1949³⁰, în care aceasta recunoștea doar că o vizitase pe Niculina Mihalache în timpul cât soția vicepreședintelui P.N.Ț. fusese internată la spital³¹. Tema acestei vizite este dezvoltată în „Declarația” din 21 august 1949, alături de unele informații despre judecarea recursului lui Ion Mihalache, acțiune în care Madgearu și familia ei avuseseră o anumită implicare³². Aceasta a mai făcut declarații despre legăturile ei cu Radu Cioculescu³³, precum și despre vitaminele pe care le-a trimis deținuților Maniu, Carandino și Mihalache³⁴. „Declarația”, din 24 august 1949, a fost considerată ca foarte importantă de către anchetatori, întrucât cuprindea recunoașterea acestei activități caritabile, fiind citată și de locotenentul Petrache, în „Referatul” care s-a încheiat, totuși, cu propunerea de punere în libertate. De asemenea, cu ocazia „Declarației” din 5 octombrie 1949, Madgearu recunoștea atât activitatea caritabilă, cât și faptul că fusese membră a P.N.Ț., dar numai până la dizolvarea partidului, pentru a nu avea neplăceri cu autoritățile³⁵. Se regăsesc, în acest dosar, și declarații ale unor rude și ale unor cunoscuți, care sunt menționați în declarațiile Ecaterinei Madgearu. Deosebit ni se pare conținutul „Declarației” lui Victor Anca din 6 octombrie

²⁷ *Ibidem*, f. 28.

²⁸ *Ibidem*, ff. 30-31.

²⁹ Procesele-verbale ale percheziției domiciliare efectuate la arestare, respectiv a celei corporale, la locul de arest, în *Ibidem*, vol. 2, ff. 36, respectiv 31.

³⁰ *Ibidem*, vol. 1, f. 34.

³¹ Anchetatorii i-au luat și Niculinei Mihalache o declarație în acest sens, ocazie cu care soția lui Ion Mihalache recunoștea că „în cursul lunii aprilie a.c., în timp ce mă aflam la spital, dna. Madgearu m-a vizitat, fiind anunțată că mă aflu acolo de nepoata mea, dna. Vera Cristea, care o întâlnise pe stradă, după câte mi-a spus” (*Ibidem*, f. 35).

³² *Ibidem*, f. 36.

³³ *Ibidem*, f. 37.

³⁴ *Ibidem*, f. 39.

³⁵ *Ibidem*, ff. 40-41.

1949³⁶, care susținea că nu cunoștea nimic despre acțiunea recentă de ajutorare a deținuților politici, însă dovedește preocupările vechi ale Ecaterinei Madgearu în domeniul caritabil, aceasta îmbrățișând, cu același devotament și alte cauze naționale, independente de politicile de partid: „Pe dna. Madgearu am cunoscut-o în toamna anului 1940, când un comitet de doamne din P.N.Ț. au hotărât, după dictatul de la Viena, să înființeze și să întrețină un cămin pentru studenții refugiați din Ardealul de Nord, cedat Ungariei și în special pentru aceia ai căror părinți au rămas acolo, iar ei, aici, nu au avut niciun sprijin. În acel cămin au fost primiți absolut toți studenții din Ardealul de Nord, fără absolut nicio condiție de natură politică. Dna. Ecaterina Madgearu făcea parte din acel comitet de supraveghere a conducerii căminului, iar eu eram secretarul acelui comitet”.

Subcomisia nr. 2 a Ministerului Afacerilor Interne, prin „Referatul” din 5 iunie 1954³⁷, a propus punerea în libertate a Ecaterinei Madgearu, care fusese din nou arestată, la 16 august 1952³⁸ fiind încadrată în Colonie de Muncă pe o perioadă de cinci ani. Documentul este important, deoarece arată, fără echivoc, că motivele acestei arestări, ca și ale precedentei perioade de arestare (15 august 1949 - 18 februarie 1950) se reduceau numai la activitatea caritabilă desfășurată în beneficiul deținuților politici. O adnotare a „Referatului” consemnează, la 18 iunie 1954, decizia Comisiei Centrale din M.A.I., care nu a aprobat punerea în libertate, ci „să i se fixeze sus-numitei D[omiciliu] O[bligat] pe timp de 24 luni”. În „Decizia” nr. 5130, prin care domiciliul obligatoriu era fixat începând cu data de 20 iunie 1954, numele celei astfel pedepsite era scris „Magiaru”³⁹. Ecaterina Madgearu a fost expediată în comuna Schei, din raionul Călmățui, regiunea Galați, așa cum reiese și din dosarul nr. 91415 din fondul Penal.

Această măsură a fost ridicată mai devreme, în baza „Deciziei” nr. 5530 din 24 ianuarie 1955 a M.A.I.⁴⁰. Anterior (la 19 ianuarie 1955), fusese redactată, de către șeful Serviciului „C”, colonelul Gogu Popescu, o „Notă privind motivele reținerii și situația prezentă a numitei Madgearu Ecaterina”, care nu evidențiază alte „motive” decât aceleași fapte caritabile, fragmentul respectiv fiind subliniat în documentul original, cu stilou verde și, în plus, evidențiat cu o acoladă:

„După 23 august 1944 este numită președintă a comitetului de asistență P.N.Ț. pe Capitală, în care calitate desfășoară o intensă activitate, ajutând

³⁶ *Ibidem*, ff. 42-43.

³⁷ *Ibidem*, f. 47.

³⁸ Procesul-verbal al percheziției domiciliare efectuate cu acest prilej, care a avut rezultat negativ, în *Ibidem*, vol. 2, f. 62.

³⁹ *Ibidem*, vol. 1, f. 48. Prin Decizia M.A.I. cu nr. 5130/1954, se fixa măsura domiciliului obligatoriu pentru un număr de 240 de persoane.

⁴⁰ *Ibidem*, vol. 2, f. 2.

famiile celor închiși din cadrul P.N.Ț., cu alimente, îmbrăcăminte și medicamente, precum și pe cei din închisori.

În această calitate a avut legături cu toți conducătorii centrali ai P.N.Ț.-ului, vizitându-i în închisorile Jilava și Văcărești, cu care ocazie făcea legătura între ei și exterior”⁴¹.

Documentul este adnotat cu o rezoluție la fel de relevantă, semnată⁴² de însuși ministrul adjunct al Afacerilor Interne, Gheorghe Pintilie: „Să i se ridice restricțiile domiciliare. La ridicare să i se pună în vedere că în caz că va continua mai departe cu atitudinea ei avută după 23 august (adică ceea ce este arătat în referat și subliniat cu verde), i se va stabili din nou domiciliu obligatoriu. 20.I.1955”⁴³.

Așadar, oricât ar fi încercat reprezentanții regimului comunist să „jongleze” cu cuvintele, mascând lipsa legalității măsurilor luate, este foarte clar că Ecaterina Madgearu fusese lipsită de libertate, o perioadă destul de lungă, numai pentru o „atitudine”, iar punerea ei în libertate putea fi oricând revocată, tot în baza unei „atitudini” și fără vreo preocupare pentru confirmarea acestor măsuri represive printr-o sentință judecătorească.

Ca urmare a „discuției” solicitate de Pintilie, Ecaterina Madgearu a semnat, la 9 februarie 1955, un „Angajament” de a „înceta cu activitatea pe care am desfășurat-o până în prezent, ca: activitatea P.N.Ț.-istă, ajutorarea P.N.Ț.-iștilor închiși și a familiilor lor cu alimente, bani, îmbrăcăminte și medicamente, vizitarea deținuților politici de orice nuanță politică în închisori”⁴⁴. Totodată, aceasta accepta ca „în cazul că nu voi respecta prezentul angajament, cer personal să fiu trasă la răspundere în caz că voi continua activitatea conform legilor R.P.R. în vigoare”⁴⁵. Este de remarcat includerea, printre faptele presupuse a fi fost comise, a „activității P.N.Ț.-iste”, pe care, anterior, Madgearu se străduise să o treacă sub tăcere, dar care ar fi atârnat mai greu decât activitatea caritabilă, în cazul unei reluări a anchetei. În acest fel, reprezentanții Securității, care rămăseseră, probabil, nemulțumiți de nereușita înscenării unei acțiuni penale care să o „potolească” definitiv pe Ecaterina Madgearu, obțineau o mică satisfacție și, probabil, erau convinși că au obținut și o asigurare pentru viitor. În fața posterității, însă, cu siguranță că astfel de documente, smulse după ani de suferințe, sub șantajul punerii sau a nepunerii în libertate (chiar și la 19 ianuarie 1955, Madgearu încă fusese supusă unui interogatoriu), nu pot avea valoare probatorie, fiind nule de drept. Și, cu siguranță că nici cetățenii nu pot „cere personal” ca drepturile lor să fie nesocotite și să fie arestați în cazul în care, în viitor, ar manifesta anumite „atitudini”. În privința Ecaterinei Madgearu, este cert că

⁴¹ *Ibidem*, f. 3.

⁴² Așa cum reiese din *Ibidem*, f. 6.

⁴³ *Ibidem*, f. 3.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 8.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 9.

aceasta și-a păstrat nobila atitudine și ulterior eliberării din domiciliul obligatoriu. Ultimul document din dosarul penal cu nr. 71305 este o „Fișă personală” nedată, conform căreia Ecaterina Madgearu, după punerea ei în libertate, din 24 ianuarie 1955, „are manifestări ostile față de regim și întreține legături cu elemente dubioase, cum este Cotopol Ecaterina, al cărei soț, fost moșier, este arestat, Grumbescu Martha, al cărei soț a fost maior în armata burgheză și alții”, precum și că „în anul 1956 i s-a deschis dosar de acțiune informativă cu scopul de a se stabili legăturile și eventual activitatea pe care o desfășoară pe linia fostului P.N.Ț.”⁴⁶.

Această acțiune informativă este consemnată în dosarul fond Informativ nr. 420497, care o are ca titulară tot pe Ecaterina Madgearu (două volume, cu 173 de file, în total). În „Nota” din 19 ianuarie 1955 a șefului Serviciului „C”⁴⁷, care a precedat deschiderea dosarului, se arăta că Ecaterina Madgearu fusese reținută la 15 august 1948 și cercetată, însă a fost eliberată la 18 februarie 1950, întrucât „nu a existat probe suficiente asupra sa”. Așadar, se recunoștea implicit lipsirea de libertate, timp de un an și jumătate, a unei persoane împotriva căreia nu existau dovezi pentru a fi trimisă în instanță, iar în legătură cu cea de-a doua arestare și cu pedeapsa administrativă de cinci ani, erau doar consemnate aceste măsuri, fără a se menționa nimic în legătură cu (ne)dovedirea vinovăției. În ceea ce privește activitatea caritabilă, care a constituit unicul motiv al măsurilor represive luate, aceasta este descrisă, și aici, în aceeași termeni: „După 23 august 1944 este numită președintă a comitetului de asistență P.N.Ț. pe capitală, în care calitate desfășoară o intensă activitate, ajutând familiile celor închiși din cadrul P.N.Ț. cu alimente, îmbrăcăminte și medicamente, precum și pe cei din închisori. În această calitate a avut legături cu toți conducătorii centrali ai P.N.Ț., vizitându-i în închisorile Jilava și Văcărești, cu care ocazie făcea legătura între ei și exterior”.

În „Hotărârea de deschidere a dosarului individual” al Ecaterinei Madgearu, datată 9 august 1956 și înregistrată la Serviciul „C” patru zile mai târziu⁴⁸, argumentarea acțiunii se bazează tot pe activitatea ei de ajutorare a deținuților și a familiilor acestora, iar la categoria activitate politică era trecut și faptul că era văduva lui Virgil Madgearu, „fost vicepreședinte al P.N.Ț.-ului, decedat”, la cea privind „materialul compromițător”, se preciza că „după ridicarea D.O. s-a stabilit cu domiciliul la adresa actuală, unde este cunoscută că se manifestă ostil față de regim și întreține legături cu alte elemente din fosta burghezie”. Scopul deschiderii dosarului era „de a se stabili caracterul legăturilor sale cu diferite elemente din fosta burghezie (soția fostului moșier Catopol, arestat; soția maiorului deblocat Gămulescu Ștefan, și alții, precum și eventualele sale legături și activitate pe linia «ajutorului P.N.Ț.», ținând seamă că ea a înființat și a fost președinta org[anizației] Comitetului de

⁴⁶ *Ibidem*, ff. 64-65.

⁴⁷ A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar nr. 420497, vol. 1, f. 18.

⁴⁸ *Ibidem*, ff. 2-4.

Asistență P.N.Ț.”. Se aprecia chiar că „este posibil să desfășoare activitate de reorganizare a aceluși comitet pe linia «ajutorului P.N.Ț.»”.

Un oarecare contrast se crează prin „Fișa personală” din 21 septembrie 1956⁴⁹, în care remarcăm limbajul tendențios și tendința de minimalizare a activităților caritabile desfășurate de Ecaterina Madgearu, pe care nu ne-am sfii să le considerăm drept nobile, ținând cont de scopuri, și chiar eroice, ținând cont de împrejurări:

„Era foarte ambițioasă și voia să ajungă într-un post proeminent, astfel că a căutat imediat să dea extindere aceluși Comitet spre a face din el un organism important.

Și-a luat dreptul de a da dispozițiuni și de a conduce independent și mai ales de a crea o sursă de venituri regulate, care să limiteze fondul de asistență.

Complet ilegal, a înființat în acest scop niște carnete cu chitanțe de diferite sume, pe care le dădea în schimbul subvențiilor date de diverși simpatizanți sau membrii ai partidului.

Cu aceste bonuri, s-au strâns sume importante și de la străini, ca englezi și americani, la care erau trimiși membrii comitetului, pentru a cere bani. (...) După 23 august 1944 (...) și-a continuat totuși activitatea în cadrul Comitetului de Asistență pe linia ajutorării celor închiși și a familiilor acestora, având legături cu toți conducătorii centralei P.N.Ț.-ului, pe care-i vizita, după arestarea lor, la închisorile Văcărești și Jilava, cu care ocazie făcea și legătura acestora cu exteriorul.

Fiind totuși o fire fricoasă și văzând că arestările continuă, a fugit din București, părăsindu-și și opera de asistență pe care o inițiasse, stând ascunsă mai mult timp”.

Autorul acestui document insinuează mai multe posibile acuzații, cărora însă nici Securitatea nu le-a dat curs: corupție (așa-zisul chitanțier ilegal), spionaj (acceptarea donațiilor anglo-americane), lașitate. Căutarea unor astfel de explicații, în mod complet nejustificat, nu reflectă altceva decât incapacitatea reprezentanților Securității de a concepe că unii oameni pot întreprinde acțiuni, și încă unele riscante, „împotriva vântului”, pur și simplu din convingere, sau din sentimentul datoriei.

Așa-zisei „fugi din București” îi urmasă arestarea de la 16 august 1952. După eliberare, Securitatea a continuat să supravegheze cu atenție ideile și activitățile Ecaterinei Madgearu. Pentru investigații, doi ofițeri ai Securității au vizitat-o pe soția lui Ștefan Gămulescu, în aprilie 1957, sub legenda că veneau din partea serviciului de cadre al Academiei R.P.R., în vederea revizuirii pensiei pe care Ecaterina Madgearu o primea din partea Academiei. Legenda s-a dovedit a fi convingătoare, dar Marta Gămulescu a dat numai referințe pozitive despre Ecaterina Madgearu⁵⁰. De asemenea, s-au aflat în

⁴⁹ *Ibidem*, ff. 6-8.

⁵⁰ *Ibidem*, ff. 20-21.

atenția Securității fratele fostului soț al Ecaterinei Madgearu, Ionel Eugen Madgearu, născut în anul 1893⁵¹, cumnatul acesteia, Alexandru Stan, și alte persoane apropiate, inclusiv cele care îi oferiseră găzduire după punerea în libertate, existând și intenția de folosire a unora dintre aceștia, pe lângă persoana urmărită. În diverse note informative existente la dosar, Ecaterina Madgearu arăta surselor Securității că se întâlnește cu unii foști deținuți sau cu soții ale acestora. Ocazional, agentura reușea să obțină și unele informații de natură politică explicită. De pildă, la 29 decembrie 1960, informatorul „Preotu” relatează că „la întrebarea sursei, ce a mai făcut, Madgearu E. a spus că a fost destul de supărată căci a fost și ea închisă odată două luni, apoi șase luni și mai târziu a fost într-un lagăr timp de doi ani”⁵². Totodată, aceasta „a mai întrebat pe sursă ce știe în legătură cu [e]liberările ce se fac și dacă este informat că de 30 decembrie 1960 vine vreun decret de grațiere și amnistie politică mai largă”⁵³, iar despre Niculina Mihalache, Madgearu a afirmat că nu crede știrea decesului acesteia, adusă de informator, fără însă a furniza alte detalii⁵⁴. În cadrul acțiunii informative individuale, Securitatea a recurs și la interceptarea corespondenței și a convorbirilor telefonice ale Ecaterinei Madgearu⁵⁵.

La 24 septembrie 1964 au fost redactate atât „Hotărârea pentru închiderea dosarului individual nr. 605 privind pe Madgearu Ecaterina”⁵⁶, cât și „Hotărârea de trecere în evidența pasivi” a acesteia⁵⁷. Ca motiv al trecerii în evidență se menționa: „S-a înscris în P.N.Ț. în anul 1932. În anul 1935 a fost vicepreședinta organizației Y.M.C.A.⁵⁸ din Capitală. Tot în acest an a înființat Comitetul de Asistență al P.N.Ț. pe Capitală susnumita fiind președinte acestui comitet”. La activitatea de după 23 august 1944: „A continuat să desfășoare activitate P.N.Ț. în funcția de președintă a Comitetului de Asistență din Capitală. A ținut legătură cu deținuți P.N.Ț., din penitenciarele Jilava și Văcărești. Din materialele existente la dosar rezultă că Madgearu Ecaterina nu desfășoară activitate dușmănoasă împotriva regimului. Este în vârstă și suferindă. De asemeni are o atitudine loială față de politica statului nostru”.

În „Nota sinteză” din 24 septembrie 1964, care a stat la baza hotărârii de trecere a materialului la evidența pasivi (însă cu menținerea persoanei în

⁵¹ *Ibidem*, ff. 22-24 și *passim*.

⁵² *Ibidem*, f. 87.

⁵³ *Ibidem*, f. 88.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 89.

⁵⁵ *Ibidem*, ff. 155-156.

⁵⁶ *Ibidem*, ff. 157-162.

⁵⁷ *Ibidem*, vol. 2, f. 1.

⁵⁸ Young Men's Christian Association, organizație care funcționase legal în România, începând cu anul 1919, însă pe care regimul comunist o considera drept un paravan pentru promovarea intereselor politice occidentale, interzicându-i activitatea în anul 1947.

„supravegherea agenturii existente la dosarul problemei P.N.Ț.”)⁵⁹, erau subliniate atât vârsta înaintată și starea șubredă a sănătății Ecaterinei Madgearu, cât și lipsa unei „activități dușmănoase” de dată recentă din partea acesteia, aducându-se și câteva detalii despre dosarul de acțiune informativă individuală, care fusese deschis, la 13 august 1956, cu scopul „de a stabili dacă Madgearu Ecaterina întreține legături cu foștii membri ai P.N.Ț., cine sunt aceștia și dacă mai are preocupări de a relua activitatea de ajutorare pe linia fostului P.N.Ț.”, având în vedere că „după 23 august 1944, Madgearu Ecaterina a continuat să aibe această funcție, desfășurând o intensă activitate de ajutorare a deținuților P.N.Ț. și a familiilor acestora. În această perioadă, sus-numita a întreținut legături cu toți conducătorii P.N.Ț., vizitându-i pe aceștia la penitenciarele Jilava și Văcărești, cu care ocazie făcea legătura între ei și foștii membri P.N.Ț. din afară”. Se dovedește, așadar, încă o dată, că represiunile la care a fost supusă Ecaterina Madgearu sunt direct și chiar exclusiv legate de activitatea caritabilă pe care aceasta a desfășurat-o în beneficiul deținuților politici și a familiilor acestora, care se știe prea bine cu ce greutate și cu ce răutăți se confruntau în acea perioadă. Astfel, în „Nota sinteză” menționată mai devreme se relatează că la 16 august 1952 este „reținută și încadrată în C[olonie de] M[uncă], timp de 60 de luni”, pentru „activitatea politică desfășurată” (remarcăm exprimarea evazivă folosită de autorul documentului, căpitanul N. Dițulescu), iar la 20 iunie 1954 e eliberată, fixându-i-se D.O. în comuna Schei Călmățui. Se precizează și faptul că atunci când i s-au ridicat restricțiile domiciliare, „i s-a atras atenția că în cazul de va mai vizita pe deținuți la penitenciar și va mai ține legătura cu foștii membrii P.N.Ț., i se va fixa din nou D.O.”⁶⁰.

Văduva lui Virgil Madgearu nu se confruntase, însă, numai cu presiunile exercitate de către Securitate, ci și, în mod conștient, cu lipsa de caracter a unora dintre semenii. Astfel, conform „Notei” lui „Preotu” din 8 ianuarie 1966, în legătură cu vizita la Ecaterina Madgearu a fostului deputat P.N.Ț. Alexandru Stan (care fusese deținut politic, timp de șase ani), în contextul așa-numitei reabilitări a lui Virgil Madgearu, aceasta se exprima în felul următor, în condițiile în care intervenise o anumită relaxare politică: „În legătură cu reabilitarea lui Madgearu, Lică Stan a spus sursei că se miră și el cum deodată au găsit guvernanții posibilitatea și motivul acestei reabilitări. (...) La aceasta, dna. Madgearu a spus că și ea, ca și Lică Stan, a rămas mirată de această reabilitare bruscă și că i-a dat ocazia să vadă cât lichelism se constată în rândul foștilor prieteni politici ai lui Virgil, care nu au dat niciun semn de viață până acum, dar nici ea nu a vrut să-i primească sau să stea de vorbă cu ei, ci numai cu unii din foștii elevi ai lui Virgil și de oameni care au dat dovadă de seriozitate în perioada anterioară și care s-au interesat de soarta ei, căci după reabilitare au fost unii care se gândeau și o întrebau dacă are nevoie

⁵⁹ A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar nr. 420497, vol. 2, ff. 2-3.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 2v.

de ceva pentru a o ajuta”⁶¹. Este adevărat că și în „Fișa personală” din 21 septembrie 1956 se preciza că Ecaterina Madgearu „a păstrat relații numai formale cu familiile care-i vizitau casa datorită situației soțului ei, dar n-a avut prietene decât pe surorile sale”⁶². Considerăm că tocmai aceste criterii ferme de ordin moral, pe care le cultivase încă din perioada în care se bucura de o bună situație socială în România, i-au dat acesteia motivația, dar și puterea de a desfășura atât de riscanta activitate caritabilă, în anii comunizării forțate, în care își pierduse vechea poziție socială.

Chiar spre sfârșitul perioadei de domiciliu obligatoriu, mai precis la 19 ianuarie 1955, Ecaterina Madgearu era interogată în legătură cu o altă persoană care nu putea părăsi comuna Schei Călmățui, Iulian Nasta, aceasta recunoscând că „în luna noiembrie 1954, pe când a fost bolnav, i-am acordat îngrijirea cuvenită în sensul că am adus doctorița de la dispensar și i-am dat sulfamide pentru a se face bine”⁶³. Semnificativă nu este numai perpetuarea spiritului caritabil al Ecaterinei Madgearu, care nu fusese alterat de lunga perioadă de lipsire de libertate, ci și de numirea acestui document drept „Proces verbal de interogatoriu”, și nu „Declarație” (așa cum se procedase, de regulă, în perioadele de arest); acest fapt poate constitui un indiciu privind intenția Securității de a porni o acțiune penală împotriva celei anchetate, pentru a evita punerea ei în libertate.

Pentru a vedea ce însemna, cu adevărat, în acea vreme, a-i susține pe deținuții politici, și ce riscuri implica a asemenea activitate, chiar și atunci când aceasta era o obligație profesională elementară, pot fi date și alte exemple, precum cel al avocatului Panait Stănescu Bellu, care a ajuns deținut politic tocmai pentru că, în calitate de avocat, a înțeles să își practice meseria în mod cinstit. În dosarul penal al lui Panait Stănescu-Bellu nu am identificat o sentință de condamnare, ci o Decizie a M.A.I. (nr. 90/1950) prin care acesta era internat într-o colonie de muncă pentru 12 luni, măsură majorată ulterior cu încă 6 luni⁶⁴.

În concluzie, se detașează ideea că biografia Ecaterinei Madgearu este una respectabilă, a cărei descoperire ne-a bucurat, fiind vorba despre un caz care poate fi reconstituit în adevărata lui semnificație, în ciuda camuflării adevăratului sens al acțiunilor întreprinse de văduva lui Virgil Madgearu în spatele consacratelor, de acum, exprimări ostile, minimalizatoare și evazive, totodată, ale Securității. Considerăm că investigațiile istorice trebuie să conserve obiectivitatea, chiar și în contexte emoționale mai neobișnuite. Nu credem însă că obiectivitatea ar fi totuna cu neutralitatea care, atunci când nu generează indiferență, provine, deseori, din aceasta. Mărturisim că nu ne sunt indiferente nici calvarul deținuților politici din primele două decenii

⁶¹ *Ibidem*, f. 4.

⁶² *Ibidem*, vol. 1, f. 6.

⁶³ *Ibidem*, f. 92.

⁶⁴ Vezi A.C.N.S.A.S., fond Penal, dosar nr. 42801, *passim*.

postbelice, nici existența, în aceeași perioadă, a personalităților idealiste, care au încercat să îndulcească acest calvar, mai ales că o făceau pe propriul lor risc. Iar acest risc nu era unul minor, așa cum o dovedește, fără niciun dubiu, cazul Ecaterinei Madgearu.

Am încercat să nu realizăm o expunere foarte repetitivă, deși informațiile din dosarele identificate sunt extrem de repetitive. Documentele descoperite până acum credem că nu ar fi suficiente pentru un volum dedicat protagonistei acestui articol, însă ar fi foarte utile în vederea unui studiu mai aprofundat asupra realităților specifice anilor 1947-1964, în cadrul căruia inventarierea mai multor cazuri, care să aibă în comun represiunea provocată de manifestarea empatiei față de victimele sistemului concentraționar comunist, ar fi de mare folos.

ECATERINA MADGEARU: AN "ANCHOR" OF THE OLD WORLD IN THE NEW WORLD OF „GENERAL HAPPINESS"

Abstract: The widow of Virgil Madgearu and relative of Ion Mihalache's wife, Niculina, member of the National Peasant Party since 1932, Ecaterina Madgearu was involved in the activity of helping members of this party who had been arrested by the communist authorities. She led a special committee created to help the arrested people and that allowed her to visit them in prisons and to facilitate their connections and communications with those from outside of prison. She also coordinated the activity of helping the families of those imprisoned with food, clothing and medicine. For these actions, Ecaterina Madgearu was pursued by the Security bodies and became the victim of repeated repressive measures, obviously related to the charitable activity she carried out for the benefit of political prisoners and their families.

Keywords: Ecaterina Madgearu, Virgil Madgearu, National Peasant Party, Security, political prisoner.

IMOBILELE INDIVIDUALE, MARCĂ A CORUPȚIEI LA NIVEL ÎNALT ÎN TIMPUL REGIMULUI CEAUȘESCU

Rezumat: Articolul de față încearcă să surprindă evenimentele de la începutul anilor '70, care au dus stabilirea regulilor relației între Ceaușescu și nomenclatură, proces în care practicile de corupție întrebuințate în construcția imobilelor personale au jucat un rol important. Reglementarea posesiei de imobile de către membri nomenclaturii, cu scopul restrângerii accesului acestora la astfel de privilegii, a făcut parte din strategia regimului de control al nomenclaturii. Aflat în plin proces de elaborare a unei noi politici economice, regimul resimțea acut nevoia unei nomenclaturi disciplinate, capabile să exercite o presiune constantă a societății. Un astfel de mecanism nu se putea obține decât prin inducerea unei stări permanente de tensiune, care făcea nomenclatura sensibilă la comenzile venite de la Centru, reducându-i semnificativ bine cunoscuta inerție. Eșecul regimului de a pune în practică o legislație funcțională de control al averilor, arată că acesta nu și-a dorit niciodată existența unui astfel de mecanism, care s-ar fi putut întoarce împotriva sa. Ceea ce și-a dorit Ceaușescu a fost să controleze amploarea corupției și să o transforme într-o pârgă politică. Cu cât mai mare era dependența nomenclaturii de lider, cu atât mai eficientă era aceasta în aplicare politicilor sale.

Cuvinte-cheie: corupție, legislație, construcții, nomenclatură, comunism, România, Ceaușescu, scandal, case.

Într-un sistem economic în care statul controla toate resursele, construcția imobilelor proprietate personală a reprezentat o chestiune preponderent politică. Construcția unei case presupunea accesul la resurse, care de obicei se obțineau prin ocolirea căilor legale, dar mai ales accesul la decizia administrativă care ocolea limitările impuse de legislație. Preocupat până la obsesie de control, pe care îl vedea exercitat într-o formă fizică, Nicolae Ceaușescu a înțeles imediat miza problemei, transformând construcția unei

* Dr Cosmin POPA: Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București; e-mail: cosminpopa1953@gmail.com.

case particulare într-o adevărată cursă cu obstacole administrative. Cu cât mai multe erau aceste obstacole pentru cetățenii obișnuiți, cu atât mai mare a fost inventivitatea celor privilegiați de a le ocoli, posesia unui astfel de imobil devenind marca apartenenței la unul din cercul puterii.

Articolul de față încearcă să surprindă evenimentele de la începutul anilor '70, care au dus stabilirea regulilor relației între Ceaușescu și nomenclatură, proces în care practicile de corupție întrebuintate în construcția imobilelor personale au jucat un rol important. Reglementarea posesiei de imobile de către membri nomenclaturii, cu scopul restrângerii accesului acestora la astfel de privilegii, a făcut parte din strategia regimului de control al nomenclaturii. Aflat în plin proces de elaborare a unei noi politici economice, regimul resimțea acut nevoia unei nomenclaturi disciplinate, capabile să exercite o presiune constantă a societății. Un astfel de mecanism nu se putea obține decât prin inducerea unei stări permanente de tensiune, care făcea nomenclatura sensibilă la comenzile venite de la Centru, reducându-i semnificativ bine cunoscuta inerție. Eșecul regimului de a pune în practică o legislație funcțională de control al averilor, arată că acesta nu și-a dorit niciodată existența unui astfel de mecanism, care s-ar fi putut întoarce împotriva sa. Ceea ce și-a dorit Ceaușescu a fost să controleze amploarea corupției și să o transforme într-o pârghie politică. Cu cât mai mare era dependența nomenclaturii de lider, cu atât mai eficientă era aceasta în aplicare politicilor sale.

În februarie 1972, atunci când evenimentele păreau să-i favorizeze încă pe milițieni în acerba lor concurență cu securiștii, în discursul lui Ceaușescu de la bilanțul MAI pe 1971 au sunat o serie de note critice. Dacă multe dintre criticile adresate de Ceaușescu erau esopice, aceasta a fost foarte explicită. Vorbind milițienilor despre cât de greu și de incomplet sunt investigate cazurile în care sunt implicate persoanele cu funcții, Ceaușescu le-a atras atenția că trecuseră *„cinci-șase luni de când problema asta de la consiliului popular se trăgănează”*¹. Avertismentul lui Ceaușescu s-a repetat peste nici o lună. În cadrul unei întruniri a Secretariatului CC al PCR, Ceaușescu a trecut la reproșuri deschise, de data această către ministrul de interne. *„Nu sunteți în stare de șapte luni de zile să rezolvați problema de la Consiliul popular al municipiului București, unde s-au furat sute de mii de lei. Pentru că miliția din Capitală îi ascunde, a continuat el, când s-a dovedit că au furat atâta și nu vreți să-i trimiteți în judecată pentru că e prieten cu șeful miliției și este un fost vicepreședinte al Consiliului popular.”*²

Totul a început de la curioasa apariție a unui investitor imobiliar privat în București. La sfârșitul lui octombrie 1971, secretarul CC al PCR responsabil de Secția Scrisori și Audiențe, dar și de Gospodăria de partid, Mihai Gere, el

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale (mai departe ANIC), Fond CC al PCR, Secția Administrativ-Politică, dosar 1/1972, ff. 72-73.

² Idem, Secția Cămară, dosar 25/1972, f. 34.

însuși fost zidar, i-a trimis lui Ceaușescu un raport în care îi semnala „*un caz deosebit de încălcare a legalității socialiste*”³. Un fost cetățean bulgar, devenit între timp român cu acte în regulă, reușise să-și construiască în centrul Bucureștiului, pe Strada Visarion, un imobil cu șapte apartamente. Pentru că unele dintre ele fuseseră închiriate unor companii străine prezente în România, iar un apartament fusese vândut pentru 200.000 lei unui anume Gheorghe Popescu - responsabil la braseria „Cina” - construcția a atras imediat atenția Securității. Vasile Ciulacov, căci acesta era numele proaspătului cetățean român, cât și investiția sa pentru construcția imobilului, de aproximativ 1.000.000 lei, reprezentau doar vârful aisbergului corupției din Oficiul pentru construcția locuințelor proprietate personală din București (OCLPP). Cazul Ciulacov, care a devenit ulterior „cazul Gheorghe Melinte”, directorul OCLPP din București, a arătat clar nu doar traseul rețelelor de corupție din statul comunist, dar și felul în care legislația restrictivă și irațională alimenta această corupție.

Pus pe ctitorii, încă din 1968, Ceaușescu a dispus, prin Legea 19/1968⁴, ca toate terenurile fără construcție din perimetrul construibil al orașelor să fie declarate „indisponibile” și „expropriabile”, indiferent dacă erau proprietatea persoanelor fizice sau juridice. Adoptată cu scopul de a elibera statul de orice constrângeri juridice în aplicarea planurilor sale edilitare, știut fiind faptul că Ceaușescu era un partizan înfocat al blocurilor de locuințe tip, legea a blocat construcția legală de locuințe individuale proprietate personală. Cu ajutorul birocrăției, a fost găsită o „soluție” de ocolire a acesteia, care presupune „colaborarea” celor care doreau totuși să-și construiască o astfel de locuință cu structurile administrației municipale, reprezentate de consiliile populare și de oficiile locale de construcție a locuințelor proprietate personală. „Soluția legală” consta în formarea unor asociații ale proprietarilor de terenuri virane, care decideau să doneze consiliilor populare terenurile deținute, cu obligația ca ele să fie cedate spre „folosință veșnică” de către consiliile populare municipale unor persoane indicate în actele de donație. Evident, astfel de „donații” erau fictive, beneficiarii plătind diverse sume pentru intrarea în posesia terenurilor, dar era absolut esențial ca beneficiarii să fie persoane capabile să „convingă” consiliile populare municipale nu doar să procedeze ulterior la acordarea dreptului de „folosință veșnică” asupra terenului, dar și să elibereze autorizațiile necesare pentru construcția de locuințe, ca și cum acele terenuri ar fi aparținut statului. O astfel de schema a fost aplicată în București între 1968 și 1971 în nu mai puțin de 44 de cazuri, așa cum avea să arate controlul ulterior, în fiecare dintre ele regăsindu-se o serie de personaje-cheie. În afară de Gheorghe Melinte, care se ocupa de construcții, aprobările

³ Idem, dosar 174/1971, f. 105.

⁴ Lege număr: 19 din 24/6 /68 cu privire la regimul juridic al terenurilor fără construcții din perimetrul construibil al municipiilor și orașelor, apărută în Buletinul Oficial, Nr. 81 DIN 24/6 /68 (http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.http_act_text?id=9330, accesat la 18 august 2021).

din partea Consiliului popular al Municipiului București erau semnate de vicepreședinții Traian Ispas și Simion Pop, dar și de secretarul Vasile Drăgoescu⁵. În acest răstimp, oamenii care doreau să se asocieze în vederea construirii blocurilor de locuințe proprietate personală se loveau de fiecare dată de refuzurile birocratilor din OCLPP sau din Consiliul popular, fiind nevoiți să apeleze la partid sau la justiție pentru primirea autorizațiilor legale. Pe lângă lentoarea și complexitatea neinteligibilă a procedurilor birocratice, de aproape fiecare dată, blocurile construite de oficiile pentru construcția locuințelor proprietate personală erau predate beneficiarilor cu deficiențe majore a căror remediere lua luni, iar uneori ani și doar după ce partidul se implica în rezolvarea situațiilor.

Ceaușescu a abordat problema în obișnuita cheie politică, cerând secțiilor Organizatorică și pentru controlul muncii de partid în MFA, MI și Justiție, împreună cu Ministerul Finanțelor, Banca de Investiții, cea care acorda creditele pentru construcția de locuințe proprietate personală, Comitetul Executiv al Consiliului popular al Municipiului București și Procuraturii să controleze legalitatea construcției tuturor caselor și apartamentelor proprietate personală, din București, din perioada 1968-1971. Petrecut la începutul anului 1972, controlul a arătat că în București fuseseră construite 46.369 apartamente proprietate personală și 213 imobile „confort sporit de tip vilă”, cu 2.356 apartamente⁶. Situația specială a beneficiarilor locuințelor de tip „confort sporit” devenea imediat evidentă, atunci când se constata că în cazul acestor construcții, spre deosebire de blocurile de locuințe, statul înregistrase pierderi economice de cca. 18,5 milioane lei. Totul era foarte diferit în lumea nomenclaturii de la diverse niveluri și a celor care reușeau cu succes să-și convertească competențele profesionale în monedă de schimb pentru diverse produse și servicii.

În primul rând, atribuirea terenurilor pentru construcția de locuințe, care se făcea de către Consiliul popular municipal, era mai tot timpul neclară, aproape niciodată consemnările hârtiilor nefiind în acord cu realitatea. De obicei, beneficiarilor li se atribuia un lot mai mic decât cel pe care construcția îl ocupa în realitate. Pentru casa lui Constantin Iovănel, directorul Combinatului chimic din Slobozia, de pe strada Bach din București, se atribuiseră 348 m², dar construcția ocupa, în realitate, 425 m². Tovarășei Elena Marcea, medic veterinar la Institutul dr. Pasteur, care-și construise și ea o casă pe strada Chopin, i se atribuiseră în loc de 150 m², nu mai puțin de 350 m².⁷ Funcționarii de la conducerea Consiliului popular al municipiului București, așa cum era vicepreședintele Traian Ispas, erau atât de dedicați binelui public încât au hotărât să preia o parte din cheltuielile de pregătire a construcțiilor, așa cum erau cele generate de demolarea unor imobile vechi sau de eliberare a

⁵ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cămară, dosar 174/1971, f. 106.

⁶ Idem, dosar 41/1972, f. 64.

⁷ *Ibidem*, f. 65.

terenurilor. Circulara semnată de Traian Ispas, prin care întreprinderile comunale preluau aceste cheltuieli, ar fi putut fi interpretată ca un semn de civilitate a serviciilor administrative locale, doar că generozitate nu era pentru toți beneficiarii construcțiilor. Desigur, circulara era aplicată doar pentru „clienții” de soi ai Consiliului popular. În timp ce evidențele OCLPP București erau un adevărat coșmar contabil, care făcea ca unii beneficiari care achitaseră sumele integrale să nu figureze decât ca plătitori de avans și invers, listele de priorități în atribuirea de locuințe deveniseră terenul unei creativități aritmetice remarcabile. Pentru introducerea în lista celor care urmau să primească locuințe în blocurile de locuințe proprietate personală a unor persoane care nu aveau legal dreptul să figureze pe listele de priorități, dar lucrau în locuri strategice, precum MAE sau într-unul dintre marile hoteluri din București, funcționarii municipalității au introdus practica dublării numerelor din liste. Favorizarea unor astfel de persoane era evidentă, din moment ce între înscrierea lor pe listele de priorități și primirea apartamentului treceau – în unele cazuri – doar câteva zile, în timp ce o persoană fără astfel de abilități „organizatorice” trebuie să aștepte cu anii⁸.

Mult mai interesant stăteau lucrurile în cazul vilelor. La 22 din cele 43 de vile verificate, devizele de construcție, în baza căror se încheia contractul cu OCLPP, nu erau verificate în prealabil de funcționarii serviciului, astfel că erau introduse în contract ca atare. În mod evident, toate erau subevaluate, uneori neconținând spații și facilități indispensabile unei case, dar odată acceptate de OCLPP, aceasta urma să suporte costul tuturor lucrărilor realizate în afara devizului inițial, ca urmare a „viciilor” de proiectare. Astfel, în astfel de imobile apăreau camere suplimentare, demisoluri, subsoluri, garaje sau chiar apartamente suplimentare, prin compartimentarea corespunzătoare a unor spații inițial tehnice. Dumitru Holt, secretar-general al Comitetului de Stat pentru Economia și Administrația Locală (CSEAL), instituție sub egida căreia se desfășurau toate activitățile economice individuale permise de statul socialist, își construise și el o vilă cu trei apartamente în strada Moceanu, dar a uitat să proiecteze garajul subteran, pe care l-a cerut mai târziu, mascându-l cu o construcție improvizată de lemn, probabil atunci când s-a dus vestea controlului. Specialistul în administrație locală pusese și el serios umărul la formarea sistemului, printr-o reglementare – ilegală în efectele ei – a comitetului pe care îl conducea. Circulara nr. 7.460 din septembrie 1966 prevedea ca cererile colective pentru construcția de vile sau a unor clădiri cu mai multe nivele să fie analizate cu prioritate, indiferent de data la care a fost depus avansul minim pentru acestea⁹.

Și pentru ca totul să meargă repede, proiectanții municipalității București lucrau pe cont propriu pentru acești beneficiari, fără să plătească impozite. De exemplu, arhitectul Alexandru Progreseanu, angajat la Institutul Proiect

⁸ *Ibidem*, f. 66.

⁹ *Ibidem*, ff. 66-67, f. 74.

București al Consiliului popular municipal București, primise 100.000 lei pentru întocmirea proiectului unui imobil cu 20 de apartamente, de la Enache Marin, secretarul comitetului de partid de la Uzina „23 August”, dar în calitate sa suplimentară de președintele al viitoarei asociații de locatari a celor care aveau să locuiască în cochetul imobil de pe strada Victor Manu, cu proprietari aleși pe sprânceană¹⁰. Pentru cei cu adevărat puternici, dar și pentru rudele sale directe, tovarășul Gheorghe Melinte pusese la cale o schemă serioasă de fraudare a statului, începând construcția unor imobile, înainte ca acestea să aibă asigurată finanțarea de către Banca de Investiții. Pentru a urgenta acordarea finanțării, Consiliul popular București trimitea adrese oficiale către Banca de Investiții în care cerea urgentarea acordarea finanțării pentru investițiile deja începute de OCLPP. Printre cele 14 imobile pentru care, în iunie 1970, sub semnătura lui Simion Pop, vicepreședintele Comitetului Executiv al Sfatului popular al Municipiului București, s-a cerut urgentarea acordării finanțării, se afla și unul care aparținea nimănui altcuiva decât chiar lui Simion Pop, fiului său, Mircea Pop, dar și soției lui Gheorghe Melinte, Mariana Melinte¹¹. De fapt, toți funcționarii superiori din Comitetul Executiv al Sfatului popular al Municipiului București și din OCLPP București, alături de o seamă de birocrați și activiști de partid cu funcții importante, își construiseră în această perioadă diverse imobile, încălcând una sau mai multe dintre prevederile locale. Cel mai des întâlnit aranjament era acceptarea de către OCLPP a unor costuri subevaluate, pentru ca mai apoi modificările să fie suportate de către stat, cu mențiunea că la final avea să fie semnat un contract adițional, iar lucrările suplimentare achitate. Pentru a evita achitarea lucrărilor suportate din fondurile statului, pentru că circularele lui Gheorghe Melinte prevedeau ca achitarea costurilor suplimentare să se facă la semnarea recepției finale a lucrărilor, construcțiile nu erau recepționate niciodată. OCLPP se mărginea la semnarea unui proces verbal de recepție și nu a unei note finale de recepție, astfel încât beneficiarul lucrărilor plătite de stat nu era nevoit să încheie contractul suplimentar. Normal, pentru clienții „speciali”, costurile cu branșarea locuințelor la utilități, gaze, electricitate, apă-canal, erau acoperite tot de OCLPP, în timp ce beneficiarii obișnuiți plăteau sume importante pentru aceste servicii, unii așteptând cu anii¹².

Sistemul era bine organizat și prezent în toate instituțiile administrației socialiste. Controlul a arătat că și creditele acordate de Banca de Investiții pentru anumiți „clienți”, erau mai mari decât prevedeau hotărârile în vigoare legate de asistența statului pentru construcția de locuințe proprietate privată. Desigur, „excepțiile” nu erau accesibile oricui. Printre beneficiarii schemelor preferențiale de creditare fuseseră directori din ministere, rectori ai unor universități, academicieni. După cum chiar autorii raportului conchideau,

¹⁰ *Ibidem*, f. 67.

¹¹ *Ibidem*, f. 68.

¹² *Ibidem*, ff. 70-72.

„majoritatea celor 175 proprietari care și-au construit locuințe... o formează persoane care dețin funcții în aparatul de stat și economic (miniștri, adjuncți de miniștri, directori generali, directori și directori adjuncți, șefi de servicii, ingineri-șefi, ingineri, arhitecți, profesori, cercetători), printre proprietari negăsindu-se nici un muncitor din uzinele și fabricile Capitalei”¹³.

O densitate atât de mare de oameni cu funcții se explica nu doar prin existența rețelilor traficului de influență, dar și prin oficializarea practicilor de transferare către stat a costurilor generate de proiectele imobiliare ale unor persoane cu influență politică. De aceea, unele organizații economice se lansau pe trepidanta piață imobiliară controlată de rețeaua lui Melinte, construind prin OCLPP blocuri de locuințe destinate conducerii acestora. Întreprinderea de construcții speciale industriale-montaj (ICSIM) a lansat o astfel de comandă, deturnând o parte din bugetul de investiții către construcția unui bloc de 34 de apartamente, în care urma să stea conducerea. Întreprinderea de construcții speciale-transporturi din Ministerul Transporturilor și Telecomunicațiilor a construit și ea prin OCLPP un bloc de 11 apartamente pentru cei din conducere¹⁴.

Situația de la OCLPP București și de la Consiliul popular București nu era nouă. Oficiul fusese „controlat”, în urma unor sesizări ale oamenilor care nu beneficiau de tratamente preferențiale, de către echipe de la Comitetul Executiv al Consiliului popular, în 1968, 1969 și în 1971. În 1969, pentru conformitate se făcuseră și o serie de recomandări pentru ameliorarea activității OCLPP București, însă cei care comandaseră „controlul” – vicepreședinții Comitetului Executiv al Consiliului popular, Traian Ispas și Simion Pop, directorul general, Eugen Iordăchescu, directorii întreprinderilor de construcții, Constantin Popa și Ion Bileca – își construiseră și ei case individuale sau apartamente generoase în blocuri intime, tot prin intermediul OCLPP.

Din punct de vedere economic, construcția caselor individuale și a blocurilor cu destinație precisă a fost un dezastru economic. Urmare a absenței unei evidențe separate, nu doar contabile, dar și a materialelor de construcții, „orientarea” materialelor de construcții de pe șantierelor blocurilor-tip proprietate personală spre șantierelor caselor nomenclaturii era o practică foarte răspândită.

Sfârșitul carierei lui Gheorghe Melinte, care cu siguranță fusese unul dintre cei mai influenți funcționari comuniști, pare să fi fost legat de intrarea acestuia în conflict cu structurile securității, care s-a asigurat că „dezastrul” din OCLPP ajunge la urechile lui Ceaușescu. Cei care beneficiaseră de serviciile sale preferențiale, care îl înfierau acum cu „hotărâre comunistă”, știau de mult cum și în ce fel se poate construi o locuință privată „cu regim special” în București. Melinte pare să se fi considerat mai puternic decât era în

¹³ *Ibidem*, f. 69.

¹⁴ *Ibidem*, f. 71.

realitate, așa explicându-se îndrăzneala lui de a vinde după bunul plac, 80 de apartamentele reținute în vederea vinderii pe valută de către agențiile de stat, „Tera”, „Prestagent” și „Comturist”. El însuși a dispus aprobarea cumpărării de către cetățeni străini, unii dintre ei proveniți din România, a unor apartamente „confort sporit” în centrul Bucureștiului, fapt care, cu siguranță, a atras atenția Securității¹⁵. Deși mulți dintre beneficiarii „serviciilor” lui Melinte încălcaseră regulile, au fost întocmite dosare de cercetare doar pentru Traian Ispas, fost ministru și vicepreședinte al Comitetului Executiv al Consiliului popular București, care-și construise pentru sine și alte două familii înrudite case și apartamente, Simion Pop, și el devenit între timp proprietar de case și autor al circularei prin care statul trebuia să suporte cheltuielile pentru modificările ulterioare contractelor și Eugen Iordăchescu, directorul general al Direcției locative a Consiliului popular București, pentru subevaluarea devizului inițial pentru construirea locuinței sale. La vremea acestui control, Gheorghe Melinte fusese deja condamnat la doi ani de închisoare pentru „abuz în serviciu în contra intereselor obștești”, procurorii deschizându-i un nou dosar pentru vânzarea pe valută a unor apartamente către cetățeni străini¹⁶. Pe lângă confiscarea unor apartamente, a celor construite cu depășirea devizului inițial și neachitarea diferențelor, primul efect al scandalului a fost că nomenclatura de stat și de partid, atât centrală, cât și cea locală, teoretic, nu-și mai putea construi case decât cu aprobarea conducerii „organelor” din care făceau parte¹⁷. Cât de drastic s-a aplicat această „concluzie organizatorică” a controlului, viitoare scandaluri de corupție legate de case aveau să o arate.

Până atunci, dezbateră raportului de control în Secretariatul CC al PCR e 25 aprilie 1972 a arătat clar că toată lumea era conștientă de existența unui sistem de fraudare a statului, pe diverse căi, de către nomenclaturiști care-și construiau case. Includerea cheltuielilor pentru construirea imobilelor destinate conducerii diverselor întreprinderi în bugetul de investiții productive era nu o excepție ci o tendință foarte răspândită. Transporturile, construcția de mașini, siderurgia contractaseră deja construcția unor blocuri la OCLPP București, iar Trustul pentru construcții miniere contractase atât în București, cât și în Slănic Prahova. Nu doar banii o parte a banilor de investiții era deturnată pentru construcția unor astfel de imobile, dar și materialele de pe șantierle legate de producție, care nu de puține ori erau rămase mult în urma planului, erau reorientate către construcția de locuințe pentru șefi¹⁸. Fiecare dintre aceste decizii erau acoperite prin interpretarea forțată a unor legi sau a unor circulare, mai ales acestea fiind date cu scop precis, fapt care făcea foarte grea încadrarea penală a faptelor constatate. Sistemul era temeinic

¹⁵ *Ibidem*, f. 73.

¹⁶ *Ibidem*, f. 77.

¹⁷ *Ibidem*, f. 79.

¹⁸ *Ibidem*, ff. 25-26.

organizat, extins, iar Ceaușescu interpreta din nou partida ipocrită a scandalizării, criticându-i pe cei care îi condamnaseră la ani de închisoare, chiar la cererea lui, pe cei care „delapidaseră” sume cuprinse între 5 și 10 lei¹⁹.

După scandalul de la București, practica a continuat în țară. În octombrie 1977, Ion Simion, membru supleant al CC al PCR a fost exclus ca urmare a faptului că împreună cu „asociații” săi din conducerea Trustului de instalații și montaje Iași, dar și din conducerea diverselor instituții economice și administrative locale, în total șapte, își construiseră un cochet bloc de vacanță în Stațiunea Durău din Neamț. Construit cu materiale provenite de pe șantierele trustului, unele achiziționate ca „deșeuri”, cu mașini și muncitori proveniți din diversele întreprinderi subordonate, blocul a fost în cele din urmă confiscat, dar „supleantul” nu a avut de suferit urmări legale²⁰.

Cazuri asemănătoare, chiar dacă nu de amploare similară au avut loc și în alte județe ale RSR. La Piatra Neamț, între 1969 și 1978, șefii locali au dispus exproprierea unor terenuri particulare doar pentru a-și construi vile, cumpărând prin Gospodăria de Partid lemn și materiale de construcții la prețuri subevaluate. Construcțiile au fost făcute de cooperativa locală „Constructorul”, cu echipe detașate la obiectiv, iar beneficiarilor li s-au acordat amânări fără termen ale plății materialelor și prestațiilor sau posibilitatea de a le plăti în rate foarte mici. Specificând în autorizațiile de construcții că locuințele nu sunt vile, proprietarii au reușit chiar să ia credite cu dobândă redusă de la CEC, fapt interzis prin lege. Printre beneficiarii generosului program de construcție de locuințe particulare s-au aflat primvicepreședinte Consiliului popular Piatra-Neamț, directorul general al Direcției pentru Agricultură și Industrie Alimentară, adjunctul ministrului industriei forestiere și cumnatul acestuia, fiind construite în total 128 locuințe individuale²¹. Potentații locali manifestau și multă râvnă religioasă. Consiliul popular Piatra Neamț aprobase și susținuse, prin furnizarea de materiale și mână de lucru, construirea a nu mai puțin de 12 biserici noi – în perioada 1970-1978 –, dar și restaurarea altora 34, precum și a 30 de case parohiale²². Membrii Biroului județean de partid nu se dădeau în lături nici de la posturi mai puțin partinice, numele unora dintre ei fiind trecute la loc de cinste în pomelnicul ctitorilor de la bisericile nou-construite, multe fără autorizațiile cerute de lege.

La Piatra-Neamț scandalul caselor s-a transformat într-o epopee. Odată pornit sistemul represiv, căci nu dreptate se făcea ci represiune, acesta acționa fără discernământ și de cele mai multe ori, în disprețul legilor RSR. Prin

¹⁹ *Ibidem*, ff. 33-34.

²⁰ *Idem*, dosar 295/1977, ff. 85-87.

²¹ *Idem*, dosar 49/1978, f. 24.

²² *Ibidem*.

Decretul 98 din 07.03.1979²³, un număr de 49 de locuințe au fost trecute în proprietatea statului, acordându-se despăgubiri în limita a 40.000 lei. Mai târziu, printr-un alt decret, emis în septembrie același an, urmare a constatării ilegalității și cu siguranță a intervențiilor celor vizați de confiscare, cuantumul despăgubirilor a fost fixat între 150.000 și 300.000, în funcție de cât putea să justifice prin venituri licite fiecare proprietar, două case fiind restituite, iar pentru 10 persoane au fost sesizate comisiile care se ocupau cu verificarea legalității averilor acumulate²⁴. Urmare a petițiilor adresate de 26 dintre foștii proprietari Congresului al XII-lea al PCR, în decembrie 1979, Petre Lupu, președintele Colegiului Central de Partid, instanța care investiga petițiile adresate „organelor de partid” și congreselor, i-a cerut lui Ceaușescu, iar acesta a aprobat, să se formeze o nouă comisie de control care să verifice toate aspectele cazurilor²⁵.

Odată dat impulsul politic, mașinăria represiunii prin justiție a fost însă imposibil de oprit. Deși o parte dintre foștii proprietari reușiseră, într-o primă fază să dovedească legalitatea veniturilor obținute, în 1983, Procuratura RSR însă mai cerceta „suspiciunile sub aspectul deplinei sincerități” pe care le ridicau o serie de acte aduse drept dovadă de cei anchetați²⁶. Cert este că profilul profesional al proprietarilor caselor din Piatra Neamț era unul destul de divers. Printre activiștii de partid din zonă și birocrății din diversele structuri administrative se aflau profesori, medici, medici-stomatologi, medici-veterinari, ingineri, proiectanți și un șofer, care cu siguranță își întrebuințaseră relațiile pentru a obține aprobări, credite sau pentru a „face rost” de materiale și meseriași, dar cu siguranță nu constituiau nucleul dur al corupției instituționalizate din Piatra-Neamț.

Cazul Piatra-Neamț a fost un avertisment dur dat tuturor celor care credeau că pot încălca regulile cu privire la proprietățile imobiliare, la care cuplul Ceaușescu era atât de atent, fără ca „Tovarășul” sau „Tovarășa” să fie înștiințați în prealabil.

Condițiile târgului între nomenclatură și Ceaușești deveniseră destul de clare la sfârșitul anilor '70. Elena Ceaușescu a pus loialitatea pe primul loc, la distanță mare față de celelalte calități necesare în ierarhia criteriilor pe care trebuia să le îndeplinească cel sau cea care dorea să acceadă la demnități. În schimbul loialității depline față de cuplu, nomenclatura putea abuza de puterea sa, putea să-și extindă sistemul special de repartitie a bunurilor și serviciilor, prin furt și deturnare și putea să se bucure de obișnuitele privilegii

²³ Decret nr. 92 din 7 martie 1979 pentru modificarea Legii nr.18/1968 privind controlul provenienței unor bunuri ale persoanelor fizice, care nu au fost dobândite în mod licit, Buletinul Oficial nr. 25 din 12 martie 1979 (http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.http_act?id=15760 – accesat la 17 septembrie 2021).

²⁴ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Administrativ-Politică, dosar 12/1983, f. 46.

²⁵ Idem, Secția Organizatorică, dosar 26/1979, ff. 50-52.

²⁶ Idem, Secția Administrativ-Politică, dosar 12/1983, ff. 47-56.

ale unei nomenclaturi comuniste. Cei doi interveneau doar atunci când proporțiile deturnărilor și ale abuzurilor deveneau atât de mari încât trezeau nemulțumiri colective. Rotația cadrelor era doar o modalitate de a schimba periodic echipele din diverse locuri și domenii, cu scopul de a-i împiedica să formeze adevărate grupări, cum s-a întâmplat în Constanța, la Piatra-Neamț, Vâlcea și atâtea alte locuri, cel puțin până când activiștii puneau pe picioare același sistem, la noile locuri de muncă. De aici și inconsecvența cuplului de a adopta și de a pune în practică măsuri menite să limiteze acumularea ilegală de bani și bunuri de către oficialii partidului și ai statului. Legea privind obligativitatea declarării banilor și bunurilor aflate în posesie de către „cadrele de conducere”, discutată în martie 1979, a fost în cele din urmă abandonată²⁷. Proiectul de lege era oricum neglijent întocmit, neprevăzând care sunt funcțiile ai căror titulari trebuia să-și declare bunurile și banii, care erau valorile minime, care era răspunderea în caz de nedeclarare și nici nu prevedea înființarea unui organism care să păstreze și să verifice veridicitatea declarațiilor. Conform proiectului, declarațiile urmau să fie depuse la instituțiile sau întreprinderile unde lucrau cei în cauză, fără să se arate cine este responsabil de verificarea lor. Legea 4/1973²⁸, care interzicea posesia a două locuințe simultan, a fost totuși adoptată, deși conținea o serie de aspecte neconstituționale și prevedea practic exproprierea imobilelor proprietate personală – în pofida criticilor lui Paul Niculescu-Mizil, Janos Fazekas și Gheorghe Rădulescu²⁹ – pentru că se potrivea mult mai bine modului de gândire a celor doi. Actul supunea sistematizării imobilele proprietate personală, prevedea obligativitatea vânzării către stat a celui de-al doilea, evident cu un preț amortizat așa cum considera statul, precum și a înstrăinării, în termen de un an, a imobilelor primite moștenire. Interdicția de a construi case pentru vânzare sau închiriere, menținută și în varianta republicată a legii din 1980³⁰, nu era menită atât să lovească în sursele corupției înfloritoare, cât să stăvilească apariția germenilor capitalismului în interiorul elitelor ceaușismului.

După scandalurile „imobiliare” de la București și Neamț, care păreau că justifică politica de „rotație a cadrelor” și care arătau că funcționarii de partid nu respectau legea din 1973, Elena Ceaușescu a preluat controlul situației locative a elitelor de partid locale, cerând supravegherea construcției de case proprietate personală. Constantin Dăscălescu, prin Secția Organizatorică a CC

²⁷ Idem, Secția Cămară, dosar 28/1979, ff. 2-7.

²⁸ <https://lege5.ro/Gratuit/he2dinjs/legea-nr-4-1973-privind-dezvoltarea-construcției-delocuintevanzarea-de-locuinte-din-fondul-de-stat-catre-populatie-si-construirea-de-case-de-odihnaproprietate-personala> - accesat la 6.12.2019;

²⁹ ANIC, Fond CC al PCR, Cămară, dosar 28/1979, ff. 8, 9-10.

³⁰ <https://lege5.ro/Gratuit/he2dinjt/legea-nr-4-1973-privind-dezvoltarea-construcției-de-locuintevinzarea-de-locuinte-din-fondul-de-stat-catre-populatie-si-construirea-de-case-de-odihnaproprietate-personala?d=06.08.1991> – accesat la 13.12.2019.

al PCR, a fost însărcinat cu elaborarea unui raport care să evalueze situația în toată țară. Terminat la sfârșitul lui august 1978, raportul arăta că din 987 membri și membri supleanți ai birourilor județene de partid, 297 își construiseră o locuință particulară, în timpul în care ocupaseră diverse funcții în aparatul de partid³¹. Evident, Elena Ceaușescu trata existența locuinței particulare ca fiind un simptom al corupției și al sistemului personal de relații pe care îl dezvoltau cei în cauză. Într-o oarecare măsură aceasta avea dreptate pentru că o astfel de întreprindere, într-o economie marcată de deficit, avea nevoie de susținere din partea celor care acordau credite, a celor care administrau materialele de construcții, utilajele de construcții și mâna de lucru. Cazurile de la București și Neamț arătasera că materialele și mâna de lucru fuseseră deseori subevaluate, iar creditele au fost acordate în pofida legislației restrictive. Îmbucurător pentru Ceaușești era faptul că printre posesorii de case erau doar 4 secretari de partid județeni, cei mai mulți dintre proprietari fiind secretari ai comitetelor județene (45), prim-secretari municipali și orașenești (30), șefi din administrație – interne, sănătate, cultură, învățământ (59) – și directori de întreprinderi (48). Soluția găsită de Elena, preluată apoi de Dăscălescu, a fost interdicția de a deține o locuință particulară, fără a locui în ea. În termen de un an, funcționarii de partid au fost somați să-și vândă locuințele particulare în care nu locuiau, controlul fiind extins apoi la Guvern și celelalte instituții din subordinea sa³². Timpul scurs între 1978 și noua variantă a Legii 4/1973 – prin republicarea din 1980 – cu mai multe prevederi restrictive, a fost folosit pentru intrarea în noua legalitate a elitelor locale, fapt care trebuie că a generat vii nemulțumiri în rândul acestora.

O atare restricție nu a fost de natură să stopeze derivatele consumiste ale elitelor de partid. Pe măsură ce deficitul devenea o trăsătură structurală a economiei, capacitatea de agregare a nomenclaturii în grupuri construite pe criteriul utilității nu a făcut decât să crească. Un ultim caz de oarecare rezonanță publică, în centrul căruia s-a aflat problema locativă, a fost cel al prim-secretarului Județului Vâlcea, protejata Elenei Ceaușescu, Venerica Pătru.

În 1989, pe atunci prim-secretar al Județului Vâlcea, „tovarășa Pătru” a găsit de cuviință să comande ridicarea unui bloc de două etaje cu subsol, după un proiect „unicat”, în centrul orașului Râmnicu-Vâlcea, având în total 6 apartamente, din care 5 cu patru camere, iar unul cu trei camere. Pornită de la o anonimă, care se făcea ecoul zvonurilor extinse care circulau în oraș, ancheta de partid a arătat că „blocul tovarășei prim-secretar”, care fusese construit din „economii” de materiale realizate la alte construcții, era proiectat să aibă un confort sporit și finisaje considerate „de lux” în România lui Ceaușescu³³.

³¹ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Organizatorică, dosar 23/1983, f. 2.

³² *Ibidem*, ff. 3-4.

³³ *Idem*, Secția Cămară, dosar 39/1989, f. 47.

Desigur, toate întreprinderile locale contribuiseră cu sârg la amenajarea apartamentelor, garajelor și boxelor „blocului cu ștabi” din Râmnicu-Vâlcea, una dintre organizațiile de partid care se distinseseră printr-o serie de scandaluri de corupție și mită, încă de la începutul anilor '80³⁴. Spre deosebire de blocurile de locuințe destinate cetățenilor obișnuiți, de unde toată lumea făcea diverse „economii” de materiale, blocul unicat al prim-secretarului județean fusese amenajat cu finisaje scumpe, parchet de calitate superioară, marmură, dar și piese unicate de mobilier, boxele și garajele fiind și ele amenajate cu rafturi, în vederea folosirii imediate.

O astfel de grijă pentru satisfacția deplină a beneficiarilor de apartamente nu putea trece neobservată, cu atât mai mult cu cât locul construcției era permanent păzit de un milițian, iar pentru amplasarea blocului a fost deviat traseul autobuzelor din zonă. Grupul ales de Venerica Pătru pentru a locui împreună cu ea în blocul „aleșilor” arăta că până și un prim-secretar trebuia să-și organizeze viața astfel încât să poată avea un acces preferențial la anumite resurse și servicii. Împreună cu Venerica Pătru și soțul ei, în bloc urmau să se mai mute inspectorul județean al Ministerului de Interne, Paulian Păsărin, secretarul de partid al Comitetului de partid al orașului Olănești, lucru aflat în contradicție cu dispoziția liderului PCR ca activiștii de partid să locuiască acolo unde își desfășurau activitatea, Aurel Vlădoiu, medicul primar al Spitalului județean Vâlcea, Mihail Banacu, primul vicepreședinte al Consiliului popular Mehedinți, Gherghie Stoica, la fel în dezacord cu dispozițiile de partid, dar și directorul Trustului IAS Râmnicu-Vâlcea, Emil Teodorescu³⁵.

Intrate în atenția „anchetatorilor” de partid, în istoria personală a notabilităților vâlcene s-au găsit – cu ajutorul „partenerilor” de la Securitate – și câteva „pete”. Tatăl medicului primar, Mihail Banacu, fusese cândva șef de garnizoană legionară, iar directorul IAS nu doar că-și însușise ilegal în Albești, Argeș, o suprafață de teren public și-și construită și acolo o casă, dar aflat în SUA, RFG și Noua Zeeleandă, luase legătura cu transfugi „pentru obținerea unor avantaje”, fără a informa „organele de resort”³⁶. Relevant este că funcționarii partidului nu menționau în materialul pregătit pentru această ocazie că în 1981, Gheorghe Stoica, pe atunci prim-vicepreședinte al Consiliului popular județean Vâlcea, ceruse directorilor de la întreprinderile din județ să strângă de la muncitori o „cotizație” pentru finanțarea echipei de fotbal „Chimia” din Râmnicu-Vâlcea. Deși atunci fusese criticat într-o ședință a Secretariatului CC al PCR chiar de Ceaușescu³⁷ și ulterior demis, acum lui Stoica nu i se mai aduceau în atenție vechile „păcate”, semn că Ceaușescu ceruse să fie protejat. Aceasta fără a mai pune la socoteală că discuția din 1981

³⁴ Idem, dosar 38/1981, ff. 17-22.

³⁵ Idem, dosar 39/1989, f. 47.

³⁶ *Ibidem*, f. 38.

³⁷ Idem, dosar 38/1981, ff. 15-16.

despre organizația de partid din Vâlcea și cotizații fusese provocată de luarea de mită în formă continuată de către prim-vicepreședintele Sfatului popular municipal Vâlcea, Ion Predescu, cel care pretindea diverse sume, între 5.000 și 20.000, pentru repartizarea de locuințe din fondul de stat³⁸. Precaut, „tovarășul Predescu” prefera ca mita să-i fie dată în timpul unor scurte vizite protocolare pe care „petenții” le făceau soției sale, ocazie cu care aduceau câte un buchet de flori, punând alături de acestea și plicul cu sumele cerute³⁹.

Discuția despre „abaterile” de la Vâlcea din Secretariatul CC al PCR din 1 iunie 1989 a decurs într-o notă generală destul de favorabilă acesteia, cu o Venerică umilă și uimită și un Ceaușescu tranșant dar generos, dispus să nu facă mare caz de „abaterile” fostei protejate a soției sale. Desigur, ca orice activist de partid, Venerica Pătru a încercat să pară doar neinformată pentru că nu ceruse referințe cu privire la trecutul persoanelor cu care urma să locuiască, motivându-și dorința de a se muta într-un nou apartament prin situația locativă dificilă creată de căsătoria fiului ei, care făcuse ca într-un apartament de 3 camere să locuiască două familii. Pe lângă fericitul eveniment din viața „copilului la început de viață”, cum se exprima Venerica Pătru, un alt motiv era și acela că în județ nu existau locuințe pentru „activul de partid”, fapt care ar fi făcut-o să încerce să „rezolve” problema⁴⁰. Ceaușescu a căutat să nu transforme incidentul în scandal, considerând prim-secretarii județeni drept prelungiri ale persoanei sale în diverse locuri, așa că s-a mărginit să o „exileze” pe Venerica Pătru în postul de șef al Comisiei culturale a Consiliului județean al sindicatelor Covasna⁴¹, poziție în care a surprins-o căderea regimului comunist din România.

Imobilele proprietate personală au reprezentat pentru regim o pârghie de control a nomenclaturii, care a îndeplinit mai degrabă rolul unei presiuni menite să ducă la diversificarea metodelor de acumulare de către elitele ceaușismului. Refuzând să adopte legea care introducea obligativitatea declarării averilor de către oficialii regimului, mai întâi pentru că apropiații clanului ar fi fost nevoiți să facă acest lucru, liderii regimului au preferat să considere posesia de imobile drept marker al corupției, ceea ce nu însemna că resursele publice nu puteau fi deturnare la fel de ușor în folosul personal. Transferul de proprietăți pe nume rudele sau ale apropiaților, condiționarea donațiilor de case sau vânzarea la prețuri mult subevaluate pentru revânzare - așa cum procedau ofițerii de Securitate însărcinați cu analiza dosarelor de plecare din țară -, deținerea prin interpuși sau convertirea banilor în bunuri și obiecte teaurizabile, toate acestea și multe altele erau modalități de acumulare nedetectabile prin controlul proprietăților imobiliare. Casele, mai ales cele mari, exercitau o fascinație puternică asupra nomenclaturii de primă

³⁸ *Ibidem*, f. 163.

³⁹ *Ibidem*, f. 15.

⁴⁰ Idem, dosar 39/1989, ff. 7-8.

⁴¹ Membrii CC..., p. 458.

generație, provenită în marea ei majoritate, din straturi sociale cu un grad scăzut de instrucție, iar Elena Ceaușescu, mai ales, era și ea victima acestui fenomen. Implicarea sa în discuțiile legate de proiectul vilei de protocol a lui Alexandru Drăghici, construită în primii ani după venirea la putere a lui Nicolae, care ulterior a fost folosită de familia Ceaușescu, arată că pentru cuplul aflat la conducere miza era și una simbolică.

Posesia mai multor imobile, puneă regimului o serie de probleme logistice legate de exercitarea controlului de către aparatul de represiune. Citită împreună cu politica de rotație a cadrelor, interdicția de posesia a mai multor case, era menită să împiedice *împăământenirea* nomenclurii în zona unde activiștii îndeplineau diverse funcții. Mutați constant dintr-un județ în altul, activiștii primeau un „pachet de instalare” care conținea și un imobil dotat din construcție cu toată aparatura de ascultare, toate cheltuielile fiind preluate de gospodăria locală de partid. Astfel, legătura de dependență între nomenclatură și familia Ceaușescu, cea care administra direct privilegiile și beneficiile, nu făcea decât să se întărească și la fel și controlul.

THE INDIVIDUAL REAL ESTATE, A MARK OF HIGH-LEVEL CORRUPTION DURING THE CEAUSESCU REGIME

Abstract: This article seeks to elucidate the events of the early 1970s that led to the establishment of the rules of the relationship between Ceausescu and the nomenclature. A process in which the corrupt practices used in the construction of personal buildings played an important role is worthy of particular attention. Regulating the ownership of real estate by members of the nomenclature, with the aim of restricting their access to such privileges, was part of the strategy of the nomenclature control regime. As the regime was in the process of developing a new economic policy, it was acutely aware of the need for a disciplined nomenclature, capable of exerting constant pressure from society. In order to achieve this, the regime introduced a mechanism that would induce a permanent state of tension, which would make the nomenclature sensitive to commands from the centre, significantly reducing its well-known inertia. The regime's failure to implement functional wealth control legislation shows that it never wanted such a mechanism to exist, as it would have been a potential source of instability. Ceausescu's objective was to exert control over the scale of corruption and utilise it as a political instrument. The greater the dependence of the nomenclature on the leader, the more effective it was in implementing its policies.

Keywords: corruption, legislation, constructions, nomenclature, communism, Romania, Ceausescu, scandal, houses.

RELIGIE, SFINȚI ȘI POLITICĂ. VIZITA PAPEI IOAN PAUL AL II-LEA ÎN POLONIA, ÎN 1983

Rezumat: Cea de-a a doua vizită în Polonia, în calitate de papă, a lui Ioan Paul al II-lea era programată să se deruleze în august 1982, pentru a celebra aniversarea a 600 de ani de la inaugurarea mănăstirii pauline Jasna Góra din Częstochowa, unde se află și mult venerata icoana a Madonei Negre. Climatul politic și insistențele autorităților comuniste au amânat vizita cu un an de zile, până în iunie 1983. Ioan Paul al II-lea vizita Polonia natală ca un pelerin venit la altarele sfinte ale religiozității populare, ca un păstor pentru credincioșii polonezi și ca un tactician politic în relația cu autoritățile comuniste. Articolul de față încearcă să evidențieze felul în care Suveranul Pontif s-a folosit de celebrările religioase, de beatificarea unor fericiți, de invocarea unor sfinți în numeroasele predici și discursuri ținute, pentru a transmite un mesaj nu doar credincioșilor, ci și autorităților. În momente dramatice pentru Polonia comunistă, mesajul Sfântului Părinte era unul de încurajare și speranță pentru polonezi și, în același timp, unul îngrijorător pentru autorități. Atingând teme precum istoria Poloniei, suveranitatea națională, relațiile cu vecinii, libertatea, drepturile omului sau justiția socială, Papa a pus o presiune pe un regim comunist aflat oricum în impas și lipsit de soluții.

Cuvinte-cheie: Papa Ioan Paul al II-lea; Polonia; comunism; Biserica Catolică; Jasna Góra.

Introducere

După decenii întregi de ateism oficial impus prin teroare, regimurile comuniste ale Europei Centrale și de Est au devenit conștiente de unul dintre cele mai dure și evidente eșecuri, cu siguranță cel mai rușinos, acela că nu au reușit să distrugă aspirația omului spre religios. Anii 1980 au fost anii unei renașteri religioase inexplicabile pentru comunism și greu de gestionat. Generațiile acelor ani, mai ales tinerii, altfel crescuți acasă și la școală într-un mediu ateist, s-au apropiat de religie sau măcar de Biserică. Explicațiile sunt variate: natura umană nu tolerează golul interior pe care o ideologie sterilă, oricum epuizată și pe moarte îl lăsa; refugiul în credința religioasă atenuează

* Lect. univ. dr., Universitatea Ovidius din Constanța, Facultatea de Istorie și Științe Politice, gabrielstelianmanea@yahoo.com.

un mediu dominat de mizeria materială, suferință și deznădejde; este o redescoperire a trecutului; este impactul uriaș al alegerii unui papă polonez; poate fi un substitut pentru activismul social și politic.¹ Pe cât de fascinantă este tema pentru un cercetător, pe atât de multe băți de cap le-a dat comuniștilor în anii 1980.

La începutul ultimului deceniu de comunism european, relațiile dintre Biserică și guvernele comuniste nu erau dintre cele mai cordiale, iar cum sentimentul religios era din ce în ce mai puternic, iar marxism-leninismul era în declin pretutindeni în blocul sovietic, autoritățile au devenit foarte sensibile la această temă. În iulie 1979, la scurt timp după prima vizită a Papei Ioan Paul al II-lea în Polonia, într-o consfătuire a partidelor comuniste derulată în Berlinul de Est, s-au exprimat îngrijorări că politica Vaticanului față de țările socialiste a devenit tot mai activă, iar Biserica Catolică ar putea să devină centrul opoziției politice. Nemulțumirile est-europenilor față de guvernele ateiste pe care le priveau ca impuse de un ocupant străin erau evidente și, astfel, se poate explica de ce Biserica devenise centrul păstrării unor puternice tradiții naționale, care aveau o istorie mult mai îndelungată decât cele câteva decenii de guvernare comunistă.²

Cea de-a a doua vizită în Polonia, în calitate de papă, a lui Ioan Paul al II-lea era programată să se deruleze în august 1982, pentru a celebra aniversarea a 600 de ani de la inaugurarea mănăstirii pauline Jasna Góra din Częstochowa, unde se află și mult venerata icoana a Madonei Negre. Un loc care, potrivit comparației lui Timothy Garton Ash, martor la evenimente, reprezenta pentru polonezi în același timp Westminster Abbey și Windsor Castle.³ Însă, situația politică în Polonia era încă volatilă, iar data propusă coincidea cu a doua aniversare a Solidarității, ceea ce a făcut ca vizita să fie amânată, iar festivitățile jubileului să fie extinse pentru un întreg an. La momentul acela situația guvernului Jaruzelski era oarecum paradoxală. Era, în același timp, un guvern foarte puternic, dar și foarte slab.⁴ Puternic deoarece deținea monopolul forței fizice, pe care nu ezita să o folosească (Jaruzelski a fost primul lider al partidului după 1956 care a împușcat muncitori polonezi) și să o transforme în instrument legal prin impunerea legii marțiale. La celălalt pol, slăbiciunea guvernului venea din inabilitatea de a găsi o ieșire dintr-o criză perpetuă economică și socială.

După semnarea „Acordurilor de la Gdańsk”, pe 31 august 1980, și înființarea Uniunii Profesionale Autonome și Independente „Solidaritatea” (NSZZ „Solidarność”), la mijlocul lunii septembrie 1980, harta și granițele

¹ Timothy Garton Ash, *Foloasele prigoanei. Eseuri despre destinul Europei Centrale și de Est. Lanterna magică. Martor la revoluția din 89 la Varșovia, Budapesta, Berlin și Praga*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997, p. 253.

² ***, *Over Against the State*, in „The Times”, May 9 1983, p. 11.

³ Timothy Garton Ash, *op. cit.*, p. 52.

⁴ Ibidem, p. 60.

relațiilor dintre stat și societate s-au schimbat fundamental. Sindicatul oferea o alternativă politică și prin aceasta anula, practic, monopolul politic al PMUP, ceea ce era grav nu doar pentru comuniștii polonezi, ci și pentru celelalte țări socialiste, surorile ideologice ale Poloniei, care s-au temut, de acum înainte, de acest precedent și de replicarea unui fenomen pe care nu l-ar fi putut controla. În dimineața zilei de 13 decembrie 1981, postul național de televiziune a transmis cuvântarea generalului Jaruzelski care anunța înființarea Consiliului Militar al Salvării Naționale (WRON⁵) și instituirea stării de război în Polonia.⁶ Motivele, așa cum erau expuse în discurs, arătau că țara ajunsese pe marginea prăpastiei și era amenințată de haos, demoralizare și criminalitate. Dușmanii comunismului amenințau statul și era momentul unor grele încercări. Polonezii erau anunțați de limitarea unor drepturi cetățenești, precum libertatea persoanei sau inviolabilitatea locuinței; limitarea deplasărilor în afara localităților care trebuiau aprobate de autorități; interdicția circulației pe străzi între orele 22.00 și 6.00 (ora miliției). Introducerea unei guvernări de factură militară era prezentată ca având un caracter provizoriu, iar cetățenii erau îndemnați la calm și subordonare față de noile rigori.⁷

Aplicarea *de facto* a legii marțiale a început pe 12 decembrie 1981, când comandamentele voievodale ale Ministerului Apărării Naționale au primit telegrame cifrate privind declanșarea acțiunii cu numele de cod „Brzoza 81” („Bradul 81”). Seara, au primit consemnul și unitățile Ministerului Afacerilor Interne, inclusiv trupele ZOMO și unitățile antiteroriste. Imediat, patrulă mixte formate din milițieni și funcționari ai Securității au apărut pe străzi cu ordinul de a reține orice persoană suspectă.⁸ Trupele ZOMO și antiteroriste s-au deplasat la sediile Solidarității pentru a distruge orice aparatură de comunicații și pentru a reține persoanele identificate acolo. Trupe de tancuri

⁵ WRON a fost de la început un organism format în afara Constituției. Conducătorul Jaruzelski, acesta mai cuprindea 20 de ofițeri superiori, dar competențele acestora nu erau clar definite. Practic, la vârf se afla un careu de generali (Jaruzelski, Kidzszak, Milewski și Siwicki), cărora li se alăturau activiști de rang înalt ai partidului precum Barcikowski, Olszowski și Rakowski. Acronimul Consiliului, WRONA, înseamnă în limba poloneză „cioară”, astfel că a devenit imediat după decembrie 1983, subiecte de nenumărate glume, ca de pildă „cioara nu învinge vulturul”. Ion Constantin, *Polonia în secolul totalitarismelor. 1918-1989*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2007, p. 500.

⁶ Din punct de vedere constituțional, decretarea legii marțiale și a stării de război a fost etichetată chiar ca o lovitură de stat în folosul Armatei. S-a invocat că decizia a fost luată de WRON, în seara zilei de 12 decembrie, și abia apoi a avut loc o ședință a Consiliului de Stat, pentru aprobarea hotărârii. Or, Constituția reclama o ordine inversă a deciziilor, aprobarea de către Consiliul de Stat care să însărcineze WRON cu aplicarea legii marțiale. Daniel Filip-Afloarei, *Un deceniu zbuciumat. România și criza regimului comunist din Polonia în anii '80*, Cluj-Napoca, Ed. Mega, 2023, p. 141.

⁷ Ion Constantin, *op. cit.*, p. 501.

⁸ *Ibidem*, p. 499.

și mecanizate s-au îndreptat spre obiective considerate strategice: centrele de comunicații, sedii ale Partidului și ale instituțiilor de stat, aeroporturi, chiar și clădiri ale ambasadelor străine. În noaptea de 12-13 decembrie a fost arestată conducerea Solidarității, misiune facilitată de faptul că toți liderii sindicatului se aflau la Gdańsk unde tocmai se încheiase ședința Comisiei Naționale a Solidarității.⁹

Imediat după proclamarea stării de război, aplicarea planului stabilit a transformat Polonia într-o veritabilă dictatură militară și polițienească, care a îngrozit populația. Măsurile decretate au paralizat societatea: grevele și demonstrațiile au fost interzise, iar întreprinderile au fost militarizate; comunicațiile telefonice au fost întrerupte, stațiile de benzină închise, iar accesul la conturi în devize blocat; activitatea asociațiilor profesionale și a organizațiilor de masă a fost suspendată și orice fel de reuniune, adunare sau manifestație interzisă; corespondența a fost cenzurată și s-a restrâns drastic publicarea și circulația presei; au fost închise frontierele și aeroporturile civile, iar în gări și locuri aglomerate au început să apară patrule; până și activitatea din învățământul mediu și superior a fost suspendată.¹⁰

Regimul militar a instaurat un climat de teroare care a afectat toate categoriile sociale, de la muncitori la intelectuali. Deși cifrele autorităților arătau că până la finalul anului 1982 doar 6235 de persoane fuseseră arestate și doar 56 își pierduseră viața, represiunea a fost mult mai dură și a cuprins detenții fără proces, concedieri în masă (circa 800.000 muncitori membri ai Solidarității), bătăi, torturi, descinderi periodice la domiciliu, fără mandat și cu scopul de a intimida opozanții. Represiunea contra presei a fost masivă însemnând sute de concedieri, atât în presa scrisă, cât și la radio și televiziune, suprimarea a zeci de publicații pentru tineret și culturale spre a fi înlocuite cu altele, evident obediente. Chiar și Uniunea Ziariștilor Polonezi a fost desființată. Ulterior, jurnaliștii persecutați au ajuns să sprijine activitatea clandestină a Solidarității. Profesorii au fost, de asemenea, vizați, solicitându-li-se o declarație de loialitate față de regim, iar cei care au refuzat au fost concediați, hărțuiți sau chiar reținuți. Judecătorii care erau simpatizanți ai Solidarității au fost destituiți, arestați, amenințați, iar avocații care pledau în procese privind încălcarea legii marțiale au fost excluși din barou.¹¹

Este interesat de observat că introducerea stării de război în Polonia a modificat fundamental fizionomia obișnuită a unui regim comunist, polii de putere fiind transferați de la Partid la Armată. S-a spus că momentul 13 decembrie 1981 a marcat „*decesul oficial al comunismului polonez, partidul trecând pe un plan secund*”, în timp ce un general și Armata aveau întreaga responsabilitate de apărare a regimului. Partidul își pierdea orice urmă de legitimitate și drept de a guverna din moment ce nici măcar nu era menționat

⁹ Daniel Filip-Afloarei, *op. cit.*, pp. 155-156.

¹⁰ Ion Constantin, *op. cit.*, p. 502.

¹¹ Daniel Filip-Afloarei, *op. cit.*, pp. 157-158.

ca sursă a puterii. Organizațiile de partid de la diverse eșaloane au căzut în planul doi al puterii, fiind înlocuite de comisari și funcționari militari. Mulți dintre membrii acestora au renunțat la această calitate în lunile stării de război s-au au fost totalmente pasivi.¹² Poate este și acesta un motiv pentru care victoria inițială a regimului militar a fost percepută cu timpul ca o înfrângere a muncitorilor, a Partidului, a „orânduiri” socialiste.

În țările democratice, introducerea stării de război a fost aproape unanim criticată și condamnată din toate direcțiile, de la comuniști până la neoconservatori. Partidele comuniste sau socialiste din Spania, Grecia, Marea Britanie acuzau o subminare gravă, aproape fatală, a idealurilor clasei muncitoare și o subminare a mișcării comuniste internaționale. De partea cealaltă, neoconservatorii au proclamat falimentul oficial al ideologiei și politicii comuniste.¹³ Chiar dacă a avut ca scop soluționarea crizei Solidarității, starea de război a deschis o altă criză, cea a legitimității comunismului polonez.

Peste Ocean, Ronald Reagan și consilierii lui nu aveau de gând să-i abandoneze pe polonezi și Solidaritatea, pe care o considera perfectă pentru subminarea comunismului și înfrângerea acestei „forțe blestемate”. Încă din 17 decembrie, deci la 4 zile de la decretarea legii marțiale, președintele american anunța, într-o conferință televizată, intenția de a impune sancțiuni împotriva guvernului polonez. Mai departe, pe 23 decembrie, într-o scrisoare adresată lui Jaruzelski, Reagan explica acestuia că nu putea rămâne indiferent la încălcarea drepturilor omului din Polonia, motiv pentru care îi enumera generalului mai multe sancțiuni economice: refuzul SUA de a mai oferi ajutorul agricol în valoare de 740 milioane de dolari; refuzul de a mai livra lapte praf și unt pentru ultimul trimestru al anului 1981, în valoare de 74 milioane de dolari; refuzul de a mai garanta creditul bancar pentru import-export; anularea tuturor curselor aeriene ale LOT din și spre Statele Unite; anularea dreptului Poloniei de a mai pescui în apele americane; restricții privind vânzările de tehnologie. Pe viitor se avea în vedere declararea incapacității de plată a Poloniei, retragerea clauzei națiunii celei mai favorizate, blocarea intrării în FMI.¹⁴ În scurt timp, guvernul american a reușit să își convingă partenerii occidentali, astfel că și aceștia au condamnat legea marțială și au adoptat o serie de sancțiuni care au izolat Polonia și i-au diminuat șansele de a depăși teribila criză economică.

¹² Ion Constantin, *op. cit.*, p. 502.

¹³ Daniel Filip-Afloarei, *op. cit.*, pp. 143-145.

¹⁴ *Ibidem*, p. 171-172. Washington-ul îi considera responsabili și pe sovietici pentru impunerea stării de război, motiv pentru care o serie de sancțiuni au fost adoptate și împotriva acestora: suspendarea serviciilor Aeroflot, desființarea comisiilor de achiziție sovietice, suspendarea livrărilor tehnologiilor high-tech, amânarea negocierilor de livrare a cerealelor, suspendarea tuturor negocierilor maritime. Cea mai dureroasă pentru Moscova era sistarea livrărilor de tehnologie care afecta construcția rafinărilor de petrol și a gazoductului către Europa de Vest, sursă de valută pentru URSS.

Primul anunț oficial al vizitei papale a fost dat publicității pe 8 noiembrie 1982, în urma unei întâlniri dintre Primatul catolic al Poloniei, Cardinalul Józef Glemp, și generalul Wojciech Jaruzelski. Data definitivă a sosirii a fost fixată pentru 16 iunie 1983, iar programul complet al vizitei a fost făcut public printr-un comunicat simultan la Varșovia și la Vatican din 17 mai 1983.¹⁵ De altfel, autoritățile poloneze au invocat permanent, în lunile premergătoare vizitei, faptul că protestele Solidarității pun în pericol derularea acesteia.¹⁶

Într-adevăr, vizita urma să se deruleze într-un climat intern marcat de tensiuni politice, sociale, de criză economică, toate dublate de presiuni și mesaje occidentale solicitând respectarea drepturilor omului și atenuarea restricțiilor legii marțiale. În luna mai 1983, cele mai recente ciocniri între demonstranți și forțele de ordine, presiunile occidentale sau represuniile autorităților împotriva unor oameni de cultură polonezi, precum Andrzej Wajda, puneau sub semnul întrebării chiar derularea vizitei, chiar dacă de la nivel guvernamental se dădeau asigurări că Papa va fi primit în Polonia.

Papa Ioan Paul al II-lea a fost animat de ce cel puțin patru obiective majore: întărirea și protejarea autonomiei Bisericii; respectul pentru demnitatea umană; angajamentul religios și relația cu autoritățile politice din diferite țări; preocuparea pentru justiție socială, economică și politică.¹⁷ Niciunul dintre aceste obiective nu a fost uitat sau ignorat în timpul vizitei din 1983, din Polonia. El se întorcea în Polonia ca un pelerin, pentru a vizita altarele sacre ale națiunii, dar și ca un tactician politic, conștient de posibilitățile pe care le avea de a provoca emoții și transformări politice. Vizita din urmă cu patru ani plantase semințele încrederii în rândul muncitorilor și declanșase revoluția Solidarității; generase un acut sentiment de reînnoire și convingerea că schimbarea în Polonia trebuie să vină din rândul polonezilor, nu să fie impusă de sus. Fără îndoială, și vizita din 1983 avea să dezlege energii în interiorul societății poloneze și rămânea de văzut cine le putea exploata sau controla.

În timpul negocierilor privind organizarea vizitei, autorităților poloneze li s-a transmis discret, dar ferm, că nu vor putea vedea înainte textul discursurilor pontificale. Papa știa foarte bine că ceea ce spunea într-o țară din Est, aproape de granița sovietică și în mijlocul imperiului sovietic, avea să fie analizat și cântărit cu mult mai multă atenție decât ceea ce declara în piața Sf. Petru. Primul papă slav care le vorbește slavilor în limba lor și pe teritoriul lor avea să fie ascultat cu mult mai multă atenție.

Papa Ioan Paul al II-lea, totuși, nu venea în Polonia pentru a menține un echilibru îndoielnic și neviabil între stat și Biserică, nu avea ca miză păstrarea

¹⁵ Open Society Archives, *Radio Free Europe Background Report, Poland on the Eve of Papal Visit: Itinerary, Preparations, First Leg*, Munich, 14 June 1983, 1.

¹⁶ ***, *Polish threat*, in „The Times”, no. 61511, April 20 1983, p. 1.

¹⁷ Jo Renee Formicola, *The Political Legacy of Pope John Paul II*, in „Journal of Church and State”, spring 2005, Vol. 47, No. 2, p. 235.

unor aparențe de colaborare. Cum ar fi putut Suveranul Pontif să protejeze un regim ateu care reprima violent justele aspirații ale polonezilor? El venea în Polonia într-un pelerinaj și ca un păstor care își cercetează turma de credincioși, nu doar ca șef de stat, iar din aceste motive era posibil ca autoritățile să îi organizeze un program care să evite cât mai mult întâlnirea cu oamenii.

Celebrările de la Jasna Góra

Regimul comunist din Polonia și-a asumat un risc major acceptând și organizând o a doua vizită a lui Ioan Paul al II-lea. Prezența lui în locurile natale nu putea demonstra, așa cum o făcuse și în 1979, decât că devotamentul polonezilor era pentru Dumnezeu, Biserică și Papă. Ei își legau întreaga istorie, foarte zbuciumată, de intervenția și ajutorul divin și considerau că națiunea supraviețuise datorită promiei. Mai mult, speranțele lor pentru viitor erau orientate în aceeași direcție. Drama regimului comunist și una dintre marile rușini pe care le-a avut de recunoscut veneau din conștientizarea eșecului de a pătrunde în mințile și sufletele oamenilor. Memoria lor istorică, căderile și renașterile naționale, convingerile cele mai intime, spiritualitatea și cultura, libertatea și prosperitatea, speranțele, toate erau domenii neatinse de comunism și inaccesibile acestuia.

Pentru polonezi, Czestochowa era și încă este un loc sfânt și o destinație de pelerinaj. Este un centru religios cu 16 parohii și tot atâtea bisericii și, în ciuda, eforturilor conducătorilor comuniști, locul și-a păstrat caracterul predominant religios, așa cum arată Bulevardul Sfânta Fecioară Maria, care și-a păstrat acest nume în toți anii de comunism. Aici, conflictul dintre puterea spirituală și cea lumească a luat forme edilitare. Hotelul Patria, construit în 1973 pentru turiști din Statele Unite, Austria sau Germania Federală, veniți să cheltuiască valută, trebuia să fie ridicat cu 11 etaje, dar planurile au fost reduse la 7 etaje pentru a nu obstrucționa turla mănăstirii din apropiere. Totuși, autoritățile preferau să descrie orașul ca un centru de producție textilă și a oțelului, ceea ce nu era departe de adevăr. Czestochowa fusese un important centru industrial chiar din secolul al XIX-lea, sub stăpânire rusească. Deși nu se ridica la nivelul unor giganți industriali ca cei din Silezia, Czestochowa avea numeroase fabrici de textile și mai multe mine de fier în imediata apropiere. În oraș funcționa Complexul siderurgic Bierut, mult extins după al Doilea Război Mondial față de ceea ce fusese în secolul al XIX-lea. În plus, ca în orice centru religios, aici prosperau numeroase mici întreprinderi producătoare de articole religioase, care nu erau controlate de stat. Se estima că acestea din urmă asigurau sursa de venit pentru aproximativ 50.000 de artizani și vânzători ambulanți, dar erau și o modalitate de a stimula și întări sentimentul religios în rândul oamenilor simpli.¹⁸ Este de adăugat că

¹⁸ Radio Free Europe Background Report, *Pope John Paul II in Poland: The Second Leg of the Visit*, Munich, 16 June 1983, pp. 1-2.

în așteptarea și pregătirea vizitei papale din 1983, Consiliul Municipal a decis să numească mica piață din fața catedralei în onoarea lui Ioan Paul al II-lea.

A treia zi a pelerinajului din 1983, 18 iunie, a cuprins deplasarea la Czestochowa, unde a vizitat catedrala, apoi s-a îndreptat spre mănăstirea paulină de la Jasna Góra. Aici a fost oficiată o mesă solemnă, alături de primatul Poloniei, Cardinalul Glomp, pentru ca apoi Papa să vorbească tinerilor adunați din toată țara. Celebrările principale legate de aniversarea de la Jasna Góra și de a doua vizită a Papei în Polonia au avut loc în bazilica mănăstirii, unde mesa papală a fost oficiată începând cu ora 10, iar după-amiază, a avut loc o altă mesă în cadrul căreia patru icoane foarte venerate din zonă au fost încoronate, potrivit unei vechi tradiții a bisericii.

Icoana Maicii Domului, „Regina Poloniei”, de la mănăstirea Jasna Góra, din orașul Czestochowa, este un simbol identitar pentru polonezi și adună anual, pe 26 august, sute de mii de pelerini care serbează așezarea ei în mănăstire prin ceremonii religioase conduse de primatul Poloniei. În 1982 se împlineau 600 de ani de la acest moment, și cea de-a doua vizită a Papei ar fi trebuit să se deruleze atunci, dar a fost amânată un an, astfel încât și festivitățile au fost prelungite cu încă un an.

Originea icoanei este învăluită în legendă. Se spune că imaginea ar fi fost pictată de către Sfântul Evanghelist Luca, în timpul unei vizite la Nazaret, folosind trei bucăți de lemn din masa familiei. Icoana pare să fie o copie rară și bine păstrată a icoanei bizantine Hodighitria, care o înfățișează pe Fecioara Maria cu Pruncul Iisus pe brațul stâng, ținând o carte. Specialiștii datează icoană în secolele IX-X, dar nu se știe când și cum a fost adusă de la Constantinopol în Rutenia sau cum a ajuns la Czestochowa. Există cel puțin două versiuni ale poveștii. Sursele maghiare susțin că icoana, care se păstra în Rutenia, a fost oferită de Regele Ludovic cel Mare călugărilor maghiar paulini, care au înființat, mai târziu, mănăstirea din Czestochowa și au luat icoana cu ei. Cercetătorii polonezi susțin că icoana a fost adusă la Czestochowa de către prințul Władysław de Opole, care a obținut-o în timpul șederii în Rutenia. Se știe cu certitudine că documentul fondator al mănăstirii este datat 9 august 1382, dar cei mai mulți specialiști cred că icoana a fost așezată acolo abia doi ani mai târziu, pe 31 august 1394, iar în mod tradițional cinstirea ei se face anual pe 26 august. Trebuie notat, totuși, că ziua nu a devenit o sărbătoare oficială a Bisericii până în 1931 și abia în 1956 i s-a dedicat o liturghie specială. Din momentul în care a fost așezată la Jasna Góra, icoana a devenit centrul unui cult fervent, iar pelerinii care doreau să se roage la Madona Neagră de la Czestochowa s-au înmulțit aducând cu ei daruri prețioase. Astfel, începând chiar cu 1424, Papa Martin al V-lea a oferit indulgențe speciale pelerinilor care vizitau sanctuarul. Faima mănăstirii a atras curând și numeroși jefuitori. În ziua de Paști a anului 1430, un grup de disidenți religioși, husiții, au pătruns în mănăstire și au jefuit-o, deteriorând grav icoana. Restaurarea a durat câțiva ani și a fost finalizată în 1434, cu ajutorul unor experți trimiși de Regele Władysław II Jagiełło, care au trebuit să o picteze aproape în întregime, dar

urmele de sabie lăsate de hoți pe fața Feciorei au fost păstrate ca aducere aminte. Icoana Maicii Domului, „Regina Poloniei”, cum este cunoscută de credincioși, a fost considerată patronul sfânt al națiunii și protectorul ei în vremurile de pericol și restriște. Această protecție a fost evidentă în timpul invaziei suedeze de la mijlocul secolului al XVII-lea, când călugării paulini, conduși de Augustyn Kordecki, și ajutați de voluntari din toată țara, au rezistat eroic unui asediu de șase săptămâni al generalului Muller, astfel încât Regele Jan Kazimierz și-a păstrat tronul. În semn de mulțumire, Regele a jurat să o proclame pe Maica Domnului de la Częstochowa, Regina Poloniei. Festivitățile de încoronare a icoanei au avut loc în 1717.¹⁹ Mai recent, reiterarea solemnă a jurământului de fidelitate al națiunii față de protectoarea ei a avut loc la inițiativa și sub conducerea cardinalului Stefan Wyszyński, care a compus un nou jurământ²⁰, ca o formulare contemporană a celui depus de Jan Kazimierz cu trei secole în urmă, subliniind puterea spirituală și etică a acestui mit fondator polonez.

Icoana Madona Neagră, protectoarea Poloniei de secole, și mănăstirea Jasna Góra din Częstochowa atrag pelerinii și vizitatori din toate colțurile lumii nu doar în timpul festivităților mariane anuale, ci pe tot parcursul anului. Potrivit statisticilor Bisericii Catolice, în 1981, ajunseseră la Częstochowa peste trei milioane de vizitatori inclusiv străini din Statele Unite, Germania de Vest și Franța. Poate că atracția acestui loc era dată și de numărul de minuni înregistrate la acest „Lourdes polonez”, nu mai puțin de 1500 din anul 1402 până în 1948. Sanctuarul era îngrijit permanent de 56 de preoți paulini și 27 de călugări; de asemenea, 20 de călugărițe din diferite congregații și peste 200 de voluntari se dedică îngrijirii sanctuarului și pelerinilor.²¹

Evlavia pe care Papa Ioan Paul Al II-lea o avea față de Fecioara Maria era bine cunoscută și era de așteptat ca el să conducă festivitățile din 1982

¹⁹ *Ibidem*, pp. 2-3.

²⁰ „Promitem să facem tot posibilul ca Polonia să fie un autentic Regat al Tău și al Fiului Tău, subordonat pe deplin stăpânirii Tale în viața noastră personală, familială, națională și socială. Promitem să consolidăm în familii Domnia Fiului Tău, Iisus Hristos, să apărăm numele lui Dumnezeu, să insuflăm în mințile și inimile copiilor spiritul Evangheliei și dragostea pentru Tine, să păzim legea divină, obiceiurile creștine și cele naționale. Promitem să creștem noua generație în credință față de Hristos, să o protejăm împotriva lipșirii de credință și demoralizării, și să o înconjurăm cu o grijă parentală atentă. Promitem să muncim din greu pentru ca în patria noastră toți copiii națiunii să trăiască în dragoste și justiție, în pace armonioasă, astfel încât să nu existe ură, constrângere și opresiune între noi. Promitem să declanșăm o luptă împotriva lenei și iresponsabilității, risipei, beției și promiscuității. Promitem să dobândim virtuți: fidelitate și grijă, dăruire și economie, smerenie și respect reciproc, dragoste și justiție socială”. James E. Will, *Church and State in the Struggle for Human Rights in Poland*, in „Journal of Law and Religion”, Vol. 2, No. 1, 1984, pp. 158-159.

²¹ Radio Free Europe Background Report, *Pope John Paul II in Poland: The Second Leg of the Visit*, Munich, 16 June 1983, pp. 2-3.

dedicate Maicii Domnului, la mănăstirea Jasna Góra din Częstochowa. Fiind împiedicat de autoritățile poloneze, el a amânat vizita până în 1983, iar Biserica a extins festivitățile pentru un întreg an jubiliar, astfel încât Suveranul Pontif să poată participa.²² Între timp, el s-a exprimat în mod repetat susținerea și simpatia pentru aceste celebrări de la Jasna Góra, ca de exemplu în 25 august 1982, în cadrul audienței generale din Piața Sfântul Petru, când s-a adresat unui grup de pelerini polonezi. Atunci spunea că Madona Neagră rămâne pentru el „o expresie permanentă a modului în care istoria Poloniei a fost întrepătrunsă cu Maica Domnului”. A doua zi, pe 26 august 1982, a oficiat o mesă specială, în poloneză, care a fost transmisă în direct în Polonia de la Castel Gandolfo. De altfel, atașamentul pentru această icoană a Maicii Domnului a fost evident și cu ocazia precedentei vizitei în Polonia, în 1979, când spunea: „Noi, polonezii, am obișnuit să legăm momentele decisive ale vieții noastre de acest loc special, acest sanctuar. Am obișnuit să venim la Jasna Góra cu toate preocupările noastre, să-i spunem totul Mamei noastre, care nu doar că are portretul ei aici - unul dintre cele mai cunoscute și venerate icoane din lume - ci care este și prezentă aici într-un mod spiritual misterios”.²³ Mai târziu, papă fiind, Ioan Paul al II-lea făcea din nou referire la acest sanctuar al „întregii națiuni. La Doamna și Regina ei, națiunea poloneză a căutat veacuri de-a rândul, și în continuare caută, sprijinul și puterea necesare renașterii spirituale. Jasna Góra este locul unei evanghelizări deosebite. Marile evenimente din viața Poloniei au fost întotdeauna legate într-un fel sau altul de acest loc: atât istoria veche a națiunii mele, cât și istoria ei contemporană își găsesc punctul maximei lor concentrări exact acolo, pe colina de la Jasna Góra”.²⁴

În predica de la Jasna Góra, care încheia sărbătoarea celor 600 de ani dedicați icoanei Maicii Domnului protectoarea Poloniei, predică ținută în fața a jumătate de milion de credincioși care ascultau într-o tăcere și atât de atent încât se putea auzi „cum se numără mătăniile”²⁵, Ioan Paul al II-lea a atins și problema libertății pe care, de șase secole, această icoană o asigura țării. Însă aluziile Papei erau destul de străvezii, cu trimitere la situația Poloniei sub comunism. „Jasna Góra are încă o dimensiune. Este dimensiunea libertății națiunii, a patriei libere, redată la demnitatea unui stat suveran. Națiunea este cu adevărat liberă atunci când poate lua forma unei comunități determinate de unitatea culturii, limbii și istoriei. Statul este solid suveran atunci când guvernează societatea și în

²² Autoritățile nu au vrut să repete greșeala strategică făcută de regimul lui Gomulka, în 1966, când au vrut să marginalizeze și să minimalizeze ceremoniile religioase derulate de Biserică, pentru a marca un mileniu de la creștinarea polonezilor și înființarea statului, prin organizarea unor ceremonii strict politice. La vremea respectivă a fost un eșec evident înregistrat de autorități, aproape o umilință, pe care au vrut să o evite. James E. Will, *op. cit.*, p. 158.

²³ Radio Free Europe Background Report, *Pope John Paul II in Poland: The Second Leg of the Visit*, Munich, 16 June 1983, pp. 3-4.

²⁴ Ioan Paul al II-lea, *Să trecem pragul speranței*, București, Ed. Humanitas, 1995, p. 255.

²⁵ Timothy Garton Ash, *op. cit.*, p. 53.

același timp servește binelui comun al societății și permite națiunii să se realizeze în propria sa subiectivitate, în propria sa identitate. Aceasta presupune, printre altele, crearea condițiilor adecvate de dezvoltare în domeniile culturii, economiei și altor sectoare de viață ale comunității sociale. Suveranitatea statului este profund legată de capacitatea sa de a promova libertatea Națiunii, adică de a dezvolta condiții care să-i permită să-și exprime toată identitatea sa istorică și culturală particulară, adică să fie suveran prin Stat”.²⁶ Mesajul pe care credincioșii prezenți îl înțelegeau din aceste cuvinte pare unul de actualitate, în sensul în care Polonia nu părea nici pe deplin suverană, statul nu servea binele public, națiunea nu se putea realiza în propria ei identitate. Iar Sfântul Părinte a continuat la fel de elocvent: „*Avem o situație geopolitică foarte dificilă. Avem o istorie foarte grea, mai ales în ultimele secole. Experiențele dureroase ale istoriei ne-au ascuțit sensibilitatea în domeniul drepturilor fundamentale ale omului și național: în special dreptul la libertate, de a fi suveran, la respectarea libertății de conștiință și religie și drepturile muncii umane...*”.²⁷

Mai îngrijorător pentru autorități era faptul că Ioan Paul al II-lea, rugându-se direct Fecioarei Maria, o făcea „*pentru cei care suferă și pentru cei care provoacă suferința*”, evident, potențării regimului. În aceeași rugăciune, Papa făcea trimitere la acordurile sociale din august 1980²⁸, cele care au statuat o serie de adevăruri, principii și realizări, o reînnoire morală și socială pe care acum le încredința spre păzire „Reginei Poloniei”. „*Dă-ne ca nimic din ceea ce a fost adevărat și drept să nu piară. Dă-ne ca aceasta să devină materialul unei adevărate regenerări sociale și morale*”, în care toată națiunea își punea speranțele. „*Dă-ne ca dialogul social prin care națiunea și-ar putea recăpăta speranțele pentru o participare completă în determinarea formei vieții sale ca comunitate să fie din nou urmărit cu curaj.*” În sfârșit, Ioan Paul al II-lea s-a rugat

²⁶ Giovanni Paolo II, *Liturgia Eucaristica A Jasna Góra per la Chiusura delle Celebrazioni Giubilarie Omelia Del Santo Padre Giovanni Paolo II*, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/homilies/1983/documents/hf_jp-ii_hom_19830619_jasna-gora.html accesat 11.09.2023.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ La 14 august 1980, lucrătorii de la Șantierul Naval din Gdańsk, conduși de electricianul și activistul sindical Lech Wałęsa, au declanșat o grevă declanșată de condițiile de muncă proaste, salariile mici și represiviunile guvernului comunist. Această grevă a devenit cunoscută sub numele de „Grevă din Gdańsk”. În urma negocierilor cu guvernul, în cele din urmă, la 31 august 1980, s-a semnat Acordul de la Gdańsk între lucrătorii greviști și guvern. Acordul a garantat drepturi sindicale și reforme ale condițiilor de muncă. Ca rezultat al acordului, Solidaritatea a devenit primul sindicat independent legal într-o țară comunistă. Aceasta a marcat un moment de cotitură în istoria Europei de Est și a constituit un semnal de început pentru alte mișcări de opoziție împotriva regimurilor comuniste din regiune. Cu toate acestea, în 1981, în urma îngrijorărilor Kremlinului și ale autorităților poloneze, regimul comunist din Polonia a introdus starea de război și a interzis Solidaritatea. Totuși, Sindicatul liber a continuat să existe și să activeze în subteran și a jucat un rol semnificativ în lupta împotriva regimului comunist, până la prăbușirea acestuia în 1989. Evenimentele din august 1980 au avut un impact major asupra devenirii istoriei recente a Poloniei și a Europei de Est.

și pentru cei care dețineau puterea politică, dar o putere care trebuia să izvorască din sprijinul populației, iar sprijinul nu putea fi obținut decât pe o singură cale, „*calea respectului față de om, conștiința sa și convingerile sale*”.²⁹

Disperat să obțină sprijinul popular, comunismul polonez a suferit, pentru a câta oară, un șoc și a recunoscut o înfrângere văzând că locurile importante ale istoriei naționale și simbolurile ei nu aveau de-a face cu vreun reformator social radical, nu făceau trimitere la ideologie, ci, așa cum demonstra totul la Jasna Góra, erau legate de ceea ce definea cel mai bine ideea de polonitate, anume catolicismul.

Tot la Mănăstirea Jasna Góra, Papa a oficiat ritualul încoronării a patru icoane ale Fecioarei Maria. Prima dintre acestea, poate cea mai importantă datorită istoriei ei și a semnificației politice, a fost icoana Fecioara Binecuvântată, Maria a Harului, pictată în 1598 de Jozef Wolfowicz și amplasată în afara catedralei, deasupra mormântului nepoatei pictorului. Icoana o înfățișează pe Fecioară așezată pe tron cu Pruncul Iisus în brațe și cu panorama orașului Liov, așa cum arăta la acel moment, pe fundal. Icoana a devenit rapid un obiect de venerație pentru credincioși, mai ales după 1655, când mănăstirea a fost apărată cu succes împotriva atacurilor suedeze, ceea ce s-a dovedit a fi un moment de cotitură. Regele exilat Jan Kazimierz s-a întors la Liov, iar pe 1 aprilie 1656, împreună cu întreaga lui curte și credincioșii din zonă, a depus un jurământ solemn în fața icoanei, încredințându-i protecția națiunii, a coroanei polono-lituaniene și numind-o „Regina Coroanei Poloneze”, apoi icoana a fost purtată în procesiune solemnă și amplasată în altarul principal al catedralei. Până la finalul celui de-al Doilea Război Mondial, icoana a rămas la Liov, dar când acesta a intrat în granițele Uniunii Sovietice, ea a fost mutată, în 1946, în biserica din Lubaczów, singurul oraș din fosta diocază de Liov care a rămas în granițele Poloniei. După ce a fost restaurată la Cracovia, în 1978, administratorul apostolic de la Lubaczów a insistat să o redea cultului public, ceea ce avea să se întâmple după această nouă încoronare de către Papa Ioan Paul al II-lea.³⁰

Icoana Maicii Domnului Binecuvântată de la Zielenice este o copie a celebrei icoane miraculoase Maica Domnului a Zăpezilor (*Salus Populi Romani*), aflată în Bazilica Santa Maria Maggiore din Roma. Ea a fost donată parohiei din Zielenice în 1613 și a fost amplasată în altar, iar faima acesteia și a puterilor miraculoase s-au răspândit rapid, astfel încât episcopul auxiliar din Cracovia a trimis o comisie care să investigheze miracolele. După ce a fost declarată oficial miraculoasă, în 1654, una dintre cele mai cunoscute minuni a fost aceea a vindecării căpitanului Castelului Sanok, Franciszek Szembek, care, în semn de mulțumire, a reconstruit biserica parohiei, un

²⁹ Open Society Archives, Radio Free Europe Background Report/153, *The Pope's Sociopolitical Comments During His 16-23 June 1983 Visit*, 30 June 1983, p. 3.

³⁰ Open Society Archives, Radio Free Europe Background Report, *Pope John Paul II in Poland: The Second Leg of the Visit*, Munich, 16 June 1983, pp. 4-5.

edificiu care rezistă și astăzi și care devenise un sanctuar înfloritor, atrăgând numeroși pelerini.³¹ Încoronarea ei de către Papă, în 1983, a confirmat atașamentul credincioșilor care o venerau.

Icoana Maica Domnului a Victoriei din Brdow este, de asemenea, legată de evenimente importante din istoria Poloniei. Potrivit tradiției, icoana, care înfățișează o Madonă superbă, se afla în posesia lui Władysław II Jagiełło, Rege al Poloniei și Lituaniei, și în fața acesteia s-a rugat înainte de victoria celebră de la Grunwald (1410) în fața cavalerilor teutoni. Tot potrivit tradiției, în 1436, un membru al dinastiei Jagiełłoniene, Władysław al III-lea Jagiełło, a donat icoana recent înființatei mănăstiri din Brdow. Cultul ei s-a răspândit la începutul secolului al XVII-lea, când călugării i-au dedicat un sanctuar, devenit loc de penitență și de obținere a unor indulgențe papale speciale. Continuând să înflorească, cultul icoanei Maicii Domnului a Victoriei a căpătat și alte semnificații, cum se întâmpla în secolul al XIX-lea când tinerii polonezi care plecau în Prusia sau America pentru a muncii erau încredințați protecției ei. După venirea comuniștilor la putere, aceștia au interzis pelerinajele la sanctuar, până în 1964.³²

Cea de a patra icoană încoronată de către Ioan Paul al II-lea a fost icoana Maicii Domnului a Păcii din Stoczek Warmiński, venerată în provincia Warmia încă din secolul al XVII-lea, când Episcopul Mikołaj Szyszkowski s-a rugat pentru sprijinul Maicii Domnului împotriva invaziei suedeze și a jurat să ridice un sanctuar pentru mulțumire. S-a ținut de promisiune și după ce suedezii au fost învinși a construit o capelă unde a așezat o copie a icoanei Maicii Domnului din Bazilica Santa Maria Maggiore de la Roma. Cultul ei s-a dezvoltat în anii comunismului, mai ales după ce Cardinalul Stefan Wyszyński, primat al Poloniei, a avut domiciliu obligatoriu la mănăstirea Stoczek, între 1953-1956. Rugându-se zilnic la această icoană, Cardinalul a compus un important imn-rugăciune (novena) pentru a marca un mileniu de la creștinarea Poloniei.³³

Chiar și un ceremonial ce ținea de tradiția catolică poloneză, cea de încoronare a unor icoane multenerate și importante pentru religiozitatea populară, era îngrijorător pentru apărătorii ideologiei oficiale. Istoria acestor icoane, simbolismul cu care erau înconjurate, faptul că li se atribuia acordarea unui ajutor decisiv în momente istorice critice, nu făceau decât să subrezească un pilon fundamental al comunismului: ateismul, contestarea oricărei dimensiuni și oricărui reper transcendent în istorie.

³¹ *Ibidem*, p. 5.

³² *Ibidem*, pp. 5-6.

³³ *Ibidem*, p. 6.

Noi beatificări. Biografii ale unor oameni obișnuiți

Papa Ioan Paul al II-lea a canonizat 482³⁴ de sfinți și a beatificat 1341³⁵ de fericiți, mai mult decât toți predecesorii săi la un loc, în ultimele două secole. Printre aceștia s-au numărat victime ale violențelor anticatolice de-a lungul anilor, martiri din timpul războiului civil spaniol, victime ale Revoluției Franceze, polonezi uciși în timpul celui de Al Doilea Război Mondial, martiri din perioada modernă timpurie din Anglia, Scoția și Țara Galilor. Cu aceste canonizări, galeria de sfinți catolici a devenit realmente globală având în vedere originea lor: Coreea, Vietnam, China, Japonia, Thailanda, Etiopia, Uganda, Polonia, Lituania, Cehia, Ungaria, Croația, Ucraina, Bielorusia, Liban, Sudan, Columbia, Chile, Statele Unite ale Americii. Prin intermediul acestor canonizări și beatificări Sfântul Scaun a dorit să atragă atenția asupra unor persecuții anticatolice din partea unor regimuri ostile, să sublinieze anumite virtuți personale exemplare și, mai important, să folosească anumiți sfinți pentru a transmite mesaje clare într-un anumit context politic³⁶, ceea ce nu era o noutate pentru Vatican.³⁷ Vizitele în Polonia, atât cea din 1979, cât și cea din 1983, au inclus pe traseu locuri cu semnificație națională, politică și religioasă în directă conexiune cu anumiți sfinți și chiar Papa s-a referit la acești sfinți sugerând legătura cu situația în care polonezii se aflau sub comunism.³⁸

Sfinții pe care Papa Ioan Paul al II-lea i-a invocat ca modele, pentru a transmite mesaje sau pe care i-a canonizat în pelerinajele sale din 1979 și 1983, nu au fost aleși întâmplător, ci au cuprins în biografia lor momente sau acțiuni ce puteau fi acum reinterpretate într-un context politic și social foarte dificil pentru polonezi. Printre aceștia s-au numărat St. Wojciech, un episcop din Boemia care a fost misionar pentru slavii de Vest aflați pe teritoriul polonez în secolul IX.; St. Stanisław, episcop al Cracoviei în secolul XI, care a fost ucis

³⁴ Table of Canonizations during the Pontificate of His Holiness John Paul II, https://www.vatican.va/news_services/liturgy/saints/ELENCO_SANTI_GPIL.htm, accesat 02.07.2023.

³⁵ Table of Beatifications during the Pontificate of His Holiness John Paul II, https://www.vatican.va/news_services/liturgy/saints/ELENCO_BEATI_GPIL.htm, accesat 02.07.2023.

³⁶ James Ramon Felak, *Pope John Paul II, the Saints, and Communist Poland: The Papal Pilgrimages of 1979 and 1983*, in „The Catholic Historical Review”, Summer, 2014, Vol. 100, No. 3, pp. 555-556.

³⁷ Canonizarea Ioanei D'Arc, în 1920, de către Papa Benedict al XV-lea a fost pusă în legătură cu eforturile Vaticanului de a relua relațiile cu Franța. Declarația, în același an, a St. Ephraim of Syria ca Doctor Universal al Bisericii, avea legătură cu încercările de a transmite un mesaj comunităților de creștini răsăriteni din Orientul Mijlociu după Primul Război Mondial. John F. Pollard, *The Unknown Pope Benedict XV (1914-1922) and the Pursuit of Peace*, London, Wellington House, 1999, pp. 156, 196. În anii 1930, canonizările lui Thomas More și John Fisher erau exemple și semnale care atrăgeau atenția asupra persecuțiilor din Germania, Uniunea Sovietică și Spania. În sfârșit, în timpul pontificatului său, Paul al VI-lea a încercat să pună în lumină contribuția femeilor la istoria intelectuală a Bisericii, numindu-le pe Catherine of Siena și Teresa of Avila ca doctori ai Bisericii. James Ramon Felak, *op. cit.*, p. 556.

³⁸ *Ibidem*, p. 557.

pentru că l-a contestat pe un rege polonez; Sfânta Hedwiga, o ducesă din Silezia, fondatoare a numeroase mănăstiri, care și-a pierdut fiul în încercarea de a apăra Polonia și Europa de Mongoli; St. Maximilian Kolbe, un călugăr franciscan care și-a sacrificat viața atunci când s-a oferit voluntar să moară în locul unui alt deținut de la Auschwitz.³⁹

Încă de la începutul vizitei din 1983, unul dintre mesaje pe care Papa Ioan Paul al II-lea a dorit să îl transmită prin intermediul exemplului dat de sfinți a fost acela al victoriei morale a Binelui asupra Răului. A fost mesajul pe care l-a transmis chiar în prima predică publică, la Varșovia, dar cu care a și încheiat vizita, în predica de la Cracovia, în fața a circa două milioane de credincioși. La Varșovia, pe 17 iunie, insista că națiunea, comunitatea oamenilor are nevoie de o victorie morală așa cum individul are nevoie de una pentru a da sens vieții sale. *„De aceea, pe tot parcursul secolului al XIX-lea, s-au depus eforturi susținute pentru reforme morale și recâștigarea independenței politice, care au survenit în urma Primului Război Mondial”*. Victoriile și înfrângerile națiunii au rezonanțe profunde, spunea Ioan Paul al II-lea, și făcea apel pentru *„a căuta căi de a obține victoria, nu de a se supune înfrângerii”*.⁴⁰ Momentele dificile prin care Polonia trecea au fost cauza multor îngrijorări pentru Papă, care, deși nu le experimenta direct, simțea că este *„profund implicat în întreaga experiență poloneză din ultimii ani, începând cu august 1980”*, o experiență pe care Europa și lumea întreagă o urmărea cu interes. În acest punct, Ioan Paul al II-lea a făcut o legătură fundamentală între drepturile omului, renașterea națiunii poloneze și victoria morală. *„Aceasta este chiar esența reînnoirii proclamate. Ceea ce este important este că ar trebui să existe o ordine matură în viața națională și publică, în care drepturile fundamentale ale omului să fie respectate. Doar o victorie morală este capabilă să reintegreze și să reunească societatea. O astfel de ordine ar putea fi în același timp o victorie a guvernanților și a guvernaților.”*⁴¹ Între altele, acest țel putea fi atins prin dialog și înțelegere, singurele căi prin care națiunea se putea bucura pe deplin de drepturi civile și de structurile sociale și politice necesare propriilor nevoi. De aici, mai departe, statul ar fi putut avea sprijinul necesar al societății.

Ultima predică, cea de la Cracovia din 22 iunie, a fost în multe privințe punctul culminant al întregului pelerinaj, pentru că a rezumat și a valorificat toate temele abordate anterior de Suveranul Pontif, la care a adăugat o explicație cu privire la felul în care aceste teme ar fi trebuit să fie înțelese de către polonezi în acel *„moment deosebit de dificil în istoria țării lor”*. Predica a avut eminamente un conținut religios, fără remarcile cu privire la problemele și dificultățile curente din Polonia care apăruseră în alte predici și care generaseră un răspuns entuziast din partea credincioșilor. Papa a făcut o

³⁹ *Ibidem*, p. 558.

⁴⁰ Open Society Archives, Radio Free Europe Background Report/153, *The Pope's Sociopolitical Comments During His 16-23 June 1983 Visit*, 30 June 1983, p. 12.

⁴¹ *Ibidem*, p. 6.

legătură conceptuală și simbolică cu mesajul transmis încă din 1979, la precedentă sa prezență în Polonia natală. Atunci, mesajul fusese acela că numai prin credință și dragoste de aproape poate fi găsită puterea de a învinge răul. În vizita din 1983 Papa a reluat mesajul, dar a adăugat că o asemenea victorie a Binelui va fi dificilă și va necesita eforturi considerabile și timp îndelungat.⁴²

Papa și-a susținut argumentele făcând apel la viața și experiența unor călugări și călugărițe polonezi, recent beatificați. În timpul vizitei au fost beatificați Maica Urszula Ledochowska și doi călugări, Părintele Rafał Kalinowski și Adam Chmielowski (Fratele Albert). Toți trei au suferit persecuții politice, în special din partea rușilor, dar și numeroase și grele suferințe personale în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, când Polonia era împărțită între vecinii ei. Beatificarea lor a urmat după canonizarea în octombrie 1982 a lui Maximilian Kolbe, un călugăr ucis în lagărul nazist de la Oświęcim (Auschwitz)⁴³. De aceea, spunea Ioan Paul al II-lea, „*fiecare individ este chemat la o victorie similară, fiecare fiu și fiică a Poloniei care urmează exemplul sfinților și beatificaților săi. Ei, fiind înălțați la altare în patria lor, sunt semnul puterii care este mai puternică decât orice slăbiciune umană și mai puternică decât orice situație, chiar și cea mai dificilă, fără a exclude utilizarea violenței. (...) Maximilian, Rafal, Ursula și Albert, copiii acestei națiuni, au fost puternici în această credință, speranță și iubire (...) Ei, la rândul lor, au fost dați națiunii ca simboluri ale victoriei. Națiunea, ca o comunitate particulară de bărbați și femei, este, de asemenea, chemată la victorie, cu puterea credinței, speranței și iubirii, cu puterea adevărului, a libertății și a justiției*”.⁴⁴

Maica Urszula Ledochowska a fost beatificată în data de 20 iunie 1983, la Poznań. Cunoscută ca fondatoare a unei congregații de călugărițe, numite călugărițele Ursuline, ea provenea dintr-o familie de nobili polonezi (deși se născuse în Austria) cu o lungă și puternică tradiție patriotică și catolică. Chiar în rândul familiei, înclinația spre sfințenie era evidentă. Sora acesteia, Maria Teresa Ledóchowska, o misionară în Africa și fondatoare a unei congregații numită după St. Peter Claver, fusese beatificată de Papa Paul al VI-lea în 1975; doi frați, Włodzimierz, membru al Ordinului Iezuit, și Ignacy, general în armata Poloniei, muriseră, de asemenea, „in odore sactitatis”; unchiul lor, Cardinalul Mieczysław Ledóchowski, fusese primat al Poloniei și un martir pentru cauza poloneză.⁴⁵

⁴² Open Society Archives, Radio Free Europe Background Report/158, J.B. Weydenthal, *The Pope's Pilgrimage to Poland*, 8 July 1983, pp. 8-9.

⁴³ *Ibidem*, p. 9.

⁴⁴ Open Society Archives, Radio Free Europe Background Report/153, *The Pope's Sociopolitical Comments During His 16-23 June 1983 Visit*, 30 June 1983, pp. 12-13.

⁴⁵ Open Society Archives, Radio Free Europe Background Report, *Pope John Paul II in Poland: Last Leg of the Visit: Beatifications*, Munich, 19 June 1983, pp. 8-9.

Maica Urszula, cu numele de botez Julia, s-a născut pe 17 aprilie 1865, în orașul austriac Loosdorf, unde tatăl, Antoni, se stabilise cu familia după ce fusese obligat să părăsească Polonia în urma insurecției antirusești din 1830. Abia în 1883 familia a putut să se întoarcă în Polonia și s-a stabilit la Lipnica Murowana, aproape de Bochina, în provincia Cracovia. Julia a intrat în Ordinul Ursulinelor la vârsta de 21 de ani. În 1889 a depus jurămintele de intrare în monahism, luând numele de Urszula. Cu o vocație evidentă de educator, a lucrat ca profesor la liceul administrat de călugărițe, iar în 1904 a devenit chiar director. Tot atunci a înființat un cămin pentru studenți, primul de acest fel din Polonia.

În 1907, cu binecuvântarea Papei Pius al X-lea, a plecat la Sankt Petersburg, unde a condus o casă a studentelor afiliată liceului Sfânta Ecaterina. Permanent supravegheată de poliția secretă, pe lângă îndatoririle ei de profesor a avut numeroase inițiative de ordin apostolic și ecumenic în rândul comunității poloneze și a intelighenției ruse.⁴⁶ În 1910 a înființat un internat pentru fete în Merentähti, în Golful Finlandei, care a devenit curând un centru spiritual și de binefacere pentru populația locală.

La începutul Primului Război Mondial, maica Urszula a fost expulzată din Imperiul Rus și a ajuns în Suedia, unde a s-a dedicat cu toată inima activității religioase și sociale în folosul comunității locale. A organizat un institut de limbi străine. De asemenea, a colaborat cu Comitetul Polonez pentru ajutorarea Victimelor Războiului, înființat de câștigătorul Premiului Nobel, romancierul Henryk Sienkiewicz. A călătorit prin Scandinavia, a ținut peste 60 de conferințe despre Polonia, cultura și istoria ei, dreptul ei la independență. În 1917 s-a mutat în Danemarca, unde a înființat un orfelinat pentru copiii emigranților polonezi și o școală de economie pentru fete.⁴⁷

În 1920 s-a întors în Polonia și s-a stabilit, cu un grup de călugărițe, la Pniewy, aproape de Poznań, care a devenit centrul congregației pe care a înființat-o în același an. Statutul noii congregații a fost înregistrat oficial de către Sfântul Scaun, în 1923. Scopul congregației era de a se dedica „*prin intermediul proiectelor educaționale și al serviciilor pentru ceilalți, în special celor suferinzi, singuri și abandonați care căutau sensul vieții*”.⁴⁸ Surorile congregației s-au implicat activ în viața națiunii și în încercarea de a reconstrui țara. O paletă largă de activități a cuprins instituții de educație, de la grădiniță până la educație superioară, activitate publicistică și, cel mai important, munca în comunitate, în zonele periferice ale orașelor, în fabrici și zonele subdezvoltate. În

⁴⁶ ***, M. Orsola (Giulia) Ledóchowska (1865-1939), https://www.vatican.va/news_services/liturgy/saints/ns_lit_doc_20030518_ledochowska_en.html, accesat 23.08.2023.

⁴⁷ Open Society Archives, Radio Free Europe Background Report, *Pope John Paul II in Poland: Last Leg of the Visit: Beatifications*, Munich, 19 June 1983, pp. 8-9.

⁴⁸ ***, M. Orsola (Giulia) Ledóchowska (1865-1939), https://www.vatican.va/news_services/liturgy/saints/ns_lit_doc_20030518_ledochowska_en.html, accesat 23.08.2023.

momentul morții maicii Urszula la 29 mai 1939, congregația înființată de ea număra 35 de case în Polonia, Italia și Franța și circa 800 de călugărițe.⁴⁹

În ziua beatificării la Poznań (20 iunie 1983), Papa nu a omis să strecoare în omilia sa câteva referințe ce puteau fi delicate din punct de vedere politic și potențial deranjante pentru autoritățile comuniste poloneze și sovietice. De pildă, Suveranul Pontif a subliniat că maica Urszula suferise persecuții politice în Imperiul Rus în timpul misiunii de la Sankt Petersburg, fiind chiar forțată să plece spre țările scandinave. Mai mult, Papa e evocat victimele din 1956, de la Poznań⁵⁰, în amintirea și onoarea cărora a vrut să îngenuncheze.⁵¹

Părintele Rafal Kalinowski a fost beatificat de Suveranul Pontif pe 22 iunie 1983, la Cracovia. Născut cu numele de Jozef, a renunțat la acesta când a devenit călugăr carmelit, în 1878. Kalinowski s-a născut într-o familie de nobili polonezi, în Vilnius, Lituania, pe 1 septembrie 1835. Orfan de mamă, a crescut într-un internat al fiilor nobililor polonezi, care era condus chiar de tatăl său, Andrzej. După absolvire a urmat studii de inginerie la Sankt Petersburg și s-a înrolat în armata rusă, ajungând la gradul de locotenent.⁵² În 1860, Kalinowski a cerut să fie transferat la Brześć nad Bugiem (Brest), iar apoi la Varșovia. Când polonezii s-au răsculat împotriva ocupației rusești, în 1863, el s-a alăturat insurecției și a ajuns Șeful Statului Major Polonez și ministru de Război. Luat prizonier de ruși, în 1864, a fost depozat de drepturile lui nobiliare și de proprietăți și condamnat la moarte, pedeapsă comutată în 10 ani de muncă silnică, în Siberia. Suferințele compatrioților săi l-au făcut să redescopere credința și să se apropie de practicile catolice de care se îndepărtase în anii din urmă. Pe drumul spre Siberia și-a împărțit mâncarea și banii cu alți deportați, câștigându-și numele de „apostol al binelui”. La Irkutsk, a ajutat la îngrijirea copiilor deportaților polonezi și a manifestat

⁴⁹ Open Society Archives, Radio Free Europe Background Report, *Pope John Paul II in Poland: Last Leg of the Visit: Beatifications*, Munich, 19 June 1983, pp. 8-9.

⁵⁰ Principalele evenimente au avut loc la Poznań, în vestul Poloniei, și au început la 28 iunie 1956, când muncitorii din oraș au ieșit în stradă pentru a-și exprima nemulțumirea față de condițiile de muncă, salarii scăzute și starea generală de nemulțumire. Protestele au crescut în intensitate, iar revolta s-a extins și către alte orașe din Polonia. La 28 iunie 1956, s-a instituit legea marțială la Poznań iar guvernul a trimis forțele armate pentru a reprimă revolta. Confruntările au fost violente, iar mulți oameni au murit sau au fost răniți. Cu toate acestea, presiunea populară a dus la demisia ministrului apărării, mareșalul Konstantin Rokossovski, și la schimbarea compoziției guvernului polonez. Revoluția din octombrie 1956 a avut consecințe semnificative pentru Polonia și pentru blocul comunist în ansamblu. Deși mișcarea nu a reușit să răstoarne complet regimul comunist, a deschis calea pentru reforme și schimbări politice ulterioare în țară.

⁵¹ Giovanni Paolo II, *Omilia. Solenne Beatificazione di Madre Urszula Ledóchowska*, Poznań, 20 June 1983, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/homilies/1983/documents/hf_jp-ii_hom_19830620_beatificazione-ledochowska.html accesat 26.08.2023.

⁵² Raffaele Kalinowski, *O.C.D. (1835-1907)*, https://www.vatican.va/news_services/liturgy/saints/ns_lit_doc_19911117_kalinowski_it.html accesat 23.08.2023.

interes pentru activitatea științifică a Societății Ruse de Geografie din Siberia.⁵³

La întoarcerea din exil, în 1874, Kalinowski s-a stabilit pentru scurt timp la Paris, unde a fost tutore pentru tânărul prinț August Czartoryski, fiul lui Władysław, unul dintre cei mai influenți lideri ai cercurilor de emigranți polonezi. Într-atât l-a influențat pe tânărul prinț, încât și acesta a ales să devină membru al comunității salesienilor fondată de Giovanni (Don) Bosco.⁵⁴ În 1877 a decis să se alăture Ordinului Carmelit, începându-și noviciatul în Graz (Austria). Un an mai târziu și-a depus jurămintele, luând numele de Raphael. La terminarea studiilor teologice și filosofice în orașul maghiar Győr, (1878-1881), Kalinowski a fost consacrat preot în 1882, în mănăstirea poloneză Czerna, aproape de Cracovia, la vârsta de 47 de ani. Mănăstirea era în declin de ani buni, dar Kalinowski a readus-o la viață. Folosindu-se de cunoștințele ingineresti, a ajutat la construirea noii mănăstiri din Wadowice, unde s-a și stabilit, devenind un confesor renumit. De asemenea, a fost și vicar provincial pentru călugărițele carmelite.

Kalinowski a avut constant probleme de sănătate din cauza exilului siberian. A murit la Wadowice, pe 15 noiembrie 1907, și a fost înmormântat la Czerna. Procesul de beatificare a început în 1934. Interesant este că Wadowice era orașul natal al Papei Ioan Paul al II-lea, iar biserica unde părintele Kalinowski slujea era unul din locurile preferate de tânărul Wojtyła pentru retragere spirituală.⁵⁵

Adam Chmielowski (Fratele Albert) a fost beatificat tot pe 22 iunie 1983, la Cracovia. Deseori numit „Sfântul Francisc Polonez”, este cunoscut ca fondator al unei congregații religioase de călugări și călugărițe medici – Albertanii.

Chmielowski s-a născut pe 20 august 1845, în Igołomia, aproape de Cracovia. Pierzându-și ambii părinți încă din tinerețe, s-a alăturat la vârsta de 17 ani insurecției din 1863, îndreptată împotriva stăpânirii țariste, fiind rănit într-o luptă. Ca o dovadă de voință și rezistență, se spune că tânărul soldat a refuzat să fie anesteziat în timpul operației, un picior fiindu-i amputat în timp ce îl ajuta pe medic să facă lumină.

După rebeliune, Chmielowski a părăsit țara timp de 11 ani. Demonstrând talent la pictură, a studiat artele la Paris și München, împreună cu alți artiști polonezi – Henryk Siemiradzki, Józef Chełmoński și Aleksander Gierymski. La întoarcerea în Polonia, în 1875, a intrat în cercul elitei intelectuale a țării. Printre prietenii săi se aflau celebrități precum actrița Helena Modrzejewska

⁵³ Open Society Archives, Radio Free Europe Background Report, *Pope John Paul II in Poland: Last Leg of the Visit: Beatifications*, Munich, 19 June 1983, pp. 9-10.

⁵⁴ Raffaele Kalinowski, O.C.D. (1835-1907), https://www.vatican.va/news_services/liturgy/saints/ns_lit_doc_19911117_kalinowski_it.html accesat 23.08.2023.

⁵⁵ Open Society Archives, Radio Free Europe Background Report, *Pope John Paul II in Poland: Last Leg of the Visit: Beatifications*, Munich, 19 June 1983, pp. 9-10.

(cu numele de scenă american Modjeska) și viitorul câștigător la Premiul Nobel, romanicerul Henryk Sienkiewicz. Ca pictor, Chmielowski a devenit faimos ca precursor al impresionismului polonez, dar și ca teoretician și istoric de artă valoros (autor al lucrării „On the Essence of Art” publicată în 1876). La acel moment nimic nu anunța viitoarea sa convertire.⁵⁶ Frământat de gândul de a-L servi pe Dumnezeu, mai mult decât prin artă, în 1880, viața lui Chmielowski a luat o turnură neașteptată și dramatică, când pictorul a decis să părăsească viața seculară și să își înceapă noviciatul la Stara Wieś, în Ordinul iezuit. Totuși, experiența a fost o traumă și după șase luni a părăsit mănăstirea. Căzuse într-o depresie atât de adâncă încât a trebuit să fie spitalizat. Din dragoste de Dumnezeu și de aproape, Chmielowski a renunțat la succesul artistic, la bunăstarea materială, la ambientul aristocratic și a decis să trăiască printre săraci și asemenea lor pentru a-i ridica din mizeria materială și morală în care se găseau.⁵⁷ Abia șapte ani mai târziu a făcut o nouă încercare de a se călugări, intrând în al treilea Ordin al Sfântului Francisc, o ramură a franciscanilor, luându-și numele de Fratele Albert. Un an mai târziu (1888) a înființat propria congregație în Cracovia – Albertanii – pentru ajutorarea săracilor și bolnavilor. Călugării și călugărițele congregației au depus jurământul sărăciei și au renunțat la orice fel de proprietate, trăind și muncind împreună cu cei dezmoșteniți, alungați. Implicat deplin și fără compromisuri în misiunea caritabilă, suferind de cancer, fratele Albert a murit cu reputația unui sfânt în ziua de Crăciun 1916. La funeraliile sale au participat zeci de mii de oameni, episcopi, profesori universitari, magistrați, artiști, simplii locuitori ai Cracoviei.⁵⁸ În Polonia a rămas cunoscut ca părintele săracilor, iar pentru sărăcia voluntară pe care a îmbrățișat-o este numit „Sf. Francisc polonez din secolul XX”.⁵⁹

Procesul de beatificare a lui Chmielowski a început în plan local încă din anii 1930 și a continuat la Vatican începând din 1966. Papa Ioan Paul al II-lea s-a asigurat ca acest proces să nu mai întârzie. De asemenea, este interesant că figura spirituală a lui Chmielowski a reprezentat sursă de inspirație pentru una dintre primele piese de teatru ale lui Wojtyła, intitulată „Brat naszego Boga” (Fratele lui Dumnezeu) (1950).

În cazul ultimilor doi beatificați, predica Sfântului Părinte a conținut evocări cu unele trimiteri străvezii la dominația rusă (sovietică) din trecut și

⁵⁶ *Ibidem*, pp. 10-11.

⁵⁷ ***, Alberto Adamo Chmielowski di Cracovia (1845-1916) fondatore dei Fratelli e delle Suore del Terz'Ordine di S. Francesco, Servi dei Poveri, https://www.vatican.va/news_services/liturgy/saints/ns_lit_doc_19891112_chmielowski_it.html accesat 25.08.2023.

⁵⁸ Open Society Archives, Radio Free Europe Background Report, *Pope John Paul II in Poland: Last Leg of the Visit: Beatifications*, Munich, 19 June 1983, pp. 10-11.

⁵⁹ ***, Alberto Adamo Chmielowski di Cracovia (1845-1916) fondatore dei Fratelli e delle Suore del Terz'Ordine di S. Francesco, Servi dei Poveri, https://www.vatican.va/news_services/liturgy/saints/ns_lit_doc_19891112_chmielowski_it.html accesat 25.08.2023.

din prezent. Din toată biografia lor Papa a accentuat exact participarea la insurecția antirusească din 1863, pe care a caracterizat-o ca o „*dăruire de viață pentru prieteni și compatrioți*”. Ambii au avut ulterior de suferit din partea ocupantului rus, unul cu deportarea în Siberia, celălalt cu mutilarea. Ceea ce Suveranul Pontif transmitea ca fiind important pentru polonezi era că opoziția lor antirusească semnifica „*o etapă pe calea sfințeniei, care este eroismul pe tot parcursul vieții*”.⁶⁰

Vorbind despre experiențele și suferințele celor trei recent beatificați, Papa a atras atenția asupra caracterului normal, obișnuit al activității lor. Niciunul dintre ei nu avea putere, nu se bucura de prestigiu deosebit, nici nu posedea bogății; au fost oameni simpli. Sfințenia lor s-a reflectat nu atât în eroismul acțiunilor lor, cât în „*eroismul întregii lor vieți*”. Acest eroism, a subliniat Ioan Paul al II-lea, s-a bazat pe perseverență în eforturile de a trăi valori și principii creștine în toate aspectele muncii lor. De aceea ei erau „*simboluri ale victoriei morale*”. Accentul pe care Papa îl punea era pe această perseverență. O persoană sau un grup nu își vor dovedi întreaga dimensiune a calității lor printr-o acțiune singulară sau o demonstrație particulară la un moment dat, ci printr-o aderență continuă la valorile fundamentale ale credinței și culturii creștine. Chiar soarta națiunii poloneze depindea, în opinia Suveranului Pontif, de măsura în care aceste valori morale erau apărute și aplicate în viața publică.⁶¹ Acesta nu era un mesaj limitat la anumite evenimente și situații specifice, ci era un mesaj de o importanță durabilă, depășind dificultățile curente și suferințele imediate. Acesta era mesajul care Papa și-ar fi dorit să reziste în timp.

Sfânta Hedwiga de Silezia, Sfântul Maximilian Maria Kolbe, Sfântul Stanisław

Papa a vorbit și s-a folosit nu doar de aceste trei beatificări, ci și de sfinți deja cunoscuți și importanți pentru polonezi, precum **Sfântul Stanisław**, despre care vorbise și în vizita din 1979. În acel an se comemorau 900 de ani de la moartea sfântului, iar Ioan Paul al II-lea, aflat de puțin timp pe scaunul papal, a vrut să marcheze acest eveniment pentru unul dintre primii episcopi ai Cracoviei și protector al Poloniei de la mijlocul secolului al XIII-lea. Suveranul Pontif a considerat la acel moment că este o datorie ca prima vizită în țara natală să coincidă cu această sărbătoare, din mai 1979 și chiar le-a trimis un mesaj foștilor săi enoriași din Cracovia în care îl descria pe Sfântul Stanisław drept „*standardul celor mai elementare drepturi ale omului și ale națiunii*”. Dar guvernul polonez de la acea dată nu a agreat mesajul și a cerut

⁶⁰ Giovanni Paolo II, Omilia. Solenne Beatificazione di Padre Raffaele Kalinowski e di Fratello Alberto Chmielowski, Cracovia, 22 June 1983, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/homilies/1983/documents/hf_jp-ii_hom_19830622_beatificazione-kalinowski_chmielowski.html accesat 27.08.2023.

⁶¹ Open Society Archives, Radio Free Europe Background Report/158, J.B. Weydenthal, *The Pope's Pilgrimage to Poland*, 8 July 1983, pp. 9-10.

ca pasajele neconforme să fie eliminate din presa catolică poloneză, iar după mai multe schimburi de replici cu Vaticanul, a cerut ca vizita să se deruleze într-un alt moment, într-o altă atmosferă. Deci, un episcop din secolul al XI-lea, asasinat pentru că se opusese unui monarh tiran, încă era o amenințare pentru liderii comuniști ai Poloniei și un simbol al conflictului dintre Biserică și stat.⁶²

Pentru un cititor neavizat, povestea vieții Sfântului Stanisław pare să fie un amestec ciudat de întâmplări reale și legende, nu mult deosebită decât cea a lui Thomas Becket: un ierarh medieval care sfidează puterea seculară în apărarea unor idealuri religioase și morale și este asasinat pentru aceasta. Deși mai cunoscut decât omologul englez, Arhiepiscopul de Cracovia, Stanisław Szczepanowski a rămas pentru conaționalii lui un simbol al curajului civil și al zelului religios, dar și al identității naționale.⁶³

Dovezile istorice concrete despre viața și realizările Sfântului Stanisław sunt greu de găsit și de organizat într-o expunere riguroasă. Totuși, există suficiente dovezi pentru a plasa nașterea acestuia între 1023 și 1030, într-o familie înstărită din satul Szczepanowo, aproape de Bochnia, în provincia Cracovia. A trăit la începutul domniei primei dinastii poloneze, a Piaștilor: Regele Cazimir Restauratorul și Regele Bolesław al II-lea cel Îndrăzneț, ultimul fiind presupusul lui asasin. După finalizarea studiilor la Gniezno și posibil la Paris, Stanisław s-a stabilit la Cracovia pentru tot restul vieții, devenind episcop în 1072. Șapte ani mai târziu, în primăvara anului 1079, a avut parte de o moarte violentă pentru că a contestat conducerea tiranică a lui Bolesław și este considerat de unii un martir, iar de alții un trădător. Nici data exactă a morții (11 aprilie, 11 mai sau 8 mai), nici circumstanțele exacte nu sunt stabilite cu precizie. Se spune că ar fi fost ucis chiar de mâna regelui sau doar la comanda acestuia după ce a fost acuzat de trădare. A fost moartea sa un asasinat sau o execuție publică în urma unui proces? Părerile sunt împărțite.⁶⁴

În plan politic există un consens că Bolesław a fost un rege important și puternic, care a avut merite deosebite în a stabili un control ferm și centralizat asupra întregii țări, când aceasta era încă fragmentată de facțiuni păgâne și anarhie feudală.⁶⁵ Nu a reușit însă să își controleze propria personalitate,

⁶² Gabriel Stelian Manea, *The End of a Communist Imperial Illusion. The First Visit of Pope John Paul II in Poland 1979*, in Emanuel Ploeanu, Gabriel Stelian Manea, Metin Omer (eds.), *The Empire. Between Dispute and Nostalgia*, Peter Lang, Berlin, 2021, p. 219.

⁶³ John Paul II, *Holy Mass in Honor of Saint Stanislaus. Homily of His Holiness John Paul II*, Cracovia, 10 iunie 1979, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/homilies/1979/documents/hf_jp-ii_hom_19790610_polonia-cracovia-blonia-k.html accesat 27.01.2024.

⁶⁴ Open Society Archives, Radio Free Europe Background Report, *Pope John Paul II in Poland: Last Leg of the Visit: Beatifications*, Munich, 19 June 1983, p. 4.

⁶⁵ Jerzy Lukowski, Hubert Zawadzki, *A Concise History of Poland*, Cambridge University Press, 2001, p. 6.

dominantă, tiranică și excesiv de crudă. Problemele au apărut în 1077, când Bolesław a început o lungă expediție militară în Rusia pentru a impune pe tronul de la Kiev un apropiat de familie. În lunile cât a întârziat acolo, fără un motiv politic clar, într-un oraș opulent și bucurându-se de plăcerile vieții, o răscoală a izbucnit în Polonia. Temându-se pentru soarta familiilor lor și a averilor, unii dintre cavaleri l-au părăsit în secret pe rege și s-au întors în Polonia, iar Bolesław a reacționat cu violență extremă atât împotriva rebelilor, cât și a cavalerilor dezertori. Potrivit legendei, a pedepsit și femeile vinovate de adulter luându-le copiii, aceștia fiind alăptați de cățele, iar puii de câini de femeile adulterine.⁶⁶

Pentru a înțelege momentul morții Sfântului Stanisław e nevoie de a contura contextul european, acela al unei mari controversă între puterea seculară și cea spirituală, cunoscută drept disputa asupra investiturii, adică numirea episcopilor în scaunul de ierarhi și acordarea de proprietăți în schimb pentru loialitatea față de coroană. Protagonistii au fost Papa Grigore al VII-lea și împăratul german Henric al IV-lea. Marele reformator Grigore al VII-lea a fost cel care a formulat pentru prima dată, prin edictul din 1075 cunoscut drept *Dictatus Papae*, un principiu revoluționar atunci, acela al supremației puterii spirituale în fața conducerii temporale. Acesta a oferit papilor până și dreptul de a înlătura împărați dacă erau nedemni din punct de vedere moral pentru oficiul lor și a proclamat o independență totală a ierarhiei bisericești față de conducătorii locali. Papa Grigore al VII-lea și-a pus în aplicare teoria foarte curând, excomunicându-l pe împăratul german în 1076, eliberându-i pe supușii lui de datoria de ascultare a ordinelor imperiale. Rezultatul a fost umilirea publică a lui Henric al IV-lea, un an mai târziu la Canossa.⁶⁷

Sfântul Stanisław cunoștea acest principiu, fiind vizitat de doi legați papali la scurt timp după emiterea edictului, iar Bolesław s-a poziționat de partea papalității în aceasta dispută, fiind considerat un aliat important la Roma și primind o binecuvântare papală pentru planificata lui încoronare. El a primit coroana Poloniei la Gniezno, în ziua de Crăciun a anul 1076, ceea ce făcea ca fiul lui, Mieszko, să fie primul în linia de succesiune, iar fratele lui Bolesław, Władysław Herman, să fie exclus. Acesta din urmă, încurajat de împăratul german și de regele Boemiei Vratislav, s-a răzvrătit împotriva propriului frate, fiind sprijinit de o conspirație a unor cavaleri din Cracovia, în care se pare că era implicat, ca membru sau chiar ca lider al ei, chiar Episcopul Stanisław. Potrivit acestei versiuni, Regele l-a convocat pe Episcop la o audiență în fața tronului, l-a acuzat de trădare și l-a condamnat să îi fie tăiat membrele. Severitatea sentinței avea rolul de a-i descuraja pe

⁶⁶ Open Society Archives, Radio Free Europe Background Report, *Pope John Paul II in Poland: Last Leg of the Visit: Beatifications*, Munich, 19 June 1983, p. 5.

⁶⁷ Uta-Renate Blumenthal, *The Investiture Controversy: Church and Monarchy from the Ninth to the Twelfth Century*, University of Pennsylvania Press, 1988, pp. 113-127.

conspiraționiști, dar avut un efect cu totul opus, generând o revoltă, astfel încât Regele a trebuit să fugă în Ungaria împreună cu familia. Nu se cunosc cu exactitate nici locul, nici data morții Regelui Bolesław. Unele legende spun că s-a călugărit și a făcut penitență ani de zile până să moară într-o mănăstire. Alte versiuni susțin că la scurt timp după ce a ajuns la Buda a fost otrăvit de asasini trimiși din Polonia.⁶⁸

Cât îl privește pe Stanisław, destinul și misiunea lui pare că au început abia după moarte, așa cum se întâmplă de obicei cu sfinții. La scurt timp după execuție sau asasinat, legendele despre faptele și moartea lui au început să prolifereze și să circule zvonuri despre tot felul de miracole. Prima relatare înregistrată despre moartea lui a fost scrisă la 30 de ani distanță, de către Gallus Anonymus, un cronicar de la curtea lui Władysław Herman. Acesta a trecut rapid peste evenimentele care au dus la moartea lui Stanisław, notând doar că nici Episcopul, nici Regele vindicativ nu sunt totalmente inocenți. Potrivit lui Gallus, Regele l-a condamnat pe Stanisław să îi fie tăiate membrele pentru trădare și nu existau argumente care să susțină un asasinat. O altă tradiție, apărut la circa 150 de ani de la moarte, îi aparține unui canonic din Cracovia, Wincenty Kadlubek, fiind influențată de povestea lui Thomas Becket din 1170. Această tradiție povestește că Stanisław a fost asasinat de Rege și de ajutoarele lui în timp ce Episcopul săvârșea Mesa în Capela Sfântul Mihail de pe dealul Skalka din Cracovia. Ea îl descria pe martir ca un predicator neînfricat care îl condamnă pe rege pentru viața imorală și pentru conducerea tiranică. Această versiune a lui Kadlubek despre viața și martirajul lui Stanisław a deschis drumul spre canonizare. În 1250, Episcopul Cracoviei, Prandota, a trimis o delegație papei cerând canonizarea predecesorului său. Trei ani mai târziu, pe 8 septembrie 1253, Papa Inocențiu al IV-lea l-a proclamat sfânt, iar într-o bulă papală din 17 septembrie 1254 l-a declarat sfânt protector al Poloniei. Deja pe 8 mai 1254, relicvele sfântului a fost transferate solemn la Catedrala Wawel, într-o ceremonie la care a participat legatul papal, numeroși prelați, zeci de prinți polonezi și străini și mii de pelerini.⁶⁹

Mormântul lui Stanisław din Catedrala Wawel și Capela Skalka au devenit rapid sanctuare naționale. Cracovia devenind clar capitala țării, iar Catedrala Wawel locul de încoronare al regilor poloni, a devenit o tradiție ca fiecare monarh să urce dealul Wawel și Skalka în ajunul încoronării pentru a cere binecuvântarea sfântului. Mai mult, în câteva momente majore, suveranii s-au rugat la Sfântul Stanisław în mod public, așa cum a făcut Władysław II Jagiełło înaintea celebrei lupte de la Grunwald, când i-a învins pe cavalerii teutoni. Zeci de steaguri au fost capturate atunci de la inamic și au fost depuse

⁶⁸ Open Society Archives, Radio Free Europe Background Report, *Pope John Paul II in Poland: Last Leg of the Visit: Beatifications*, Munich, 19 June 1983, p. 5.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 6.

în jurul mormântului sfântului ca semn de mulțumire pentru sprijinul acordat.⁷⁰

O altă legendă, potrivit căreia corpul fără membre al sfântului a fost vindecat de patru vulturi, a devenit foarte populară printre polonezi în timpul dezintegrării țării și a partiției. Legenda a indus ideea că națiunea va fi reunită, așa cum s-a întâmplat cu corpul Sfântului Stanisław. Timp de secole sanctuarele Cracoviei au devenit cele mai importante altare al Poloniei, atrăgând nenumărați pelerini. Procesiunea anuală de la Wawel la Skalka a devenit un eveniment național, cu mii de credincioși însoțind relicvele purtate de prelați.⁷¹

Cracovia a trăit mereu în umbra mormântului Sfântului, iar procesiunea anuală era parte integrantă a vieții religioase a orașului. Cât timp a fost Arhiepiscop al Cracoviei, timp de 14 ani, Ioan Paul al II-lea a condus mereu procesiunea și a purtat personal relicvele. Interesul pentru predecesorul lui a fost demonstrat de faptul că la insistențele lui, craniul Sfântului Stanisław (păstrat ca o relicvă prețioasă într-o cutie de argint) a fost examinat în 1965 de o comisie științifică, pentru a stabili dacă a fost asasinat sau executat. Concluziile experților au confirmat prima variantă. Tot Papa, pe vremea când era arhiepiscop, a lansat în 1972 șapte ani de rugăciune în toate parohiile poloneze, pentru a marca 900 de ani de la martirajul lui Stanisław. În sfârșit, potrivit unor surse, în momentul în care a fost ales papă, prima intenția a fost aceea de a lua numele de Stanisław, până să se decidă pentru Ioan Paul al II-lea.⁷²

Sfânta Hedwiga de Silezia este un alt asemenea exemplu. Fiica unei familii bavareze importante, s-a căsătorit cu Henric cel Bărbos de Silezia, un membru al dinastiei poloneze a piaștilor, confruntat cu fragmentarea feudală a regatului și cu pericolul invaziei. Soțul ei a reușit să controleze Ducatul Poloniei Mari, centru statului polonez medieval, iar unul dintre fiii ei a murit eroic luptând împotriva mongolilor în bătălia de la Legnica, din 1241.⁷³ Ioan Paul al II-lea a vorbit pe larg despre Sfânta Hedwiga la finalul unei slujbe ținută la Wrocław, în Silezia. El s-a referit la calitățile și la realizările sfinte ale acesteia – o soție și o mamă exemplară, fondatoare a unei mănăstiri, un exemplu de dragoste și credință evanghelică. Mai important, el a subliniat două dimensiuni ale vieții și cultului Sfintei Hedwiga care aveau o relevanță particulară pentru identitatea națională a polonezilor: locul Poloniei în Europa și relațiile Poloniei cu vecinii.

În primul rând, figura Sfintei Hedwiga îi unea pe polonezi și pe germani în mai multe feluri. Ca o bavareză care s-a căsătorit cu un prinț polonez, s-a mutat în Silezia și a născut copiii familiei regale poloneze, Sfânta reprezenta,

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² Gabriel Stelian Manea, *op. cit.*, p. 219.

⁷³ James Ramon Felak, *op. cit.*, p. 565.

potrivit Papei, o fiică a națiunii germane care a devenit mama Piaștilor polonezi și în felul acesta a intervenit pentru reconcilierea dintre cele două națiuni vreme de șapte secole. Papa s-a folosit de rolul de mediator al sfintei pentru a sublinia că o condiție necesară pentru reconcilierea dintre națiuni erau recunoașterea și respectul pentru drepturile tuturor națiunilor – mai exact, dreptul de a exista, autodeterminarea, dreptul unei culturi distincte și dreptul la o dezvoltare diversificată. Mai mult, Suveranul Pontif a mers mai departe și a interpretat sprijinul acordat de sfântă drept o „*normalizare ecleziastică*” a vestului Poloniei după al Doilea Război Mondial. El a amintit o remarcă sugestivă a Cardinalului Bolesław Kominek de Wrocław, din 1967, făcută în ajunul zilei Sfintei, mai exact faptul că statuia acesteia, amplasată pe podul Tumski din Wrocław, care leagă malurile estic (polonez) cu cel vestic (german) ale râului Oder le amintește trecătorilor că toți sunt frați indiferent de malul pe care locuiesc.⁷⁴

Pe lângă rolul de a-i apropia pe polonezi și germani, Sfânta Hedwiga a contribuit și la conturarea unei imagini de sine a polonezilor. Așa cum explica Papa, inspirând curaj fiului ei, prințul Henric cel Pios, în lupta împotriva mongolilor, ea a întărit ideea unei Polonii ca „zid al Creștinătății”, o țară care absoarbe atacurile invadatorilor dinspre Est pentru a-i feri pe creștinii din Vest.⁷⁵ Or, dinspre Est au venit și sovieticii.

În sfârșit, **Sfântul Maximilian Maria Kolbe**, se născuse pe 8 ianuarie 1894 într-un sat din Polonia Centrală, Zduńska Wola (la acea dată în Imperiul Rus). Kolbe a intrat în Ordinul Franciscan în 1910 iar în 1912 și-a început studiile de teologie și filosofie la Universitatea Pontificală Gregoriană. A fost hirotonit preot în 1918, având o devoțiune ferventă pentru Fecioara Maria și contribuind masiv la afirmarea mișcării mariane internaționale. Întors în Polonia, a fondat o publicație catolică ce a devenit foarte populară, „*Rycerz Niepokalanej*”, cu apariție lunară.⁷⁶ În timpul vieții, activitatea sa a fost foarte apreciată de Biserică. În primul rând, era foarte eficient în a folosi mijloacele media moderne pentru a răspândi mesajul creștin. În al doilea rând, a contribuit la înființarea unei comunități de frați la Niepokalanów⁷⁷, lângă

⁷⁴ *Ibidem*, p. 566.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ Open Society Archives, Radio Free Europe Background Report, *Poland on the Eve of Papal Visit: Itinerary, Preparations, First Leg*, Munich, 14 June 1983, p. 11.

⁷⁷ Situată în apropierea orașului Teresin, la circa 40 km de Varșovia, mănăstirea a fost fondată în 1927, și s-a dezvoltat foarte rapid, devenind una dintre cele mai mari mănăstiri catolice din lume, în anii 1930. Atunci adăpostea aproape 800 de oameni, dintre care 650 de călugări franciscani și 120 de seminariști. Activitatea editorială de la Niepokalanów o deosebea de alte comunități monastice. Principala publicație, „*Rycerz Niepokalanej*”, ajunsese la un tiraj de un milion de exemplare în 1939 iar ediția pentru copii, la circa 100.000 de exemplare. Tot aici apărea și un cotidian, „*Maly Dziennik*”, înființat în 1935, și care a devenit foarte influent în rândul staturilor inferioare ale societății, modelându-i mentalitatea. În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, toate publicațiile și-au încetat apariția, iar mănăstirea a devenit

Varșovia, unde circa 700 de tineri din diferite ordine religioase lucrau împreună și derulau activități educative, editare de publicații și alte misiuni. În al treilea rând, a derulat o activitate similară și în Japonia, între 1930-1936, unde a înființat o comunitate de surori. Revenit în țara natală, a fost numit superior al Mănăstirii Niepokalanów, pe care o fondase, conducând, în același timp, activitatea publicistică a Bisericii Catolice. Toate acestea au pălit, însă, în comparație cu sacrificiul suprem pe care l-a făcut atunci când a fost arestat de Gestapo, în 1939, apoi februarie 1941, și ucis la Auschwitz, în august 1941. Când un prizonier a evadat din lagăr, administrația nazistă a ales la întâmplare zece polonezi care să fie înfometați până la moarte într-un buncăr special. Când unul dintre polonezii aleși pentru această formă de execuție, Franciszek Gajowniczek, a implorat pentru viața sa, Jolbe s-a oferit să îi ia locul, iar națiștii au fost de acord. A petrecut următoarele șaisprezece zile în buncăr, unde s-a îngrijit de ceilalți deținuți înfometați pe măsură ce mureau unul câte unul. În a șaisprezecea zi, lui Kolbe i s-a injectat acid carbolic și a murit ca martir.⁷⁸ Vestit printre polonezi și nu numai pentru curajul său, Kolbe a fost beatificat în 1971, fiind prima victimă a națiștilor beatificată de Biserica Catholică și ulterior canonizat de către Papa Ioan Paul al II-lea, în 1982.⁷⁹

adăpost pentru mii de refugiați, mulți dintre ei evrei. Activitatea editorială a reînceput după război, când, la mijlocul anului 1945, „Rycerz Niepokalaney” și-a reînceput apariția, ajungând la tiraje de 750.000 de exemplare lunar. Dar anii stalinismului au curmat această renaștere de scurtă durată, iar publicația a fost suprimată total în 1952. În 1983, mănăstirea adăpostea 12 preoți și 190 de frați care cultivau și întrețineau memoria Sfântului Maximilian Maria Kolbe colectând obiecte care au aparținut acestuia, publicând cărți și producând diferite articole devoționale. De asemenea, întrețineau un mic spital, o brigadă de pompieri și un seminar preoțesc. *Ibidem*, p. 13.

⁷⁸ James Ramon Felak, *op. cit.*, p. 567.

⁷⁹ Canonizarea lui a fost foarte controversată. În primul rând, Kolbe a fost canonizat ca martir. Totuși, dat fiind că el nu fusese omorât propriu-zis pentru credința lui, o comisiei consultativă specială, înființată la solicitarea Papei, a concluzionat că moartea lui nu îndeplinea condițiile tradiționale pentru martiraj. Ioan Paul al II-lea a trecut peste aceste recomandări și l-a canonizat ca martir. În al doilea rând, canonizarea lui a deranjat un număr de lideri și organizații evreiești din întreaga lume, provocând reacții ce au mers până la defăimarea Sfântului. Acești critici arătau, cu îndreptățire, că activitatea publicistică derulată de Kolbe la Niepokalanów a inclus și editarea celui mai antisemit periodic catolic din Polonia interbelică, care accepta inclusiv propaganda antievrească cuprinsă în „Protocoalele înțelepților Sionului”. Apărătorii lui Kolbe, pe de altă parte, au arătat că numai 31 din cele 1006 scrieri semnate de acesta măcar îi menționează pe evrei, că i-a combătut pe cei din anturajul său care încurajau animozitățile antievreiești. Că a adăpostit sute de evrei la Niepokalanów atunci când a început războiul și că criticile lui la adresa evreilor nu au instigat la violență și nu îi viza pe evreii tradiționali și religioși, ci pe cei moderni, secularizați, pe care îi considera că sunt în alianță cu Francmasonerii împotriva Bisericii Catolice. În al treilea rând, canonizarea lui Kolbe a venit la mai puțin de o lună după foarte mediatizata audiență privată a Papei cu Yasser Arafat, liderul

Sfântul Maximilian Kolbe a fost intens invocat de către Ioan Paul al II-lea în timpul vizitelor sale în Polonia din 1979⁸⁰ și 1983. În aceasta din urmă, Papa a vizitat Niepokalanów, a consacrat o nouă biserică închinată Sfântului la cartierul industrial al Cracoviei, Nowa Huta și a celebrat recenta lui canonizare. El a asociat sacrificiul lui Kolbe cu un verset din Evanghelia după Ioan, „*Mai mare dragoste decât aceasta nimeni nu are, ca sufletul lui să și-l pună pentru prietenii săi*”⁸¹ și a continuat spunând că „*aceasta este victoria noastră - credința*”; „*păstorul cel bun își dă viața pentru fratele lui*”; „*am trecut de la moarte la viață pentru că ne iubim unul pe altul... Cunoaștem ce este iubirea pentru că El și-a da viața pentru noi. Și noi trebuie să ne dăm viața pentru alții*”.⁸² În opinia Papei, moartea lui Kolbe și a altora în lagărul de la Auschwitz reprezenta o victorie a credinței, a iubirii, a demnității umane, așa cum lagărul era asociat cu „*Golgota timpurilor noastre*” și a adăugat că acest martiraj a fost rezultatul „*unei ideologii nebune*”, potrivit căreia „*drepturile individuale ale omului sunt subordonate cerințelor sistemului, dar subordonate într-o manieră nemiloasă, astfel încât ele nu există*”. Aceste remarci au fost reluate și întărite la Niepokalanów, în 1983, într-o alt moment de disperare pentru polonezi, perioada post-Solidaritatea și a legii marțiale. Papa a folosit momentul pentru a-l asocia pe Kolbe cu lunga istorie de suferințe ale Poloniei, începând de la ștergerea ei de pe harta Europei de către Austria, Rusia și Prusia la finalul secolului al XVIII-lea, până la ocupația nazistă din 1939, toate partițiile, deportările, lagărele de concentrare și alte brutalități suferite. În viziunea lui, toate aceste suferințe au creat contextul pentru actul de milă, iubire și curaj a lui Kolbe. Suveranul Pontif a accentuat că Kolbe nu a murit, ci și-a dat viața, nu a fost o victimă pasivă, ci a ales să își dea viața pentru o cauză binecuvântată, demonstrând ceea ce Iisus Hristos spunea că nu este „*mai mare dragoste decât aceasta*”. Ceea ce Papa dorea să le transmită polonezilor prin acest exemplu era să nu se lase copleșiți de rău, ci să învingă răul cu bine, citându-l pe Sfântul Apostol Pavel.⁸³ Tonul și ideile predicii papale de la Niepokalanów erau alese special pentru vremurile întunecate pe care le traversau polonezii, dar dacă sfinți precum Kolbe au putut aduce lumina chiar în mijlocul lagărului nazist, dacă au putut să promoveze iubirea creștină în timpuri critice, cu siguranță și polonezii din 1983 ar fi putut să lumineze epoca legii marțiale a lui Jaruzelski. Mai mult, Papa aprecia că Sfântul Maximilian Kolbe nu era important prin sacrificiul său doar pentru trecutul și prezentul polonezilor, ci pentru umanitate în întregime. Papa l-a numit „*sfântul patron al secolului nostru dificil*”, care „*prin*

Organizației pentru Eliberarea Palestinei ceea ce, din nou, nu ajuta la îmbunătățirea relațiilor dintre catolici și evrei. *Ibidem*, p. 568.

⁸⁰ Gabriel Stelian Manea, *op. cit.*, *passim*.

⁸¹ Evanghelia după Ioan 15:13.

⁸² James Ramon Felak, *op. cit.*, p. 569.

⁸³ „Nu te lăsa biruit de rău, ci biruiește răul cu binele”. Epistola către Romani a Sfântului Apostol Pavel 12:21.

moartea suferită a afirmat într-un fel foarte elocvent drama umanității în secolul XX".⁸⁴

Nu era o noutate ca Papa să se folosească de biografia sfinților canonizați, pentru a pune presiune pe liderii polonezi cu privire la diferite aspecte ale realității politice și sociale. Evident, în primul rând, a atacat ateismul și secularismul regimului, militând pentru evanghelizare și catehizare. Viața și activitatea sfinților au fost folosite ca pildă pentru a afirma importanța ierarhiei ecleziastice în istoria politică și spirituală a Poloniei, mai ales în momentele în care independența era amenințată și pentru a încuraja episcopii să apere Biserica și credința. Sfântul Stanisław era, în opinia lui Ioan Paul al II-lea, cea mai fericită sinteză a patriotismului și credinței.⁸⁵

În al doilea rând, acești sfinți erau exemple concludente pentru a contesta apartenența Poloniei la Estul sovietic și pentru a submina atitudinea antioccidentală a regimului. Papa a subliniat legătura pe care Polonia creștină o avea cu Occidentul, legătură de care s-a bucurat vreme de un mileniu și s-a folosit de sfinți pentru a atrage atenția asupra acestui fapt.⁸⁶ Discursul Papei în acest sens era foarte problematic pentru comuniști. Subliniind rolul Sfintei Hedwiga, Suveranul Pontif accentua, de fapt, rolul polonezilor de *antemurale christianitatis*, încercând să apere Europa Creștină Occidentală în fața invaziilor răsăritene, reprezentate în secolul al XIII-lea de mongoli, iar în secolul XX de sovieticii fără Dumnezeu. Un astfel de apel trecea dincolo de diviziunea provocată de Războiul Rece în Europa, ceea ce nu era confortabil pentru comuniști. La fel de stingheritoare pentru liderii comuniști ai momentului era readucerea aminte, în mod repetat, a suferințelor istorice ale polonezilor, dat fiind faptul că pentru mulți polonezi, Rusia în trecut și Uniunea Sovietică în prezent erau cauza suferințelor lor.⁸⁷

Exemplul sfinților era și o modalitate indirectă de a contesta puterea statului comunist. Traversând istoria poloneză de la Sfântul Stanisław la Maximilian Kolbe, Ioan Paul al II-lea făcând o serie de comentarii care puteau fi interpretate ca subminând regimul și ideologia comuniste. Atunci când spunea că Sfântul Stanisław a murit în apărarea ideii că un lider politic nu este deasupra legii, Papa făcea trimitere la un principiu democratic pe care niciun comunist nu îl practica. Atunci când afirma că Maximilian Kolbe a murit în 1941 ca victimă a unei ideologii care subordonează drepturile persoanei față

⁸⁴ James Ramon Felak, *op. cit.*, p. 570.

⁸⁵ *Ibidem*, pp. 570-571.

⁸⁶ Exemplele istorice în acest sens se refereau la întâlnirea pe care liderii polonezi au avut-o cu împăratul german și cu emisarii papali la mormântul lui Wojciech, la Poznań, în anul 1000; comparația făcută între lupta Sfântului Stanisław cu regele său și confruntarea dintre Becket și Papa Grigore al VII-lea cu liderii seculari; rolul ducese bavareze Hedwig, căsătorită cu un prinț polonez, care și-a încurajat fiul să reziste mongolilor în momentul invaziei lor dinspre Est către Occidentul creștin.

⁸⁷ James Ramon Felak, *op. cit.*, p. 571.

de nevoile sistemului, o asemenea subordonare se putea aplica la fel de bine comunismului și nazismului.⁸⁸

Nu în ultimul rând, Papa a combătut pesimismul, letargia și disperarea polonezilor care trăiau sub comunism, mai ales după momentul interzicerii Solidarității. În viziunea lui, viața izvora chiar din suferință și moarte, așa cum Iisus Hristos a învățat prin predicile lui, prin patimi, moarte și înviere. Sfinții invocați de Papă erau mărturii în acest sens. Stanisław a murit apărând o ordine morală, demonstrând maturitatea Bisericii din Polonia și inspirând curaj pentru episcopii polonezi din trecut și din prezent; Sfânta Hedwiga și-a sacrificat fiul pentru a feri Vestul Europei de invazie și ocupație.⁸⁹ Renașterea din suferință era povestea însăși a Poloniei, așa cum își înțeleg polonezii istoria: o țară împărțită în 1795, ocupată vreme de aproape 125 de ani, renăscută în 1918, ocupată de Hitler și Stalin în 1939 și înviată în 1945.

Prin urmare, Papa a subliniat importanța comuniunii cu sfinții pentru polonezi. Viața și moartea acestora nu erau doar lecții despre credință și istorie, nu erau doar exemple de virtuți și principii care meritau apărute. Sfinții erau și intermediari, iar Papa s-a rugat acestora pentru nevoile speciale ale polonezilor apăsați de patru decenii de conducere comunistă. Pelerinajul Papei în țara natală subliniază atașamentul și accentul pe care l-a pus pe importanța sfinților de-a lungul întregului pontificat, ceea ce era în consonanță cu credința majoritară a polonezilor pentru care sfinții sunt figuri centrale ale istoriei lor și ale felului în care se auto-percep. De aici și convingerea că exemplul sfinților era, pe de o parte, o provocare majoră pentru conducerea comunistă poloneză, iar pe de altă parte putea aduce speranță și alinare pentru compatrioții nevoiți să îndure nedreptatea comunistă.

Proletari, dar credincioși

În mintea oricărui fanatic comunist, o ideologie a proletarilor trebuia, invariabil, să facă din aceștia oameni noi, ancorați în imanentul vieții fizice, biologice și mecanice, fără nicio aspirație și niciun sentiment al transcendentului, părți componente ale unei inginerii sociale animate de instincte și nevoi primare, lipsiți de spiritualitate și imuni la religiozitate. Nu doar imuni, ci luptători angajați pe calea ateismului. Și în această sferă, ca în multe altele, comunismul s-a înșelat fundamental și a ratat masiv.

Pe lângă sfinți ale căror canonizări erau cel puțin stânjenitoare pentru autorități, dacă nu de-a dreptul deranjante ideologic, Papa a mai insistat pentru anumite detalii ale pelerinajului său care erau pline de semnificație. De exemplu, Piekary Śląskie, un oraș de mineri și muncitori din Silezia Superioară, era cunoscut, printre altele, pentru că în 1683, în drum spre Viena, Regele Ioan al III-lea Sobieski a făcut un popas să se roage în biserica parohiei

⁸⁸ *Ibidem*, pp. 571-572.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 572.

și în fața icoanei Maicii Domnului, o icoană datând din secolul al XV-lea și considerată miraculoasă. Ea era în centrul unui pelerinaj anual, derulat spre finalul lunii mai, care atrăgea mii de pelerini anual, cei mai mulți muncitori industriali și mineri, și la care chiar Papa participa atunci când era Arhiepiscop al Cracoviei. În timpul vizitei din 1979 a solicitat ca Piekary să fie inclus pe traseu și la fel a făcut și în 1983, dar autoritățile s-au opus de fiecare dată, argumentând că nu se pot lua măsurile necesare de securitate pentru Suveranul Pontif. De fapt, adevăratul motiv era acela că regimul nu putea să înțeleagă și să accepte public devotamentul pe care muncitorii îl arătau Fecioarei Maria și Papei. Totuși, spre nemulțumirea autorităților, icoana a fost adusă în fața Papei, la Katowice, de o delegație a minerilor.⁹⁰

O altă situație delicată și chiar stânjenitoare pentru regimul comunist din Polonia este legată de cartierul din Cracovia, Nowa Huta⁹¹. Acesta fusese conceput ca un oraș proletar fără Dumnezeu, opus Cracoviei burgheze și aristocratice, ceea ce a provocat autorităților probleme la care nu se așteptau, de natură spirituală. Nowa Huta ar fi trebuit să fie prima formă de dezvoltare urbană realmente socialistă din Polonia. Și a fost dotată cu toate facilitățile sociale și culturale de care locuitorii ar fi avut nevoie, cu o singură excepție majoră: planurile nu au inclus un locaș de cult. Inițiatorii au ignorat și nu au ținut cont de atașamentul fierbinte al oamenilor față de credința loc catolică, care nu s-au putut obișnui niciodată cu faptul că trebuiau să locuiască într-o așezare fără biserică.

Atunci când atmosfera politică a permis, la primul semn de liberalizare ideologică, după așa-numitul octombrie polonez din 1956, muncitorii au trimis o delegație la Varșovia pentru a cere autorizația de a construi o biserică. Dorința le-a fost îndeplinită, iar la începutul anului 1957 s-a format un comitet muncitoresc care să strângă fondurile necesare și să supravegheze lucrările. Până în luna martie 1957 fusese deja alocat un teren pentru construcție, teren pe care a fost ridicată o cruce de 12 metri înălțime. Ulterior, însă, autoritățile au cerut, fără explicații, ca planurile inițiale ale construcției să fie revizuite iar în octombrie 1959, autorizația a fost retrasă pe motiv că terenul era necesar pentru construcția unei școli.

Situația a devenit foarte tensionată în primăvara anului 1960, atunci când a fost dispusă înlăturarea crucii iar tulburările din oraș au provocat chiar incendierea sediului Consiliului Popular. Pe 27 aprilie, o mulțime furioasă a aruncat cu pietre în forțele de ordine, care au răspuns cu gaze și tunuri de apă, a efectuat arestări masive, dar care nu i-au descurajat pe oameni să solicite ridicarea unei biserici. Secretarul local de partid a fost găsit vinovat pentru incidente și a fost înlăturat. Crucea a rămas pe locul inițial, dar doar ca

⁹⁰ Open Society Archives, Radio Free Europe Background Report, *Pope John Paul II in Poland: The Second Leg of the Visit*, Munich, 16 June 1983, pp. 10-11.

⁹¹ Open Society Archives, Radio Free Europe Background Report, *Pope John Paul II in Poland: Last Leg of the Visit: Beatifications*, Munich, 19 June 1983, pp. 2-3.

un simbol pentru că pe terenul alocat inițial s-a construit o școală, în cele din urmă. Au urmat ani întregi în care mulțimi de credincioși s-au adunat în fiecare duminică pentru a participa la slujba ținută în aer liber.

În cele din urmă, manifestările de fervoare religioasă ale credincioșilor au făcut ca autoritățile să cedeze și să elibereze o nouă autorizație de construcție, în septembrie 1965. Doi ani mai târziu, pe 14 octombrie 1967, Arhiepiscopul Cracoviei, la acea vreme Cardinalul Wojtyła, a fost primul care a început, simbolic, să sape la temelia viitoarei biserici. Peste alți doi ani, pe 18 mai 1969, tot el a așezat piatra de temelia care fusese donată de către Papa Paul al VI-lea, chiar din Bazilica Sfântul Petru de la Roma. Proiectul a fost unul costisitor și de lungă durată, dar polonezi din toate colțurile țării s-au oferit să ajute și chiar au venit la Nowa Huta ca să participe la construcție. Numeroase grupuri catolice din străinătate au contribuit și ele, nu doar cu munca voluntară pe șantier, dar și prin donații de materiale de construcții și echipamente. Sume de bani considerabile au fost strânse în rândul comunităților de polonezi din străinătate.

Pe 15 mai 1977, mai bine de 50.000 de credincioși au venit la Nowa Huta pentru a celebra sfințirea primei biserici catolice din cartier, după douăzeci de ani de război cu autoritățile. Sfințirea a fost făcută tot de Cardinalul Wojtyła. Chiar dacă era de dimensiuni mari, suficientă pentru ca circa 5.000-7.000 de credincioși să participe la slujbe, ea nu putea să satisfacă nevoile spirituale ale muncitorilor din Nowa Huta. Astfel, în 1972, s-a eliberat o nouă autorizație, pentru construcția celei de-a doua biserici într-un district vecin.

În 1979, cu ocazia primei sale vizite ca papă în Polonia, Ioan Paul al II-lea a vrut să viziteze Nowa Huta, dar regimul condus de Edward Gierek nu i-a permis. Acum, în 1983, trebuia și chiar a ajuns la primul locaș de cult ridicat în fostul „oraș fără Dumnezeu”.

Concluzii

Două teme majore s-au evidențiat în urma vizitei Papei Ioan Paul al II-lea în Polonia, în 1983. Una a fost de ordin religios, insistând pe o afirmare clară a unor valori creștine tradiționale și universale precum libertate, adevăr, justiție și dragoste pentru semenii așa cum au fost ele dezvoltate în învățătura Bisericii. A doua temă a fost de ordin social, centrată pe mesajul că obstacolele și dificultățile vieții pot fi depășite numai prin eforturi persistente de a aplica acele principii morale în toată activitatea publică, politică și socială. Cele două teme erau complementare, iar această legătură a fost mereu subliniată de Papă. Aceste teme au fost prezentate sistematic de Ioan Paul al II-lea în toate predicile și declarațiile făcute pe parcursul celor opt zile de pelerinaj în Polonia și au fost primite cu atenție de milioane de polonezi, care i-au răspuns printr-o masivă demonstrație de devotament și entuziasm spontan.

Papa a mers în Polonia pentru a participa la ceremoniile marcând a 600-a aniversare a Madonei Negre de la Mănăstirea Jasna Góra din Częstochowa. A fost invitat de reprezentanții a diverse instituții, de guvern și de către

episcopatul polonez. Dar a mers în Polonia și pentru a se întâlni cu oameni de rând, pentru a vizita țara ca întreg. Principalul scop a fost unul pastoral: să ofere sprijin și îndrumare națiunii într-un moment foarte dificil al istoriei ei și să aducă alinare unei țări care „a suferit mult și încă mai suferă”. Evenimentul în sine a fost de o extremă importanță pentru evoluțiile interne din Polonia, mai ales pentru relațiile dintre societate și autorități.

Chiar din primul moment al sosirii, Papa și-a declarat intenția de a dedica atenția celor care suferă, pentru a le arăta că victoria morală este posibilă prin abordarea marilor teme religioase și ale vieții publice din Polonia. Acestea din urmă au căpătat și o dimensiune morală deoarece Papa a adus o infuzie de transcendent în probleme precum justiția socială, drepturile omului sau dezvoltare economică. În același timp, afirmațiile Suveranului Pontif și vizita în sine au dobândit imediat și inevitabil un caracter politic. Era o consecință evidentă a situației din Polonia din acei ani, în care viața publică era înlănțuită de diferite constrângeri politice cauzate de legea marțială iar relațiile dintre autorități și populație erau caracterizate de o profundă lipsă de încredere și ostilitate latentă.⁹²

Papa a lansat o provocare care nu putea fi ignorată de regimul Jaruzelski sau de Moscova. Predicile Suveranului Pontif au atins cele mai delicate probleme ale acelui moment și, deși omiliile sale au avut semnificații religioase profunde, ele au inspirat, în același timp, aspirații politice foarte puternice. De-a lungul timpului polonezii au crezut că au fost salvați prin intervenții miraculoase atât de suedezi, cât și de bolșevici, în 1920, iar umoriștii polonezi au crezut că și în 1983, un miracol sau o intervenție divină era mult mai probabilă decât reforme din partea guvernului.

Dincolo de prezența lui plină de carismă, Papa a reiterat mai multe teme la care guvernul trebuia să reacționeze. A subliniat în mod repetat tragismul istoriei poloneze, nu doar ca temă de dezbateră academică, ci ca una de reflecție asupra realităților curente. Despre împărțirea Poloniei în secolul al XVIII-lea de către ruși și alți vecini a spus că este „o adevărată nedreptate istorică, o violare atât a drepturilor naționale, cât și a ordinii internaționale”. Aceste referiri aveau ecou în prezent deoarece Papa a accentuat ideea de suveranitate a Poloniei care „nu poate rămâne o problemă indiferentă, mai ales în Europa și în America”.⁹³ În problemele sociale, Papa nu a rămas tăcut cu privire la tema extrem de delicată a amnistierii deținuților politici și la reînființării sindicatului independent Solidaritatea. Parcă răspunzând așteptărilor compatrioților săi, Ioan Paul al II-lea a folosit în repetate rânduri tema solidarității, aducând un omagiu muncitorilor uciși în timpul protestelor anti-regim, invocând Solidaritatea Rurală, un sindicat al fermierilor și accentuând dreptul la liberă asociere în lupta pentru justiție socială, un drept despre care

⁹² Open Society Archives, Radio Free Europe Background Report/158, J.B. Weydenthal, *The Pope's Pilgrimage to Poland*, 8 July 1983, pp. 1-2.

⁹³ ***, *God Bless Poland*, in „The Times”, June 22 1983, p. 9.

spunea că este înăscut, natural și nu o favoare acordată de stat, care nu avea decât obligația de a-l proteja și a-l garanta.

Vizita nu a avut menirea de a produce o breșă majoră politică, ci de a consolida un „*obicei de comportament demn, solidar și cinstit*”, de a încuraja pe oricine să „*spună pe nume răului și binelui*”⁹⁴, să trezească conștiințe pentru că numai acestea ar fi putut să împiedice „normalizarea” dorită de regim, adică revenirea la normele sovietice. Sistemul comunist a rămas în forma lui exterioară, dar a fost dislocat dinlăuntru.

Pe măsură ce euforia vizitei Papei lăsa locul realităților dure ale vieții de zi cu zi se puneau problema rezultatelor concrete ale prezenței lui în Polonia. Vaticanul a subliniat caracterul religios și moral al pelerinajului în țara natală iar creștinii din întreaga lume au fost întăriți spiritual de puterea predicilor papale, dar și de forța credinței polonezilor. Dar dincolo de dimensiunea spirituală, prezența în Polonia, a unui papă polonez cu o personalitate atât de puternică precum cea a lui Karol Wojtyła, nu putea să nu aibă un impact politic semnificativ.

RELIGION, SAINTS AND POLITICS. POPE JOHN PAUL II'S VISIT IN POLAND IN 1983

Abstract: The second visit to Poland as Pope John Paul II was scheduled to take place in August 1982, to celebrate the 600th anniversary of the inauguration of the Pauline monastery at Jasna Góra in Częstochowa, where the highly venerated icon of the Black Madonna is located. The political climate and the insistence of communist authorities postponed the visit by a year, until June 1983. John Paul II visited his native Poland as a pilgrim at the sacred altars of popular religiosity, as a shepherd for the Polish faithful, and as a political tactician in relation to communist authorities. This article attempts to highlight how the Sovereign Pontiff used religious celebrations, the beatification of certain blessed individuals, and the invocation of saints in numerous sermons and speeches to convey a message not only to the believers but also to the authorities. In dramatic moments for communist Poland, the Holy Father's message was one of encouragement and hope for the Polish people and, at the same time, a disconcerting one for the authorities. Addressing themes such as the history of Poland, national sovereignty, relations with neighbors, freedom, human rights, and social justice, the Pope exerted pressure on an already embattled and solution-deprived communist regime.

Keywords: Pope John Paul II; Poland; communism; Catholic Church; Jasna Góra.

⁹⁴ Timothy Garton Ash, *op. cit.*, p. 64.

ILEANA CĂZAN: O TENTATIVĂ DE PORTRET

Este greu să scrii câteva pagini într-un volum dedicat unui prieten. Riscul de a așterne pe hârtie vorbe goale în locul unor cuvinte pline de miez este destul de mare. În plus, pericolul unui „efect temporal secundar” este inevitabil. Supușii muzei Clio scriu, îndeobște, despre trecut, dar acest demers poate sugera, implicit, în cazul de față, că istoricul despre care scrii se află la final de carieră, la un sfârșit de drum. Or, Ileana Căzan ar putea spune, asemenea țarului Pavel I atunci când a dat ordin de întoarcere trupelor plecate să ajute Austria împotriva lui Napoleon I, „prietenia rămâne, dar alianța cade”. Chiar dacă, formal, a existat o despărțire de Institutul de Istorie „N. Iorga”, Ileana Căzan nu și-a abandonat nici profesia și nici colegii. A rămas un membru activ prin Școala de Studii Avansate a Academiei Române și, totodată, prin Comisia Națională de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române al cărei președinte este. De asemenea a rămas prezentă în paginile unor publicații și la manifestări științifice arătând, dacă mai era nevoie, că pasiunea pentru istorie nu are nevoie de un cadru instituțional pentru a se manifesta.

Confruntat cu obstacolul temporal sus-amintit, am ales să folosesc, totuși, timpul trecut pornind de la ideea că un volum dedicat unui coleg de breaslă este și o formă de bilanț. Din acest punct de vedere, încercând să definesc istoricul Ileana Căzan, mi-au venit în minte cuvintele foarte frumoase rostite de Pierre de Bourdeille, senior de Brantôme pe seama regelui Franței, Francisc I după bătălia de la Marignano (13-14 septembrie 1515): „il y combatist si vaillamment de sa personne et y fit si grandes appertises d'armes que jamais on ne vist mieux fère à combattant, faisant si bien sa charge de Roy, de capitaine et d'homme d'armes, qu'on ne sçauroit dire de laquelle il s'en acquita mieux”.¹

Desigur, Ileana Căzan nu a purtat bătălii și nu a condus războaie. Cred însă că, prin parafrază, citatul i se potrivește. În toată perioada petrecută în Institutul de istorie „N. Iorga” a fost, în egală măsură, director, istoric,

* Dr. Ovidiu CRISTEA: Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București, e-mail: cristeano@gmail.com

¹ Pierre de Bourdeille, seigneur de Brantôme, *Oeuvres completes* III. *Grands capitaines François*, ed. Ludovic Lalanne, Paris: Jules Renouard, 1867, p. 137.

profesor, coleg, prieten și pot spune, pe urmele lui Brantôme, că nu știu care rol a fost cel mai bine interpretat.

Formal, Ileana Căzan a fost director adjunct din anul 2007, dar într-o manieră informală a jucat un rol important în conducerea institutului cel puțin din anul 2001. Cum spunea un glumă un coleg de institut, dacă „x” promitea să facă un anumit lucru exista riscul să nu se întâmple nimic. În schimb, dacă Ileana Căzan promitea să facă lucrul respectiv puteai să fii sigur că îl va face fără a ți se pune răbdarea la încercare. În plus față de situații în care o persoană făcea un lucru doar ca să scape cât mai repede de sarcina respectivă, Ileana Căzan s-a străduit, de fiecare dată, să facă temeinic ceea ce avea de făcut. Un bun exemplu l-a reprezentat biblioteca institutului. Orice astfel de instituție are nevoie de un sprijin financiar consistent pentru a achiziționa și a păstra fondul de carte. Sărăcia care a lovit biblioteca Institutului „N. Iorga” mai ales după 1990 a atras o multitudine de probleme care, la un moment dat, au părut de nerezolvat. Când, după nenumărate eforturi, nimeni nu mai credea că lucrurile pot fi puse vreodată în ordine, Ileana Căzan a reușit să dea un impuls care, deși nu a rezolvat dintr-o dată toate problemele, a reprezentat un început de drum. Un exemplu similar l-a reprezentat arhiva institutului. Directorul Ileana Căzan a reușit să mobilizeze resursele institutului pentru a pune ordine într-un spațiu care, treptat, se transformase într-un Turn al lui Babel. Exemplele sunt relevante pentru toată activitatea managerială depusă. Deși, cum se întâmplă, au existat comentarii ale unor nemulțumiți directorul Ileana Căzan s-a străduit să facă lucrurile să funcționeze în interesul instituției.

Istoricul Ileana Căzan are nevoie de prea puțină prezentare.² Lucrările publicate de-a lungul timpului, fie că a fost vorba de relațiile habsburgoto-mane, fie de cele ale lui Mathias Corvin cu Imperiul Otoman, de cartografia și navigația austriacă, de călători străini sau de cele de heraldică ilustrează un cercetător atent și pasionat al Evului Mediu și al perioadei pre-moderne. Singurul regret, în ceea ce mă privește, este că din bogata listă bibliografică lipsește parcă o lucrare monografică consacrată politicii Habsburgilor la Dunărea de Jos, carte pe care Ileana Căzan era cea mai în măsură să o scrie. Timpul însă nu a trecut.

Profesorul Ileana Căzan nu a lăsat în urmă o școală propriu-zisă, dar a îndrumat pas cu pas cu răbdare și perseverență o mulțime de studenți (pentru un timp la Facultatea de Istorie a Universității București, apoi la Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir” și Universitatea „Ovidius” din Constanța) și de teze de doctorat, pe teme dintre cele mai diferite din domeniul istoriei medievale. Față de alți magiștri care își lasă discipolii să se descurce singuri prin labirintul surselor și interpretărilor, profesorul Ileana Căzan a ales să

² Pentru o listă bibliografică vezi volumul recent apărut *În căutarea celui uitat: diplomație, război memorie. În onoare Ileana Căzan*, coord. Mioara Anton & Georgiana Țăranu, Târgoviște: Cetatea de Scaun, 2024, pp. 13-15.

coordoneze în adevăratul sens al cuvântului, îndreptând atunci când a fost cazul, completând, atunci când a fost necesar și încurajând în permanență. În egală măsură, a fost solidară cu doctoranzii săi pe care i-a ajutat nu numai să ducă la bun sfârșit propria cercetare, dar să și treacă cu bine prin hățurile birocratice ale unei școli doctorale în permanentă reconfigurare.

Colegul Ileana Căzan reprezintă un capitol aparte și ar fi nevoie de multe pagini pentru a surprinde, fie și în treacăt, o multitudine de situații în care prezența și, mai ales, intervenția sa au fost binevenite. Istoricul celebrat în aceste rânduri a știut să recunoască atunci când a greșit, după cum a trecut cu vederea atitudinii și cuvinte neelegante venite din partea unor persoane cărora nu le greșise cu nimic, ba chiar le ajutase. A fost unul dintre oamenii (nu foarte mulți la număr) care au înțeles că, pentru interesul colectiv, trebuie să cheltuiești timp, energie și nervi pe care nimeni și nimic nu ți le va mai restitui având convingerea că situația optimă este aceea în care fiecare face deopotrivă ce este mai bine pentru sine, dar și pentru colectivitatea din care face parte.

În consecință, a uitat ceea ce alții ar fi ținut minte, a iertat chiar și atunci când nu ar fi fost cazul și a privit înainte chiar și când cei mai sceptici au considerat această calitate drept excesivă. Aceste cuvinte ar sugera o finalitate mai puțin fericită. Ar fi însă o concluzie greșită. Energia pozitivă pe care Ileana Căzan a știut să o emane în permanență nu a fost ignorată de toți membri breslei. Volumul omagial recent apărut, elaborat în timp record, arată că dincolo de cărțile și studiile publicate, istoricul Ileana Căzan a lăsat în urmă ceva mai profund. Totodată, același volum arată că, în ciuda legăturii aparte cu Institutul de Istorie „N. Iorga”, cercetătorul și omul Ileana Căzan a fost apreciat în multe alte centre universitare. În urmă cu ani, un coleg ieșean aprecia cu justete că Ileana Căzan a fost liantul decisiv între diferitele generații ale Institutului „N. Iorga” și că fără abilitatea sa extraordinară de a purta în permanență cu sine „pipa păcii” situația ar fi fost cu mult mai rea.

Prietenul Ileana Căzan reprezintă un caz cu totul special. Dacă atunci când am vorbit despre coleg am amintit despre calitatea de a cheltui timp și energie în folosul colectivului, față de prieteni sprijinul a fost total, continuu și necondiționat. A reușit chiar să își atragă animozități și antipatie pentru ceea ce s-a considerat a fi un exces de subiectivitate, dar cei care au judecat astfel au părut să ignore faptul că erau, la rândul lor, subiectivi și că Ileana Căzan a fost întotdeauna să argumenteze un punct de vedere în mod structurat, echilibrat și rațional. Nu aș dori să spun mai mult pentru a nu cădea în păcatul panegiricului care, în anumite situații, poate să facă mai mult rău decât bine.

Pentru cel care semnează aceste rânduri Ileana Căzan a fost și rămâne o **prezență** a Institutului de Istorie „N. Iorga”, unul dintre acei oameni care adaugă ceva în plus unei instituții în care au activat atâtea nume ilustre ale istoriografiei românești. Sunt ferm convins că prin felul de a fi și prin tot ceea ce a făcut vreme de decenii a schimbat în bine traseul profesional al multora și că a făcut acest lucru din generozitate fără a aștepta ceva în schimb. A fost –

pentru a parafraza cuvintele unui alt coleg și prieten, Ivan Biliarsky – una dintre acele „Întâlniri” (*Sreshiti*) care ne schimbă viața în mod imperceptibil, contactul fie și tangențial cu o anumită persoană adăugând ceva în plus personalității, experienței, cunoștințelor noastre.

***Turkish Cultural Legacy in the Balkans. From Empire to the Republic of Türkiye,*
Delia Roxana Cornea, Metin Omer, Emanuel Plopeanu editors, Editura Mega,
Cluj Napoca, 2023, 349 p.**

28 de autori, cu 23 de articole științifice, provenind din cinci țări (România, Turcia, Bulgaria, Polonia și Macedonia de Nord) și având girul unui proiect derulat în parteneriat de cinci instituții, din care patru academice (Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța; Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Constanța; Facultatea de Istorie și Științe Politice a Universității „Ovidius” din Constanța; Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” din Tulcea) și o uniune a unei comunități istorice dobrogene (Uniunea Democrată Turcă din România), au fost adunați între copertile unui volum de extraordinară respirație, cu 349 de pagini, coordonat de trei harnici, ambițioși specialiști cu reputație consolidată: Delia Roxana Cornea, Metin Omer și Emanuel Plopeanu.

Valoarea volumului este relevantă de tema generoasă a memoriei istorice (inclusiv a moștenirii ei), de abordările deosebite ale celor mai multe dintre cercetările publicate dar și de competența profesională a autorilor din afara României (selecția de Metin Omer și Delia Roxana Cornea) și a celor proveniți din cele mai importante instituții academice ale țării. Moștenirea otomană și turcă în Dobrogea este un patrimoniu care s-a așezat și dezvoltat timp de mai bine de jumătate de mileniu și asupra căreia este nevoie de cercetări sistematice în toate domeniile. Cum realizări științifice referitoare la acest spațiu geografic și istoric sunt destule dar deloc îndeajuns, nu poate decât să stârnească un sentiment de confort deplin intelectual finalizarea și publicarea articolelor, texte care parcurg evoluția provinciei de la mijlocul secolului al XVIII-lea și până în zilele noastre.

Volumul este împărțit în patru capitole tematice: 1) *Ottoman heritage in the Balkans: politics, culture, society and economy*, 2) *Ottoman heritage in Romania: monuments, culture, commerce and laws*, 3) *Romanian-Ottoman/Turkish Relations*, 4) *Material, spiritual and documentary heritage*.

* Florin ANGHEL: Prof.univ.dr., Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea „Ovidius” din Constanța, e-mail: fl_anghel@yahoo.com.

Deschiderea îi aparține lui Ovidiu Cristea, de la Institutul de Istorie „N.Iorga” din București, al Academiei Române, cu *The Ottoman Legacy in the Balkans: Felix Kanitz's Testimony* (p. 13-27). Este vorba despre o analiză sistematică a mărturiilor publicate între 1875 și 1882 de geograful, arheologul, etnograful și pictorul Felix Kanitz (1829-1904), în urma călătoriilor efectuate în spațiul sud-est european (cu precădere în Bulgaria de astăzi) în perioada otomană și post-otomană. Unul dintre cele mai prezente subiecte ale discuțiilor lui Kanitz cu localnicii din teritoriul bulgar, dar nu singurul, se referea la cel care viza autonomia Bisericii ortodoxe, în contextul unei păreri general împărtășite potrivit căreia grecii și instituțiile lor laice și ecleziastice dominau acest spațiu spiritual de la sudul Dunării.

Ileana Căzan, figură reprezentativă a medievisticii românești, actualmente președinte a Comisiei Naționale de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române, a publicat studiul *Micropolitics and Microdiplomacy at the Border of the Ottoman Empire with the Austrian Banat: Gifts, Bribe and Quarantine (1754-1768)* (p. 29-40). Poate plecând de la ideea, mai veche, a lui N.Iorga referitoare la posibilitățile de a reinterpretă istoria mare prin ceea ce savantul a desemnat drept „lucrurile mici”, Ileana Căzan a reconstruit într-un mod ingenios un instrumentar administrativ rar pus în dezbatere. Este vorba despre inițiativele și deciziile aparținând primului guvernator civil al Banatului, cel numit după recucerirea de către austrieci a provinciei, în 1718, și după o lungă perioadă de administrație militară, până în 1754, contele Francesco Vilana-Perlas. Lipsit de structurile civile obișnuite, și de instituții consolidate, guvernatorul a ales să reconstruiască administrația civilă prin utilizarea unor ample rețele de relații mai puțin oficiale, personale, dar, menționează Căzan, eficiente. În mod puțin obișnuit istoriografiei române, Ileana Căzan introduce „micropolitica”, respectiv „microdiplomația”, în dezbateră științifică referitoare la provinciile austriece ale secolului al XVIII-lea, acestea definiții putând fi extinse, probabil, și altor provincii istorice.

Hakan Kırımlı, de la Universitatea Bilkent din Ankara (Turcia), cu studiul *The Material Traces of the Geray Dynasty in Contemporary Bulgaria* (p. 41-51), cu material amplu și elocvent fotografic (p. 52-61), a urmărit un aspect total necunoscut publicului românesc: evoluția genealogică (și personală) a dinastiei Casei conducătoare a Hanatului Crimeii în spațiul otoman balcanic (cu precădere în Bulgaria de astăzi). Din păcate, aceste urme materiale sunt dispărute în bună măsură în zilele noastre, ceea ce face cercetarea lui Kırımlı și mai incitantă, cu posibilitatea unei extinderi academice și a publicării unor noi rezultate. Astfel de analize, chiar dacă nu privesc direct provincii istorice românești, ajută la înțelegerea mai bună a fenomenelor așezării, dezvoltării și migrației comunităților istorice ale tătarilor crimeeni în și din Dobrogea.

Dragi Gjorgiev, de la Institutul Național de Istorie din Skopje (Macedonia de Nord), a publicat cu un studiu de caz genealogic și istoric reprezentativ pentru perioada otomană în spațiul balcanic, intitulat *The Islam and the*

Christian Elite in the Balkans After the Ottoman Conquest: The Case of the Ohrizade Family (p. 63-71). Transformări culturale, confesionale și intelectuale specifice unei moșteniri otomane în Balcani de mai mult de jumătate de mileniu au construit și realitatea descrisă de Gjorgiev, referitoare la familia Ohrizade, la origine creștină. Gjorgiev aduce în discuție și locuri de memorie legate de această familie, cum ar fi Biserica „Sf. Pantelimon” din Ohrid, transformată din secolul al XV-lea în moschee, dărmată și aceasta din urmă pentru a fi reconstruită, în 2002, o altă biserică, cu hramurile Sf. Clement și Pantelimon.

Un articol dedicat unui aspect puțin cunoscut din istoria dobrogeană a secolului al XIX-lea este semnat de Nikolay Todorov, de la Muzeul Regional de Istorie din Silistra (Bulgaria), *Peasants and çiftliks in Dobrudja in the XIX-th Century According to Data From the Temettuat Registers* (p. 73-84). Todorov explică într-un studiu consistent documentat evoluția instituțională a economiei provinciale după liberalizarea comerțului cu produse agricole, urmare a războaielor și păcilor încheiate între Imperiul Otoman și Rusia în anii 1820-1830. Transformarea în sens modern, comercial, a proprietăților agricole în mare parte a regiunilor europene ale Imperiului Otoman a sprijinit conectarea instituțională a acestora la rutele comerciale majore europene. Fenomenul, scrie Todorov, este vizibil în regiunea Dunării (care cuprindea și Dobrogea) în anii 1860-1870, până la noul război ruso-otoman din 1877-1878.

Silvana Rachieru, de la Centrul de Studii Turce al Universității din București, a fost inclusă în volum cu o compoziție referitoare la experiențele trăite în urma vizitelor la locuri ale memoriei otomane (în special în Dobrogea), sub titlul *Ottoman Heritage in Romania: The Diary of a Long and Challenging Journey Towards Visibility* (p. 87-96).

Autoarei îi urmează unul dintre cele mai solide studii ale acestui volum, de o claritate și structură impecabile, analiză adusă spațiului românesc care se zbate, în acest domeniu, într-o tematică foarte naivă și câteodată ridicol exotic abordată. Serkan Kılıç, de la Facultatea de Arhitectură a Universității Akdeniz din Ankara (Turcia), în articolul *An Evaluation on Ottoman Architectural Monuments in Romania* (p. 97-111; material fotografic, p. 112-117), vine cu o explicație necesară dezbaterii moștenirii otomane în Dobrogea și în România. Este vorba despre unul dintre cele mai relevante niveluri ale patrimoniului istoric și a locurilor de memorie: clădirile, religioase și laice, ridicate de otomani și păstrate până în zilele noastre. Majoritatea acestora, scrie Kılıç, și nu sunt argumente contrarii, se află într-o situație rușinoasă și de neacceptat de degradare, distrugere și modificare, sub nepăsarea autorităților și a comunităților locale. Kılıç evaluează la aproximativ 347 numărul unor astfel de monumente ridicate de otomani la nord de Dunăre (inclusiv în Dobrogea) până după Primul Război Mondial, dar insistă că doar 74 au supraviețuit (p. 107), toate aproape în stare de degradare și nepăsare. Autorul admite că cea mai timpurie construcție otomană (din fericire, încă în picioare) este spectaculoasa moschee Esmahan Sultan din Mangalia, iar ultima ar putea fi geamia din satul Ciucurova (județul Tulcea), ridicată în 1922, puține luni

înaintea dispariției Imperiului (p. 107). Este, probabil, studiul cel mai relevant publicat până acum în spațiul științific românesc referitor la instrumentarul arhitectural otoman în Dobrogea (cu precădere) și Muntenia.

Alexandra Brutaru, doctorandă a Universității „Ovidius” din Constanța, cu studiul *Influences of the Ottoman Chancellery Style on the Documents Issued in the Chancelleries of Wallachia and Moldavia in the 17th and 18th Centuries* (p. 119-133, material fotografic p. 134-137), Laurențiu Radu și Corina Radu-Iorguș, de la Muzeul de Arheologie „Callatis” din Mangalia, cu articolul *Ottoman Heritage From Mangalia* (p.139-143), Aurel Mototolea, Andreea Andrei și Simina Stanc, de la Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța și Universitatea „Al.I.Cuza” din Iași, cu cercetarea *Commercial Relations in Dobrogea in the 19th Century. Case Study: Tophane Type Pipes* (care include și un catalog) (p. 145-159, material fotografic p. 161-162) și Constantin Cheramidoglu, de la Societatea de Științe Istorice din România, filiala Constanța, în articolul său *Tipping in Romanian Society From the End of the 19th Century and the Beginning of the Next* (p. 163- 174), aduc în dezbaterea științifică aspecte mai puțin cunoscute referitoare la domenii importante ale memoriei otomane, inclusiv de viață administrativă și cotidiană, în patrimoniul istoric românesc.

Un alt studiu de referință al volumului, care completează fericit pe altele, publicate anterior de regretați specialiști locali (Virgil Coman și Doina Păuleanu), este cel semnat de Delia Roxana Cornea, de la Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța, *Contributions to the Knowledge of the History of An Islamic Monument: The Construction and Repair of the Carol I Mosque in Constanța in the Light of Documents and Newspapers of the Time* (p. 175-193). În mod fericit și necesar, Cornea aduce la lumină importante fonduri arhivistice pentru a reconstitui cât mai fidel, și mai inedit, una dintre etapele fundamentale ale valorizării relațiilor moderne dintre România și Imperiul Otoman. Este vorba despre construirea celui mai important lăcaș de cult musulman din România, Moscheea Carol I din Constanța, sub înaltul patronaj al Regelui Carol I, ca un semn al prețuirii memoriei otomane în provincie. Delia Roxana Cornea pune la dispoziția istoriografiei române, în articolul său, documente scrise și material fotografic extrem de valoroase pentru aprecierea atât a demersului regal, cât și a importanței acestui edificiu pentru identitatea Constanței. Contribuția Deliei Cornea oferă consistență științifică pentru un domeniu atât de vitregit al istoriei provinciei: locuri ale memoriei. Ar fi de salutat continuarea acestui demers, punctat spectaculos de autoare în 2021, prin publicarea unei excepționale monografii dedicate reședințelor regale din Dobrogea (de la Constanța, Mamaia și Balcic).

Una dintre cele mai autorizate voci științifice ale momentului în domeniul istoriei comunităților istorice turce și tătare din Dobrogea și al relațiilor româno-turce în secolul al XX-lea, Metin Omer, de la Institutul de Studii la Marea Neagră al Universității „Ovidius” din Constanța, a adus în atenția publicului cititor un studiu intitulat *An Ottoman Juridical Heritage in*

Romania: The Role and Functioning of the Qadiates (p.195-208). Omer a intuit și a valorificat această oportunitate, anume mecanismele instituționale moderne otomane în provinciile europene precum Dobrogea.

Această instrumentalizare, care îl singularizează pe autor în spațiul științific românesc, este fundamentală pentru trecerea definitivă a istoriografiei române de la abordarea pozitivistă, documentaristă, la aceea a explicării și analizării administrației imperiale în provinciile de margine și în funcționarea structurilor locale. Or, preluarea și amendarea în conformitate cu valorile comunităților istorice musulmane din Dobrogea a acestor instituții (inclusiv juridice), după intrarea provinciei în componența României (1878), a făcut posibilă o integrare armonioasă, cu asperități mai degrabă particulare decât generale. Funcționarea curților mahomedane de justiție, instituite în 1916 (p. 203), a reprezentat finalul unui proces instituțional de aproape patru decenii (început în 1878), care, și el, se va sfârși după Unirea din 1918 și proclamarea Republicii Turcia (1923). Legătura dintre reformele în vederea secularizării societății și statului ale lui Mustafa Kemal și abolirea cadiatelor în România este intrinsecă iar acest demers, inedit, de explicare a mecanismelor instituționale mahomedane pe teritoriul României moderne este unul care ar trebui să pună bazele unei noi istoriografii române asupra comunităților istorice din Dobrogea.

Florin Anghel, de la Facultatea de Istorie și Științe Politice a Universității „Ovidius” din Constanța, în studiul său *Last Ottoman Days in Sandjak of Tulcea: Geopolitics and Propaganda Between the Wars at the End of the Danube and Russo-Ottoman Barter of Dobrogea (1856-1878)*, (p. 211-234), a relevat conflictul ideologic, propagandistic și diplomatic dintre Imperiul Otoman și Rusia în perioada 1856-1877 în Dobrogea și în capitala *sandjak*-ului Tulcea. Între 1856 și 1877, scrie Anghel, la Tulcea și în Dobrogea s-a desfășurat un adevărat *Război Rece* (*avant la lettre*) între otomani și ruși, conflict la care s-au adăugat și alte puteri europene (în special Franța și Marea Britanie). Rusia a pregătit logistic și propagandistic teoria „spațiului gol”, a „regiunii sălbătice” și lipsite de resurse și de viitor a Dobrogei, militând pentru reîncorporarea între frontierele ei a Basarabiei de sud. Ceea ce s-a și întâmplat, prin Tratatul de pace de la Berlin (1878), când a avut loc un *barter* teritorial ruso-otoman: Rusia a reprimut ceea ce pierduse în 1856 iar România, învingătoare și ea în fața Imperiului Otoman, a integrat Dobrogea între frontierele ei.

În studiul său, *An Unusual Episode of Romanian-Turkish Diplomacy. The Flight of Sabiha Gökçen to Bucharest in 1938* (p. 235-245), Daniela Popescu, de la Facultatea de Istorie a Universității din București, specialistă în relațiile contemporane dintre România și Turcia, prezintă un episod inedit în politica externă a lui Mustafa Kemal, la sfârșitul anilor 1930. Un tur aviatic al prieteniei Republicii de la Ankara în Grecia, Iugoslavia, România și Bulgaria, efectuat în iunie 1938, s-a dorit un gest diplomatic de reconfirmare a obiectivelor majore ale Turciei în Balcani.

Un alt reper al volumului este semnat de trei reputați specialiști ai comunităților tătarilor crimeeni, Filiz Tutku Aydın Bezikoğlu (Departamentul de Științe Politice și Administrație, Universitatea de Științe Sociale din Ankara, Turcia), Metin Omer (Institutul de Studii la Marea Neagră a Universității „Ovidius” din Constanța) și Edige Burak Atmaca (Departamentul de Istorie, Universitatea din Varșovia, Polonia), în studiul *The Emergence and Development of the Crimean Tatar National Movement in Dobruja in the Interwar Period* (p. 247-263). Cei trei autori analizează fenomenul reconstrucției mișcării naționale tătare în Dobrogea și în noua Republică a Turciei, după Primul Război Mondial, în contextul emigrărilor din Peninsula Crimeea. Instalarea puterii bolșevice și proclamarea Uniunii Sovietice (1922) au accelerat fenomenele de dispersie a comunității, întărind eforturile de recoagulare în România și, apoi, în Turcia republicană. Oportunitățile oferite de noile autorități de la Ankara au încurajat emigrația crimeenilor din România, aceasta și pe fondul incapacității autorităților române de a asigura o egalitate reală de șanse și drepturi civile în conformitate cu promisiunile constituționale și juridice. Un aspect fundamental, semnalat de cei trei autori, care ar merita abordări extinse în viitor, inclusiv prin comparații cu alte societăți din regiune în anii 1920-1930, este acela al dezvoltării conștiinței identitare seculare a comunităților de tătari crimeeni. Această evoluție în sensul separării confesionale de instituțiile laice a ajutat la o integrare lipsită de asperități în societatea republicană din Turcia, după emigrările colective din anii 1930 dinspre România.

George Daniel Ungureanu, de la Arhivele Naționale Militare ale României- Depozitul de Arhivă „General Grigore Constandache” din Pitești, cu studiul *Romanian Military Perceptions of Türkiye, in the Early Years of Cold War (1945-1947)* (p. 265-286) și Iulia-Alexandra Oprea, de la Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade” din Târgu Mureș, cu studiul *Turkey's Engagement in South Eastern Europe: Changing Religious Actors, Policies and Identity* (p. 287-300), s-au străduit să contureze imagini interesante referitoare la capete de timp ale ultimului secol de evoluții româno-turce și ale politicii turcești: perioada imediat următoare celui de-Al Doilea Război Mondial și deceniile de dominație ale formațiunii politice AKP, a președintelui Recep Tayyip Erdoğan.

Ultimul capitol al volumului este, în bună măsură, și o binemerită recompensă științifică, foarte reconfortantă în ceea ce privește prezentarea și valorificarea instituțională a memoriei culturale și sociale otomane în Dobrogea. Demersul este oferit de cercetători și specialiști extrem de pasionați și de ambițioși provenind de la o instituție academică de excepție pentru Dobrogea: Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” din Tulcea. Iuliana Titov, de la Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” din Tulcea, în studiul său *Observations on the Semiotics of Turkish and Tatar Decorative Textiles Exhibited at Panaghia House From Babadag* (p. 303-309, material fotografic p. 310-312), aduce în discuție o temă nu doar inedită, dar

care ar merita continuată și aprofundată. Cercetătoarea tulceană a analizat semiotica țesăturilor decorative turcești și tătărești expuse în Casa Panaghia de la Babadag (județul Tulcea), explicând nu doar valoarea lor cromatică și materială dar mai ales pe cea ritualică, de purtătoare de mesaje. Colecția impresionantă a micului muzeu din Babadag, redeschis recent după o renovare spectaculoasă, este actorul principal al studiului și întărește impresia de excelență în conservarea patrimoniului, în valorificarea lui, în cercetarea academică a tezaurelor avute la dispoziție pe care le regăsești în toate unitățile muzeale din Tulcea și Babadag ale institutului tulcean. Astfel de bucăți mici ale memoriei otomane sunt foarte rare, iar șansa de a fi puse în valoare, de a fi promovate, păstrate și analizate este excepțională.

Colegul Iulianeî Titov, cercetătorul Alexandru Chiselev, de la Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” din Tulcea, în studiul *Nawrez- A Feast With Identity Value At The Tatars From Dobrudja. (Re)Meaning And Cultural Correspondences* (p. 313-320), analizează din punct de vedere al structurii ritualice semnificațiile sărbătorii „Nawrez”. Valoarea sărbătorii de memorie ritualică, de patrimoniu, în contextul riscurilor laicizării aproape totale a acesteia și a dizolvării comunităților tătărești, este imensă, iar efortul lui Chiselev, integrat salutar acestui volum, ar merita continuat. Mariana Omeniuc și Gabriela Radu, de la Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” din Tulcea, în studiul comun *The Craft Of Making Decorative Objects From Local Oriental Workshops, Reflected In The Collection Of The Museum Of Art, Tulcea* (p. 321-332), au prezentat câteva dintre cele mai reprezentative obiecte decorative provenite din diferite areale geografice și de civilizație materială ale Imperiului Otoman și care se regăsesc, refăcute și expuse, în colecțiile excelențului Muzeu de Artă din Tulcea. Valoarea obiectelor este dată nu doar de ce este intrinsec (lucrătură, material, artiști), dar și de proveniența lor din centre recunoscute ale artei orientale, ceea ce sporește importanța acestor colecții unice în spațiul dobrogean și foarte reprezentative în spațiul românesc, în general.

Studiile Doinei Anghel, de la Depozitul Central de Arhive „General Grigore Constandache” din Pitești, *Biographical Reconstructions: Romanian Ethnic Turkish Officer Ali Murtaza* (p. 333-243) și al Elenei Zîrnă, de la depozitul Central de Arhive „General Grigore Constandache” din Pitești, *Nusuret Ghenghe, A Muslim Officer From Constanța in the Romanian Army* (p. 345-349), prezintă fișele biografice a doi înalți ofițeri de origine turcă (Ali Murtaza și Nusuret Ghenghe), născuți în Dobrogea, eroi ai Primului Război Mondial și al celui de-Al Doilea Război Mondial. Cum poate fi probabil ca depozitele de arhive - civile și militare - să cuprindă și alte mărturii, este de așteptat ca aceste biografii să fie continuate a fi cercetate.

Studiile reunite în volumul *Turkish Cultural Legacy in the Balkans. From Empire to the Republic of Türkiye* reprezintă un punct important în relevarea unor fragmente deosebite în ceea ce privește moștenirea otomană (și turcă) în Dobrogea și în alte spații românești, în prezentarea acestor valori dar și în

abordările legate de relațiile României cu Imperiul Otoman și cu Turcia republicană. Curajul profesional de a deschide această dezbatere spre istoriografiile turcă (în special) și cele balcanice vecine, precum și către reputați specialiști din țară, a dat claritate, consistență și speranță. Este unul dintre cele mai importante demersuri legate de istoria Dobrogei din ultimul timp, un proiect instituțional și științific care ar merita continuat și aprofundat.

Florin Anghel